

Turska intelektualka na razmeđu epoha: književna i politička praksa Halide Edip Adıvar

Đorđić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:649551>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Ivana Đorđić

**Turska intelektualka na razmeđu epoha: književna i politička
praksa Halide Edip Adıvar**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Vjeran Kursar

Zagreb, rujan 2024.

ZAHVALE

Želim iskoristiti priliku da se ovdje zahvalim svima koji su na različite načine pomogli da završim ovaj rad.

Mentoru dr. sc. Vjeranu Kursaru zahvaljujem na korisnim savjetima oko literature te ponajviše na pomoći pri osmišljavanju naslova. Nadalje, želim zahvaliti i dvjema dragim profesoricama koje su ostavile na mene pozitivan dojam. Dr. sc. Kornelija Jurin Starčević čije sam izborne kolegije odslušala tijekom studija upoznala me s osmansko-turskim temama i upravo na jednom od tih kolegija nastao je seminarski rad o Halide Edip Adıvar koji je bio inspiracija za diplomski rad. Dr. sc. Zrinki Blažević zahvaljujem na pristupačnosti za pomoć osobito pri samim počecima osmišljavanja teme rada te na uvijek ažurnim odgovorima.

Pet godina studija povijesti i geografije zahtijevalo je organiziranost, discipliniranost i ustrajnost, stoga želim zahvaliti mami, tati, sestri te prijateljicama Luciji Z. i Luciji M. na podršci, strpljenju i razumijevanju, bez čega bi pisanje ovog rada bilo puno teže.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Teorijske i metodološke smjernice	3
1.2. Izvori i dosadašnja istraživanja.....	6
2. Halide u „posljednjoj imperiji“ ili o djelovanju žene u Carstvu na zalazu (1884. – 1918.)... 9	
2.1. Stasanje intelektualke i početci javnog djelovanja	9
2.2. Halide tijekom mladoturske vlasti	15
2.3. Roman: Novi Turan	24
3. Halide u porođaju nove Republike ili o djelovanju „majke nacije“ (1919. – 1924.)..... 30	
3.1. Okretanje turskom nacionalizmu	30
3.2. Nova turska žena	36
3.3. Roman: Plamena košulja	40
4. Halide u egzilu ili o tome 'tko se boji Atatürka još?' (1925. – 1938.)..... 45	
4.1. Od majke nacije do izdajice.....	45
4.2. Memoari kao alternativna povijest	50
4.3. Roman: Rabija	55
5. Halide ponovo u Turskoj ili o okretanju nove stranice (1939. – 1964.)	61
5.1. Halide nakon Atatürkove ere	61
5.2. Drama: Masks or Souls?.....	66
6. Zaključak.....	72
7. Bibliografija	75

1. Uvod

Godine 1970. na Trgu sultana Ahmeta, u srcu starog europskog dijela Istanbula, osvanula je bista Halide Edip Adıvar koju je podiglo „Tursko žensko udruženje“ kako bi odalo počast slavnoj književnici.¹ Iako je prošlo šest godina od njezine smrti i čak pedeset i jedna godina od njezinog čuvenog govora održanog upravo na spomenutom trgu, pamćenje je još svježije, a emocije podijeljene. Uskipjela atmosfera u turskom društvu, koja će 1971. rezultirati novim državnim udarom, očitovala se i ovom slučaju pa je samo tri dana nakon što je podignuta, bista pronađena uništena bombom koju je bacio nepoznati počinitelj. Ipak, značajna je bila reakcija štampe koja je punila svoje kolumne ostrim protestima protiv ovakvog vandalizma i nepoštovanja prema renomiranoj književnici. Mnogi su intelektualci bijesno istupili u javnosti osuđujući takav čin i naglašavajući koliko je nečuveno na taj način blatiti ime žene koja predstavlja nacionalnu heroinu.² Ova kratka epizoda, iako na prvu možda beznačajna, pokazuje nam da tadašnje društvo nije imalo unisono mišljenje oko toga kako vrednovati ono što je iza sebe ostavila Halide Edip Adıvar. Čini se da onda nije pretjerano nazvati kontroverznom ličnost čiju bistu određeni dio ljudi nije htio vidjeti u svome gradu. Stoga smatram da se samo po sebi nameće relevantno pitanje na koje ovim radom nastojim dati odgovor – tko je Halide Edip Adıvar? Krenimo dakle otpočetak.

Halide Edip Adıvar³ (1884. – 1964.) turska je književnica i političarka. Rođena je 1884. godine⁴ u Istanbulu u aristokratskoj obitelji pa je već zarana osjetila multikulturalno okruženje. Školovala se u Američkom koledžu za djevojke u Üsküdaru i postala prva muslimanka koja ga je završila. Bila je iznimno politički aktivna tijekom čitavog života. Između 1908. i 1918. bila je bliska mladoturskim krugovima; tijekom Turskog rata za nezavisnost djelovala je rame uz rame s Mustafom Kemalom Atatürk; u prvim godinama Republike sudjelovala je u osnivanju oporbene Napredne republikanske stranke; nakon što je od 1925. do 1938. živjela u „egzilu“ u Parizu, Londonu te kratko u SAD-u i Indiji, vratila se u Tursku te od 1950. do 1954. bila zastupnica u Velikoj narodnoj skupštini. Kao i u političkoj karijeri, i u književnoj joj se pripisuju epiteti najplodnije turske spisateljice s opusom od 21 romana, četiri zbirke kratkih

¹ Emel Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adıvar and Turkish Feminism,“ *Die Welt des Islams* 14/1-4 (1973): 87.

² Isto, 87–88.

³ U engleskim publikacijama češće je Edib.

⁴ Postoje različiti navodi o njezinoj godini rođenja. Hülya Adak u uvodniku koji je napisala za prvi tom memoara *Memoirs of Halide Edib* navodi 1882. kao godinu rođenja, a isto tako i Andrew Mango u biografskim bilješkama na kraju knjige *Atatürk. Biografija tvorca moderne Turske*. U Enciklopediji Britannici navodi se 1883. godina. No, većina konzultirane literature ipak navodi 1884. godinu pa tako i sama Adak u uvodniku za drugi tom memoara *The Turkish Ordeal*, stoga je odabrana ta godina.

priča, dvije drame, četiri znanstvena rada i dva toma memoara.⁵ Iz bogatog opusa valja izdvojiti romane *Yeni Turan* [Novi Turan], *Raik'in Annesi* [Raikova majka], *Ateşten gömlek* [Plamena košulja], *Vurun Kahpeye* [Udarite bludnicu], *The Clown and His Daughter* (napisan izvorno na engleskom i preveden na turski kao *Sinekli Bakkal*, a na hrvatski kao *Rabija*), zatim dramu *Masks or Souls?*, znanstvena djela o turskoj povijesti, politici i kulturi *Turkey Faces West* i *Conflict of East and West in Turkey* te dva toma memoara *Memoirs of Halide Edib* i *The Turkish Ordeal: Being the further memoirs of Halide Edib*.⁶

Ovaj koncizan enciklopedijski pogled na lik i djelo autorice samo je smjernica čitatelju za njezino prostorno-vremensko kontekstualiziranje. Bez namjere da se prikaže životopis Halide Edip Adıvar, potrebno je onda objasniti što će biti u fokusu ovog rada. Naime, budući da je turska intelektualka Halide Edip Adıvar djelovala u vremenima koja su kako za Osmansko Carstvo i Republiku Tursku tako i za svijet bila obilježena velikim povijesnim prekretnicama, cilj ovog rada je analizirati kako su se njezina književna i politička praksa razvijale i mijenjale u kontekstu tih epohalnih promjena. U tu svrhu, podijelila sam njezino djelovanje u četiri razdoblja, vodeći se pritom time da „međa“ svakog razdoblja predstavlja prekretnicu, kako na individualnoj razini autorice tako i na nacionalnoj razini. Dakle književna i politička praksa Halide Edip Adıvar bit će analizirane u sljedeća četiri razdoblja:

1. Razdoblje kasnog Osmanskog Carstva (1884. – 1918.)
2. Razdoblje Turskog rata za nezavisnost i rano republičko razdoblje (1919. – 1924.)
3. Razdoblje provedeno u egzilu (1925. – 1938.)
4. Razdoblje nakon povratka u Republiku Tursku (1939. – 1964.)

Iz svega navedenoga proizlazi nekoliko ključnih istraživačkih pitanja na koja ovim radom nastojim ponuditi odgovore. Prvo, koje su to odrednice književne i političke prakse u svakom razdoblju, kako i zašto se događaju promjene u praksama te kako sve to korespondira s epohalnim povijesnim promjenama? Drugo, što se nadovezuje na prvo, pitanje je koliko su književna i politička praksa svakog razdoblja komplementarne, odnosno preciznije prati li književna praksa političku? I treće, kakav je odnos utjecaja „Zapada“ i „Istoka“ na književnu i

⁵ Hülya Adak, „An Epic for Peace (Introduction to Halide Edib's Memoirs),“ u: *Memoirs of Halide Edib* (Piscataway: Gorgias Press, 2005), v–vi.

⁶ Metin Heper i Nur Bilge Criss, *Historical Dictionary of Turkey*, 3. ed. (Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2009), 3–4.

političku praksu, drugim riječima koliko se u praksama ogledaju „zapadni“ i „istočni“ utjecaji? Ostaje još objasniti zašto i kako ovo istraživati.

1.1. Teorijske i metodološke smjernice

Zašto književna i politička praksa Halide Edip Adivar? Iako se to možda samo po sebi čini logičnim s obzirom na činjenicu da se radi o politički aktivnoj književnici, želim objasniti zašto je relevantno proučavati književnu i političku praksu zajedno i isprepletenu. Naime, osim što se Adivar između mnogih turskih ženskih javnih figura može izdvojiti kao ona koja je najviše umiješana u politiku,⁷ također je važno naglasiti da je turska književnost od vremena kasnog Osmanskog Carstva bila tijesno povezana s političkom poviješću.⁸ Štoviše, ta je „moderna“ književnost „nastupala ne samo kao pratilac, već aktivni sudionik, predvodnik i katalizator svih važnijih društvenih promjena.“⁹ U skladu s tim, smatram da je ne samo opravdano nego i nužno proučavati obje prakse autorice.

Drugi dio pitanja iz uvoda – kako ovo istraživati – odgovorila bih predstavljajući teorijsku i metodološku podlogu koju ću u radu koristiti, shvaćajući oboje kao smjernice koje će me uputiti na otvaranje nekih novih pitanja. Uklapajući Adivar u definiciju intelektualca – kao specifičnog aktera s ulogom koja obuhvaća etabliranost u svom polju te javno izražavanje koje nadilazi okvire te djelatnosti i vezano je uz teme od opće društvene važnosti¹⁰ – ponovo smo upućeni na književnu i političku praksu, koje proizlaze iz njezine intelektualne figure kao inicijalno etablirane književnice, ali i osobe koja političkim angažmanom izražava stavove o pitanjima od općeg interesa. Budući da su u fokusu upravo prakse, teorije koje predstavljaju najbolji okvir za njihovo istraživanje dali su njemački sociolog Andreas Rekwitz i francuski sociolog Pierre Bourdieu, autori koji obrazlažu teorije koje objašnjavaju ljudsko djelovanje.

Rekwitz predstavlja teoriju prakse kao jednu od nekoliko verzija kulturne teorije u čijem su fokusu istraživanja prakse koju on definira kao rutiniziran tip ponašanja koji se sastoji od nekoliko elemenata koji su međusobno povezani – tjelesna aktivnost, mentalna aktivnost, „stvari“ i njihovo korištenje, pozadinsko znanje u smislu razumijevanja, znanje kako, stanje

⁷ Adak, „An Epic for Peace,“ vi.

⁸ Kenan Çayir, *Islamic Literature in Contemporary Turkey: From Epic to Novel* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 2.

⁹ Azra Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,“ *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost* 46/173 (2014): 23.

¹⁰ Daniel Morat, „Intelektualci i intelektualna historija,“ u: *Dijalog s povodom 6. Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković, prev. Ivana Cvijović Javorina (Zagreb: FF Press, 2013), 82, 86–87.

emocija i motivacija.¹¹ Upravo u tome kako je Rekwitz razradio elemente prakse vidim dobre smjernice za istraživanje djelovanja pojedinca zato što se uzimanjem u obzir svih navedenih elemenata sveobuhvatnije može objasniti praksa čiji je nositelj određeni pojedinac, u ovom slučaju književna i politička praksa Halide Edip Adıvar. Zbog sveobuhvatnijeg pristupa objašnjavanju ljudskog djelovanja teorija prakse zapravo je nadišla uski okvir koji ljudsko djelovanje objašnjava isključivo s obzirom na individualni (ekonomski) interes (*homo economicus*) ili društvene norme (*homo sociologicus*).¹² Pa iako nije sporno da su potonje dvije teorije važne u traženju razloga ljudskog djelovanja, one ipak ne uzimaju u obzir neke druge elemente što je čini mi se popunjeno teorijom prakse. Ono što je također važno, a proizlazi iz Rekwitzova inovativnog pristupa praksama, jest činjenica da nas njegove smjernice upućuju na važnost detaljne kontekstualizacije pojedinca, odnosno njegova djelovanja.¹³

S druge strane, za istraživanje prakse pokazale su se važnima i Bourdieuove teorije habitusa i polja, u čijem međudjelovanju on vidi mehanizam proizvodnje društvenog svijeta.¹⁴ On je habitus definirao kao duboku strukturu koja tvori sve misli i ponašanje, odnosno usmjerava praksu pojedinca. Drugim riječima, praksa proizlazi iz habitusa koji pojedinac usvaja ponajviše u najranijoj životnoj dobi i koji je stoga proizveden pod određenim povijesnim i društvenim uvjetima.¹⁵ Upravo zbog toga što pojedinac nije sam proizvođač habitusa (odnosno zbog toga što postupci pojedinca proizlaze iz određenog *modus operandi* kojim on ne vlada svjesno) prakse koje proizvodi imaju objektivno značenje.¹⁶ Osim toga, budući da habitus proizvodi kultura ili klasa kojoj pojedinac pripada, svaka individualna povijest zapravo je specifikacija kolektivne povijesti grupe kojoj individua pripada pa tako zapravo istražujući prakse odabranog pojedinca istražujemo i kolektivne prakse grupe koja dijeli isti habitus. Iako to ne znači da su sve prakse neosobne i da ne postoji svojevrsan osobni stil, zapravo su posebnosti u odnosu na grupu opet samo devijacija koja potvrđuje pravilo jer se i razlika određuje u odnosu na grupu.¹⁷ Tako, činjenica da su prakse prema Bourdieu objektivne, kao i činjenica da nam istraživanje prakse pojedinca ne donosi samo saznanja o tom pojedincu nego i o strukturama, legitimira

¹¹ Andreas Rekwitz, „Toward a theory of social practices: a development in culturalist theorizing,“ u: *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, ur. Gabrielle M. Spiegel (New York, London: Routledge, 2005), 243, 247.

¹² Isto, 244.

¹³ Zrinka Blažević, „Historical actor/agency from a praxeological perspective,“ *Narodna umjetnost* 48/1 (2011): 60.

¹⁴ Isto, *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 67.

¹⁵ Pierre Bourdieu, „Outline of the Theory of Practice: Structures and the habitus,“ u: *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, ur. Gabrielle M. Spiegel (New York, London: Routledge, 2005), 174–175.; Blažević, „Historical actor/agency from a praxeological perspective,“ 58.

¹⁶ Bourdieu, „Outline of the Theory of Practice: Structures and the habitus,“ 178.

¹⁷ Isto, 183.

relevantnost istraživanja kojim se u ovom radu bavim. Jer prakse, shvativši ih kako ih je definirao Rekwitz, zapravo tvore strukturu koja traje onoliko koliko postoji reprodukcija tih praksi. Prema tome, do sloma ili promjene struktura dolazi onda kada dođe do promjena praksi koje ih proizvode.¹⁸ U tom kontekstu valja sagledati i književnu i političku praksu Halide Edip Adivar.

Druga Bourdieuova teorija važna za ovo istraživanje je teorija polja. On je polje kulturne proizvodnje podijelio u više polja, između ostaloga i na ovdje bitno književno polje, koje kao i druga polja ima neke svoje specifičnosti, ali ono što je svim poljima zajedničko je pitanje odnosa moći.¹⁹ Drugim riječima, u polju se događa borba u kojoj pojedinac poseže za akcijama koje ovise o njegovoj trenutnoj poziciji u polju koja je pak određena obujmom i strukturom kapitala koji posjeduje.²⁰ Tako se prema Bourdieu u književnom polju događa borba ili za transformaciju ili za konzervaciju postojećih snaga polja, a svaka promjena automatski dovodi do promjene značenja (književnog) djela jer nova književna grupa koja zauzme mjesto u polju prethodnu može ili deklasirati ili proglasiti klasikom.²¹ Nadalje, Bourdieu objašnjava kakav je položaj književnog polja unutar polja moći i polja klasnih odnosa te kakve to implikacije ima po pojedinca književnika. Naime, budući da je književno polje unutar polja moći smješteno na dominiranom polu, a unutar polja klasnih odnosa na dominantnom polu odnosa moći, to je dovelo do dvostrukog principa hijerarhije. Heteronomni princip hijerarhizacije – koji će ostati neosporen ako književno polje izgubi svu autonomiju – je *uspjeh*, a autonomni princip hijerarhizacije – koji će ostati neosporen ako književno polje ostvari potpunu autonomiju – je *prestiž*.²² Upravo između dvaju navedenih principa hijerarhizacije događa se konstantna borba unutar književnog polja. Oni heteronomni pisci povoljni su onima koji posjeduju ekonomsku i političku moć (dakle dominantnoj klasi) i može ih se nazvati „buržoaskim piscima“, dok oni autonomni pisci zagovaraju umjetnost radi umjetnosti, a uspjeh heteronomnih vide kao znak kompromisa.²³ Kako se pisac kreće od autonomnog prema heteronomnom polu hijerarhije tako

¹⁸ Rekwitz, „Toward a theory of social practices: a development in culturalist theorizing,“ 253.

¹⁹ Branimir Janković, „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji,“ u: *Dijalog s povodom 6. Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković (Zagreb: FF Press, 2013), 69.

²⁰ Pierre Bourdieu, *Znanost o znanosti i refleksivnost*, preveo i pogovor napisao Rade Kalanj (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo, 2014), 53–54.

²¹ Isti, *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature* (New York: Columbia University Press, 1993), 30–32.

²² Isto, 37–38.

²³ Isto, 40–41.

i raste njegov ekonomski profit.²⁴ U tom smislu treba i sagledati književnu praksu Halide Edip Adıvar s obzirom na njezin položaj na relaciji heteronoman-autonoman pol hijerarhije.

1.2. Izvori i dosadašnja istraživanja

U radu su korišteni različiti izvori, a to su ponajprije tekstovi koje je iza sebe ostavila Halide Edip Adıvar i koji se mogu podijeliti u tri skupine – književna djela, memoari i sveučilišna predavanja objavljena kao knjige. Svaka od ovih skupina izvora ima različitu namjenu te će u skladu s time biti i korišteni. Budući da je Adıvar autorica mnogih književnih djela, u ovom radu neću koristiti sva djela, već četiri koja sam odabrala kao reprezentativna za svako od četiri razdoblja njezina djelovanja, odnosno ona za koja smatram da će najbolje prikazati srž svakog razdoblja. To su romani *Novi Turan*, *Plamena košulja* i *Rabija* te drama *Masks or Souls?*.²⁵ Kako sam već prije navela, Adıvar je napisala dva toma memoara koji su važni ne samo zato što donose crtice iz života nego i zato što je kroz memoare nastojala prikazati drukčiju sliku tada recentnih događaja u turskoj povijesti (najviše iz Turskog rata za nezavisnost), što otvara mogućnost da se njezine memoare analizira kao pokušaj pisanja alternativne povijesti suprotstavljene dominantnom narativu proizašle iz Atatürkovog *Nutuka*, govora po kojem je pisana službena turska povijest. Treća skupina sastoji se od dviju knjiga sakupljenih predavanja koja je Adıvar održala 1928. u SAD-u na Institutu za politiku u Williamstownu te 1935. u Indiji na novoosnovanom muslimanskom sveučilištu Jamia Millia.²⁶ Osim što pokazuju kako je stranoj publici prikazivala tursku povijest, društvo i kulturu, kroz predavanja su predstavljani i njezini stavovi o društveno-političkim pitanjima u njezinoj zemlji. Naposljetku, u radu će biti korišteno i nekoliko novinskih članaka, koji iako su kvalitativno i kvantitativno manje važni izvori od prethodno navedenih, potrebni su kako bi se nadopunila saznanja o djelovanju Halide Edip Adıvar u vremenu kada sama nije ostavila toliko zapisa o sebi.²⁷

Što je dosada istraženo o Halide Edip Adıvar? Dakako, jasno je da što se toga tiče ne možemo ni uspoređivati hrvatsku i tursku historiografiju. Očekivano u hrvatskoj historiografiji ličnost Halide Edip Adıvar nije obrađivana tema. Tek se sporadično njezino ime spominje u članku „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti“ Azre Abadžić Navaey koja ju spominje

²⁴ Bourdieu, *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*, 45.

²⁵ O jezicima na kojima je originalno pisala i na koje je prevodila književna djela, ali i memoare bit će više riječi kasnije.

²⁶ Adak, „An Epic for Peace,“ xv.

²⁷ To se poglavito odnosi na zadnje razdoblje njezina djelovanja nakon povratka u Tursku, točnije tijekom 1950., kada je izašlo nekoliko članaka o njoj u novinama Akşam i Vakit vezano uz izbore za Veliku narodnu skupštinu, u koju je i izabrana kao nezavisna zastupnica.

kao predstavnicu nacionalne književnosti, barem u ranoj knjiženoj fazi.²⁸ Iako postoji nekoliko završnih ili diplomskih radova obranjenih u Sarajevu i Zagrebu koji su se bavili djelatnošću Halide Edip Adıvar, fokus tih radova ne izlazi iz okvira književnosti.²⁹ Također očekivano, u turskoj je historiografiji ličnost Halide Edip Adıvar obrađena vrlo detaljno što pokazuje i da je u nacionalnim okvirima predstavljala vrlo važnu ličnost. Njezin životopis objavljen je prvi put 2008., u drugom izdanju 2010. te u trećem 2021. godine, a napisala ga je turska novinarka İpek Çalışlar pod naslovom *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın* [Halide Edip: Žena koja prkosi svojoj biografiji]. Detaljnije se djelovanjem Halide Edip Adıvar bavila i Hülya Adak koja je, uz doktorsku disertaciju *Intersubjectivity: Halide Edib (1882-1964) or the Ottoman/Turkish (Woman) as the Subject of Knowledge*, napisala nekoliko članaka i knjiga. U knjizi *Halide Edib ve Siyasal Şiddet: Ermeni Kırımı, Diktatörlük ve Şiddetsizlik* [Halide Edip i političko nasilje: armenski masakr, diktatura i nenasilje] razmatra njezina politička razmišljanja kroz različite žanrove, a u člancima se bavi različitim temama od analize memoarskih do dramskih tekstova. Adak je također napisala uvodnike za oba toma memoara pod naslovima „An Epic for Peace (Introduction to Halide Edib's Memoirs)“ i „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom: Introduction to Halide Edib's The Turkish Ordeal“. Za novo izdanje prvog toma memoara pod naslovom *House with Wisteria* uvodnik je napisala Sibel Erol koja se bavi turskim ženskim spisateljicama. Potrebno je još izdvojiti i knjigu *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* [Halide Edip: Turska modernizacija i feminizam] u kojoj se sociologinja Ayşe Durakbaşa bavi njezinim pogledom na modernizacijski proces u Turskoj iz feminističke perspektive, te također knjigu književne teoretičarke, kritičarke i spisateljice İnci Enginün *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi* [Problematika Istoka i Zapada u djelu Halide Edip Adıvar] u kojoj se Adıvar proučava kao književnica koja nastoji postići konsenzus između utjecaja dviju civilizacija.³⁰

Od istraživača koji su se dijelom bavili i Halide Edip Adıvar još se mogu izdvojiti Derya İner koja se bavila Adıvarinim djelovanjem u kasnom osmanskome razdoblju, zatim Didem Havlioğlu koja je u člancima tematizirala ženske književnice u Osmanskom Carstvu, Sevinç

²⁸ Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,“ 26.

²⁹ U tim radovima analiziraju se književna djela Halide Edip Adıvar. Primjerice, Emina Krkalić, „Utjecaj turanizma na djela Halide Edip Adıvar“ (Završni rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2011); Esmeralda Gibanica, „Nacionalna ideja u romanu 'Vurun kahpeye' Halide Edip Adıvar“ (Završni magistarski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2019); Ajla Gobeljić, „Feministički i autobiografski elementi u romanima *Handan* i *Sinekli Bakkal* autorice Halide Edib Adıvar“ (Završni diplomski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2020); Amila Širbegović, „Fenomen krize identiteta u romanu *Handan* Halide Edip Adıvar“ (Završni magistarski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2021).

³⁰ Knjige koje su napisane na turskom jeziku i nisu prevedene na engleski jezik nisu korištene u ovom radu.

Elaman-Garner koja se bavila djelima Halide Edip iz feminističke perspektive te Neslihan Albay koja je proučavala književno oblikovanje nacionalnog identiteta te posebno dramske tekstove.

2. Halide u „posljednjoj imperiji“³¹ ili o djelovanju žene u Carstvu na zalazu (1884. – 1918.)

Prvo razdoblje književne i političke prakse Halide Edip Adivar koje sam odlučila izdvojiti obuhvaća period kasnog Osmanskog Carstva, a prekretnica koju sam uzela kao kraj ovog razdoblja je kraj Prvog svjetskog rata koji je rezultirao i raspadom Carstva. Kako se mlada intelektualka etablirala u štovanu javnu ličnost i kako je djelovala u kontekstu prijelaza stoljeća koje je bilo u znaku borbe „bolesnika s Bospora“ za opstanak?

2.1. Stasanje intelektualke i počeci javnog djelovanja

Budući da je Bourdieu djetinjstvo, odnosno najraniju dob označio kao najvažniji period za oblikovanje habitusa, nužno je razmotriti u koji je okolnostima Halide Edip Adivar stasala kao intelektualka. Kako su obitelj, školovanje i povijesne okolnosti oblikovale njezin intelektualni put? Dolazeći iz dobrostojeće, bogate, „aristokratske“ obitelji, Adivar je već rođenjem stekla nužne preduvjete koji su joj omogućili privilegirano obrazovanje. Njezin otac, Edip Bey, kojeg je opisala kao čovjeka modernih i liberalnih stavova, bio je glavni tajnik u palači sultana Abdülhamida II. Opčinjen Zapadom, napose Engleskom, svoju je kćer htio odgajati u engleskom duhu. Njezina majka, Fatma Berifem Hanım, umrla je kada je Halide bilo samo tri godine, zbog čega je dio djetinjstva provela u kući majčinih roditelja, koji su za razliku od njezina oca bili duboko pobožni muslimani pod utjecajem mevlevijskog derviškog reda.³² Kada se ubrzo Edip Bey ponovo oženio, obitelj se preselila u kuću koja se nalazila u kršćanskoj četvrti. Želeći Halide odmaknuti od tradicionalnog utjecaja njezine bake, otac ju odvodi sa sobom i upisuje u kršćanski vrtić koji su pohađala većinom grčka i armenska djeca. Tom je prilikom Halide naučila grčki jezik. Živeći konstantno na relaciji kuće majčinih roditelja i očeve kuće, koje su se nalazile u različitim istanbulskim četvrtima, Halide je zarana naučila što je život u multikulturalnoj sredini.³³ Rastrganost između tih dvaju svjetova ostavit će traga i u njezinoj književnoj i političkoj praksi.

³¹ O Osmanskom Carstvu kao „posljednjoj imperiji“ pisao je İlber Ortaylı. Više u İlber Ortaylı, *Osmanlije. Posljednja imperija*, prev. Mirsad Turanović (Sarajevo: Connectum, 2013).

³² Rehan Nişanyan, „Early Years of the Young Turk Revolution (1908-1912) as Reflected in the Life and Works of Halide Edib,“ (M.A. Thesis, Institute of Islamic Studies, McGill University, 1990), 7–8.; Çimen Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles: Displacement of Halide Adivar and Suat Derviş from Turkey’s Literary Scene,“ u: *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi Bildiriler Kitapçığı* (Izmir, 2011), 210.

³³ Nişanyan, „Early Years of the Young Turk Revolution,“ 9; Özgün Basmaz, „‘The Rebellious Daughter of the Republic’ or ‘The Mother of the Turks’: Re-considering the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic Through the Politics of Halide Edip Adivar,“ (M.A. Thesis, The University of Akron, 2008), 24; Adak, „An Epic for Peace,“ vi.

U svojim je memoarima zapisala reminiscencije iz djetinjstva obilježenog konstantnim seljenjem. Bakina kuća u Beşiktašu za nju je ostala kuća ljubičastih glicinija, namještena klasičnim turskim divanima, u kojoj je kasnije s njima živjela i njezina starija polusestra s majčine strane. Samo nedaleko, u četvrti Yıldız, nalazila se očeva kuća koju je pamtila po osjećaju usamljenosti i napuštenosti. Budući da oca koji je radio u palači gotovo da nije ni vidjela, odgajali su je njegovi sluge, napose *lala*³⁴ Ali koji je vodio brigu o Halide.³⁵ Vijest o očevoj ponovnoj, drugoj ženidbi, koja je rezultirala novom selidbom, odjeknula je u ionako nesređenom životu malene djevojčice. Nova kuća nalazila se na azijskoj strani Bospora, u četvrti Selimiye, gdje su sada Halide i njezina starija polusestra živjele s Halidinim ocem i njegove dvije žene. Svjedočeći stalnim svađama između očevih žena i njihovoj depresiji, poligamija je postala njezin najveći neprijatelj, uzrok tuge i disfunkcionalnosti obitelji.³⁶ Sjećanje na te dane detaljno je opisala u memoarima: *U mom vlastitom djetinjstvu, poligamija i njezine posljedice proizvele su jako ružan dojam. Konstantne tenzije u našem domu učinile su da se obična obiteljska proslava čini fizički bolnom, i svijest o tome nikad me nije napustila.*³⁷ Zajednički život pokazao se nemogućim te se Edip Bey s prvom ženom odlučio vratiti u Beşiktaş, dok se ostatak obitelji uključujući i Halide preselio u Üsküdar, blizu Američkog koledža za djevojke koji je trebala početi pohađati 1893./94. godine.³⁸ Budući da je već prije dobivala privatne poduke od hodže dok su živjeli u Beşiktašu i imama dok su živjeli u Selimiye, Halide je bila jedna od najmlađih polaznica koledža, a kako svjedoči, morali su lažirati njezine godine kako bi je upisali.³⁹

Američki koledž za djevojke osnovan je 1875. kao srednja škola te je uzdignut na razinu koledža 1890. godine. Pohađali su ga u pravilu kršćani, s obzirom na to da se radilo o misionarskoj školi u kojoj se poučavao engleski jezik, proučavala Biblija i druge znanosti koje su se počele razvijati na Zapadu. Halide je tek druga Turkinja koja je polazila koledž i prva koja ga je završila. Štoviše, pravo je čudo da je Edip Bey uopće uspio upisati kćer na koledž, s obzirom na to da se radilo o vremenu sultana Abdülhamida II. koji je zabranio Turcima pohađanje stranih škola.⁴⁰ Zbog toga je i na neko vrijeme morala prekinuti školovanje, ali je u tom periodu nastavila primati privatno obrazovanje kod kuće. Budući da neko vrijeme nije išla

³⁴ *Lala* je naziv za odgojitelja u Osmanskom Carstvu.

³⁵ Halide Edip Adivar, *Memoirs of Halide Edib* (New York, London: The Century Co., 1926), 6, 14.

³⁶ Nişanyan, „Early Years of the Young Turk Revolution,” 10; Şima Begüm İmşir, „Hide and Seek: On Trail of Women Writers,” *Journal of Research in Gender Studies* 4/1 (2014): 382.

³⁷ Edip Adivar, *Memoirs*, 145.

³⁸ Isto, 148.

³⁹ Edip Adivar, *Memoirs*, 114, 148.; Nişanyan, „Early Years of the Young Turk Revolution,” 9–10.

⁴⁰ Nişanyan, „Early Years of the Young Turk Revolution,” 10–12.

na koledž, ponovno je živjela s ocem u Beşiktaşı. Čini se da joj je privatno obrazovanje bio jedini izlaz iz i dalje nesretne obiteljske atmosfere: *Neugodna faza odrastanja u kojoj sam se nalazila, s mnogim lekcijama koje sam morala naučiti, pored nesretnog stanja u kući, natjerali su me provodim većinu svog vremena zatvorena u svojoj sobi, potištena i mrzovoljna, sama sa svojim knjigama i klavirom.*⁴¹ Şükrü-efendija, koji ju je učio arapski, navodno je isprobao novi sistem učenja arapske gramatike upravo na njoj, što je kako sama tvrdi bilo uspješno jer je mogla razumjeti Kur'an i ljepotu sura čije joj izgovaranje dotad nije imalo nikakvo značenje.⁴² S druge strane, učenje engleskog jezika prvo na koledžu i kasnije uz guvernante (jedna od njih, Miss. Dodd, bila je i učiteljica na Američkom koledžu) omogućilo joj je čitanje zapadne književnosti u originalu.⁴³ Uz to, poduke iz francuskog jezika i turske književnosti, koje joj je davao Rıza Tevfik Bey, upoznale su je s djelima Émila Zole, čije su romane potkraj 19. stoljeća kao uzor prihvaćali oni koji su se počeli baviti tim književnim žanrom.⁴⁴ To se posebno čini važnim s obzirom na činjenicu da su upravo u drugoj polovici 19. stoljeća u Osmansko Carstvo počele prodirati europske književne vrste, dotada nepoznate u osmanskoj književnoj tradiciji. Noviteti poput romana i drame, preuzeti sa Zapada, označili su početak moderne književnosti u Carstvu. Štoviše, te su književne vrste postale simbolom modernizacije,⁴⁵ spoznaja koja će biti krucijalna u pozicioniranju Halide Edip Adıvar kao književnice.

Učeći tako istodobno arapski, engleski i francuski jezik, dobivajući poduku iz zapadne i istočne književnosti, ali i filozofije i sociologije te satove klavira od talijanskog učitelja glazbe, Adıvar je zasigurno dobila široko obrazovanje.⁴⁶ No, čini se da je to, osim što joj je omogućilo da se već zarana istakne kao javna intelektualna figura, ostavilo i duševni rascjep između Istoka i Zapada, dilemu koju su često osjećali intelektualci odrasli na razmeđu dvaju svjetova, pripadajući istodobno i jednom i drugom.⁴⁷ Tako nešto u Osmanskom Carstvu postalo je moguće u drugoj polovici 19. stoljeća, zamahom Tanzimata⁴⁸ koji je nalagao modernizaciju u

⁴¹ Edip Adıvar, *Memoirs*, 177.

⁴² Isto, 156.

⁴³ Isto, 148–149.

⁴⁴ Edip Adıvar, *Memoirs*, 182; Suraiya Faroqhi, *Sultanovi podanici. Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*, prev. Tatjana Pajić-Vukić (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009), 318.

⁴⁵ Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,” 26.

⁴⁶ Adak, „An Epic for Peace,” vi; Sibel Erol, „Introduction,” u: *House with Wisteria: Memoirs of Turkey Old and New* (London, New York: Routledge, 2009), vii–viii.

⁴⁷ Muharrem Kaplan i Aziz Çankaya, „The Direct Effect of American Literature on Turkish Literal Figures,” *International Journal of Arts & Sciences* 4/14 (2011): 247.

⁴⁸ Više o eri Tanzimata u M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (New Jersey: Princeton University Press, 2008), 72–108; Stanford J. Shaw i Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. (New York: Cambridge University Press, 1977), 55–171; Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 3. ed. (London: I.B. Tauris, 2004), 50–70.

svim sferama života prema zapadnoeuropskom modelu, tako i obrazovanja. Iako to ne znači da su nestale tradicionalne islamske škole, mektebi i medrese, ipak je značilo početak procesa sekularizacije obrazovanja po uzoru na francuski program koji je poslužio kao temelj novih modernih kurikula srednjih i viših škola.⁴⁹ Rastuća fascinacija birokratske elite Carstva zapadnom kulturom, skupini kojoj je pripadao i Halidin otac, pokazala je da je fenomen vesternizacije u početku bio ograničen na višu klasu, a tek će se na prijelazu stoljeća proširiti i povezivati s urbanim načinom života.⁵⁰ Kako bilo, ono što su iznjedrile promjene nove ere i što je obilježilo cijelo 19. stoljeće bio je sukob između starog i novog, tradicionalnog i modernog, koje je supostojalo jedno uz drugo.⁵¹ Taj rascjep, koji se mogao osjetiti u svim sferama života u Osmanskom Carstvu, osjetila je na vlastitoj koži i sama Halide Edip, što će se i odraziti na njezinom književnom stvaralaštvu, ali i političkom angažmanu.

Nastavak školovanja na Američkom koledžu ipak joj je omogućen od 1899. te je u naredne dvije godine nastavila paralelno sa školovanjem primati i privatne poduke kod kuće. I formalno i neformalno (kućno) obrazovanje može zahvaliti isključivo očevom statusu jer obrazovne mogućnosti djevojaka izvan privatnog tutorstva u to vrijeme nisu bile velike.⁵² Kako bi u konačnici mogla završiti koledž trebala je položiti matematiku pa ju je otac obavijestio da će je, radi lakšeg savladavanja predmeta koji joj nije išao, poučavati poznati matematičar Salih Zeki.⁵³ Tako je 1901. godine Halide Edip postala prva muslimanka/Turkinja koja je završila Američki koledž za djevojke, a iste godine udala se za spomenutog Saliha Zekija, svog 20 godina starijeg učitelja.⁵⁴

S obzirom na obitelj iz koje je dolazila i obrazovanje koje je stekla, život koji je vodila u braku bio je zapravo paradoksalni *intermezzo*. S jedne strane, bio je to tipičan život prosječne žene u Osmanskom Carstvu tog vremena, ograničen na privatnu sferu kućanstva i bavljenje djecom. U memoarima je to znakovito zapisala: *Moj život [u braku, op. a.] bio je zatvoren unutar zidova stana. Vodila sam život staromodne Turkinje.*⁵⁵ Iz tog braka dobila je dva sina, Alija Ayetullaha i Hasana Hikmetullaha Toga.⁵⁶ U tom periodu navodi kako je patila od

⁴⁹ Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 102.

⁵⁰ Isto, 95–96.

⁵¹ Isto, 53.

⁵² Nişanyan, „Early Years of the Young Turk Revolution,“ 13.

⁵³ Edip Adıvar, *Memoirs*, 202.

⁵⁴ Adak, „An Epic for Peace,“ vi.

⁵⁵ Edip Adıvar, *Memoirs*, 207.

⁵⁶ Zanimljivo je da je sina Hasana Hikmetullaha nazvala Togo po japanskom admiralu iz rusko-japanskog rata završenog japanskom pobjedom 1904. zbog svoje fascinacije pobjedom Japana (Istoka) nad Rusijom (Zapadom). Rusija je tad iz perspektive Osmanskog Carstva smatrana zapadnom silom. Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,“ 210.

nesanice i brojnih živčanih slomova kojima ne navodi točan razlog,⁵⁷ ali iako je brak doista ograničio slobodu na koju je navikla dok je živjela s ocem,⁵⁸ navesti to kao razlog potonjih bolesti bilo bi samo nagađanje. S druge strane, usprkos svemu, brak joj je ujedno otvorio vrata javnom djelovanju. Naime, brak s poznatim intelektualcem donio joj je bogat kulturni kapital u vidu brojnih poznanstava koja je stekla preko supruga i što joj je omogućilo izvrsnu poziciju u intelektualnom miljeu koju je, kako ćemo vidjeti, dobro iskoristila. Iako ni u kom slučaju nije sporno da se probila vlastitom sposobnošću, ipak je važno napomenuti da bi bilo kakva javna djelatnost nje kao žene u segregiranom društvu, kakvo je tada bilo osmansko društvo, bila teško moguća bez pozicije kćeri i supruge uglednika iz koje je nastupala.⁵⁹ Čak ni to često nije bilo dovoljno da se neke žene uspiju etablirati i ostati upamćene povijesne ličnosti. Štoviše, Halide Edip nameće se kao iznimka jer ju se za razliku od mnogih žena nije trebalo „otkrivati“,⁶⁰ s obzirom na to da je uspjela opstati kao autorica, dok je većina otišla u zaborav. U čemu je tajna njezina uspjeha otkrit će se proučavanjem procesa njene transformacije iz nepoznate u renomiranu književnicu tijekom samih početaka njenog javnog djelovanja.⁶¹

Kao i mnoge spisateljice, svoju je karijeru započela prevodenjem. Njezin prvi prijevod bila je knjiga Johna Abbotta *The Mother at home* kojom je Halidin otac bio toliko oduševljen da je turski prijevod dao tiskati u tisuće primjeraka, a za taj pothvat sultan Abdülhamid II. dodijelio joj je i medalju. No, sama je bila vrlo nezadovoljna tom odlukom jer je smatrala da to nije bio njezin samostalan pothvat, već da je najveća zasluga pripadala Ahmetu Mithatu, književniku koji joj je pomagao.⁶² U to vrijeme izašao je i niz priča o Sherlocku Holmesu koje je prevela kako bi udovoljila dječjem interesu oca i supruga, dok je za svoju dušu čitala i prevodila Williama Shakespearea, želeći ga prevesti koristeći jednostavni govorni turski jezik za razliku od dotadašnjih prijevoda na suviše stilizirani književni osmanski turski jezik. Pitanje jezika nametnut će se kao važno pitanje u razumijevanju njezine književne (i političke) prakse, usprkos činjenici da je u to vrijeme javne polemike oko jezika nisu interesirale jer nije imala namjeru te prijevode objavljivati.⁶³

⁵⁷ Edip Adivar, *Memoirs*, 210–211.

⁵⁸ Derya Iner, „Gaining a Public Voice: Ottoman Women's Struggle to Survive in the Print Life of Early Twentieth-Century Ottoman Society, and the Example of Halide Edib (1884–1964),“ *Women's History Review* 24/6 (2015): 978.

⁵⁹ Isto, 980.

⁶⁰ Erol, „Introduction,“ vii.

⁶¹ Iner, „Gaining a Public Voice,“ 965.

⁶² Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,“ 210; Iner, „Gaining a Public Voice,“ 979.

⁶³ Edip Adivar, *Memoirs*, 207, 219–220.

Drugi korak u gradnji karijere bio je kod Halide Edip, kao i kod drugih spisateljica, pisanje za ženska glasila. Povezanost štampe i emancipacije žena u kontekstu kasnog Osmanskog Carstva vrlo je jasna, s obzirom na činjenicu da su ženska glasila bila jedan od rijetkih načina da žene zadobiju mogućnost oglašavanja u javnoj sferi.⁶⁴ Dakako, ta mogućnost bila je ograničena na nekoliko žena iz više klase koje su bile obrazovane zbog naprednih stavova oca i/ili supruga. K tome, zbog nemogućnosti žena da u segregiranom društvu obavljaju poslove u javnosti, ženski časopisi ovisili su o muškom patronatu. Iako broj pokrenutih ženskih časopisa nije bio malen, zbog tehničkih i finansijskih problema, njihov je vijek uvijek bio kratkotrajan, osim u slučaju potpore političkih organizacija.⁶⁵ Osim zbog efemernosti časopisa, žene se nisu uspjele održati u javnoj sferi i zbog činjenice da su pisale samo o ženskim problemima.⁶⁶ Upravo se Halide Edip ističe kao iznimka koja je uz ženske časopise pisala i za druga glasila u kojima je sudjelovala u intelektualnim raspravama o gorućim društveno-političkim temama, što joj je donijelo zavidnu reputaciju i onemogućilo da s nestankom ženskog časopisa s javne scene nestane i ona.⁶⁷

Međutim, 19. stoljeće donijelo je začetke promjene jer su žene kao spisateljice prvi put bile viđene (makar nekolicina njih) za razliku od prošlih stoljeća. Tako se Halide Edip smatra najplodnijom turskom književnicom, a generaciju stariju Fatmu Aliye (1862. – 1936.) prvom turskom književnicom,⁶⁸ no to ne znači da žene spisateljice nisu postojale u Osmanskom Carstvu prije 19. stoljeća. Naime, žene su kao pjesnikinje djelovale još od 15. stoljeća (pjesništvo je bilo dominantan književni izraz do 19. stoljeća), ali su bile marginalizirane jer su time prestupile svoju rodnu ulogu i ušle u mušku domenu.⁶⁹ Zbog toga je uzimanje muških pseudonima dugo bio nužan put za ulazak u svijet (muške) književnosti.⁷⁰ U početnoj je fazi pisanja za periodiku i Halide Edip koristila suprugovo ime i pisala kao Halide Salih.⁷¹ No, upravo ono što razlikuje spisateljice s kraja 19. stoljeća od njihovih prethodnica, i što onda objašnjava povećanje broja ženskih autorica od tog razdoblja, je činjenica da one počinju pisati u formi romana, drama ili pripovijetki, prisvojenih zapadnih žanrova koji zahtijevaju osobni

⁶⁴ Iner, „Gaining a Public Voice,” 966, 971.

⁶⁵ Isto, 974–976.

⁶⁶ Isto, 966.

⁶⁷ Isto, 977–978.

⁶⁸ Imşir, „Hide and Seek,” 379.

⁶⁹ Didem Havlioğlu, „On the margins and between the lines: Ottoman women poets from the fifteenth to the twentieth centuries,” *Turkish Historical Review* 1/1 (2010): 31, 52; Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,” 24.

⁷⁰ Havlioğlu, „On the margins and between the lines,” 48.

⁷¹ Iner, „Gaining a Public Voice,” 979.

potpis autora, a osim toga u kojima prezentiraju svoje misli, a ne osjećaje.⁷² Upravo je to ono u čemu je najbolje uspjela Halide Edip Adivar te u tome treba tražiti još jedan od razloga njezinog opstanka u javnom životu.

Pravu slavu steći će pišući za novine *Tanin* pokrenute 1908. godine i izrazito naklonjene mladoturcima, čija je vlast započela iste godine.⁷³ Upravo u razdoblju njihove vlasti (1908. – 1918.) karijera Halide Edip doživjet će eksponencijalni uzlet, a bliskost s mladoturskim krugovima utjecat će na oblikovanje njezinih prvih političkih stavova kao i prvih književnih djela.

2.2. Halide tijekom mladoturske vlasti⁷⁴

Vijest o mladoturskoj revoluciji Halide Edip dočekala je zapravo potpuno nesvjesna aktivnosti pokrenutih u Makedoniji koje su prethodile revoluciji, s obzirom na to da je u to vrijeme boravila u kući na malom otoku u Mramornom moru, liječeći se od teške operacije koja ju je prikovala za krevet na šest mjeseci te nesаницe koja ju je i dalje pratila. Period izoliranosti završio je po oporavku te se tijekom 1907. vratila u društveni život.⁷⁵ Od širokog kruga poznanstava čini se da je najvažnije ispalo prijateljstvo s Hüseyinom Cahitom, jednim od pokretača novina *Tanin* koje će ju proslaviti.⁷⁶ Tako je vijest o drugoj ustavnoj monarhiji kod supružnika odjeknula pozitivno te su brzo postali naklonjeni mladoturskim krugovima. Budući da su njihovi intelektualni nazori zazirali od samovlade kakvu je od 1878. uspostavio sultan Abdülhamid II., okrenutost mladoturaka „nacionalnom“ pitanju (ustvari pitanju opstanka Osmanskog Carstva) te „ženskom“ pitanju, poklapat će se, barem u početku, s temama kojima se i Halide Edip najviše okupirala. Drugim riječima, ženske i nacionalne teme prevladavat će u njezinoj književnoj i političkoj praksi ovog razdoblja.

Važan događaj koji će na nju utjecati bilo je poznanstvo s engleskom intelektualkom Isabel Fry preko koje će se upoznati s mnogim poznatim engleskim misliocima. No, prvo je Fry bila ta koja je posjetila Istanbul. Naime, Halide je uputivši pismo listu *The Nation* privukla pozornost Isabel Fry čime je započela njihova korespondencija i dugo prijateljstvo. Tako je Fry

⁷² Iner, „Gaining a Public Voice,“ 969–970; Havlioğlu, „On the margins and between the lines,“ 52.

⁷³ Iner, „Gaining a Public Voice,“ 979.

⁷⁴ Više o mladoturcima i njihovoj vlasti u Erik J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey* (London, New York: I. B. Tauris, 2010), 95–123; Isti, *Turkey: A Modern History*, 93–132.

⁷⁵ Edip Adivar, *Memoirs*, 230–232.

⁷⁶ Iner, „Gaining a Public Voice,“ 979.

već početkom 1909. došla u Istanbul zainteresirana za reforme u obrazovanju žena te je o tome napisala članak za *Tanin*.⁷⁷ Samo nedugo nakon, Halide će biti primorana uzvratiti posjet jer je incident kontrarevolucije 31. ožujka učinio nesigurnim život u Istanbulu. Poglavito zbog straha za dvojicu još malenih sinova, Halide je u dogovoru s obitelji prvo otišla u Egipat da bi onda na poziv Fry boravila neko vrijeme u Engleskoj.⁷⁸ Boravak u Engleskoj i upoznavanje ličnosti poput Henryja W. Nevinsona, Edmunda Burkea, Bertranda Russela, Johna Dillona i mnogih drugih, utjecalo je na profiliranje njezinih stavova o nacionalizmu i feminizmu.⁷⁹ Primjerice, Dillon, irski zastupnik u britanskom parlamentu, oduševio ju je svojim nacionalnim duhom i gorljivim govorima za irsku neovisnost, u čemu možemo tražiti inspiraciju za govore koje će i sama kasnije držati, dok je Russell koji je zagovarao jednakost žena i muškaraca duboko utjecao na njezino gledište o feminizmu.⁸⁰ „Zapadni“ feminizam koji je promatrala kroz prizmu sufražetskog pokreta u Engleskoj, činio joj se tako vrlo stranim i neprihvatljivim jer je naglašavao agresivnu borbu žena protiv muškaraca. Nasuprot tome, njezin „alternativni“ feminizam bio je u savezu s nacionalizmom i nije trebao dovesti do sukoba među spolovima.⁸¹ Adıvar se tako uklapa u prvi val feminizma u Osmanskom Carstvu (i na cijelom Bliskom istoku) u kojem su se ženski zahtjevi za jednakošću susreli s nacionalističkim zahtjevima za ženskom moralnošću koja je trebala doprinijeti razvoju nacije. Takve okolnosti otvorile su prostor ženama da kroz nacionalizam razviju strategije djelovanja.⁸² Osim toga također ju je nadahnuo i liberalni, moderni konzervativizam Edmunda Burkea s kojim se u ponekim fazama njenog djelovanja može povući paralela.⁸³

U to vrijeme Adıvar je osnovala „Društvo za razvoj žena“ (*Teali-i Nisvan Cemiyeti*) u čijem se djelovanju očituje njezin liberalni konzervativizam i alternativni feminizam. Naime, društvo je promoviralo kultiviranje svojih članica kroz satove turskog, engleskog i francuskog jezika, vođenja kućanstva i odgoja djece,⁸⁴ dakle i dalje ono što je povezano s privatnom sferom. No, susret sa zapadnim intelektualcima i njihovim idejama u kombinaciji s vlastitim životnim nedaćama bit će inspiracija za rana književna djela u kojima će kroz glavne junakinje prikazati

⁷⁷ Neslihan Albay, „Halide Edip Adıvar and Lady Augusta Gregory: Literary Configurations of Nation-state Identity“ (Ph.D. diss., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 136–137.

⁷⁸ Adak, „An Epic for Peace,“ viii; Albay, „Halide Edip Adıvar and Lady Augusta Gregory,“ 141.

⁷⁹ Albay, „Halide Edip Adıvar and Lady Augusta Gregory,“ 137–138.

⁸⁰ Isto, 141.

⁸¹ Isto, 142.

⁸² Çiğdem Oğuz, „The Homeland Will Not be Saved Merely by Chastity: Women's Agency, Nationalism, and Morality in the Late Ottoman Empire,“ *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 6/2 (2019): 99–100.

⁸³ Albay, „Halide Edip Adıvar and Lady Augusta Gregory,“ 139.

⁸⁴ Adak, „An Epic for Peace,“ viii.

ključne probleme žene u Osmanskom Carstvu.⁸⁵ Njezin prvi roman, *Seviye Talip*, objavljen 1909. predstavlja kritiku tadašnje turske žene koja je neobrazovana, preokupirana kućanskim poslovima i indiferentna prema društvenim i političkim pitanjima. Takva žena prikazana je u liku Macide, čiji je suprug Fahir, koji je proveo nekoliko godina u Engleskoj i vidio proces emancipacije engleske žene, preuzeo na sebe odgovornost obrazovanja žena kao prvi korak ka njihovu osvještavanju važnosti emancipacije. No Fahir je dovoljno svjestan da razlikuje površno kopiranje Zapada od istinskog razumijevanja zapadne civilizacije, stoga naglašava da iako treba prihvatiti zapadnu civilizaciju, to ne znači da turska žena treba kopirati englesku ili francusku ženu, već će spajanjem zapadne civilizacije i vlastitih moralnih vrijednosti i običaja postati novi, sazreli Turci.⁸⁶ Iako se na kraju romana uviđa Macidina transformacija te ona doista razvija svoje potencijale jer joj je stvorena prilika za to, djelo ipak sugerira da je ženska emancipacija limitirana vrijednostima koje im muškarci pripisuju, s obzirom na to da je Macide postala onakvom kakvom ju je vidio Fahir. S druge strane, Fahir se neočekivano na kraju romana pretvara u slabog lika koji popušta pred zavodljivosti *Seviye Talip*, koja je utjelovljenje nemoralne žene čije sramotno neovisno ponašanje izaziva zgražanje društva. Kroz *Seviye* koja varajući supruga živi protivno društvenim normama prikazan je problem dogovorenih brakova koji uzrokuju krizu obitelji jer si partneri međusobno ne odgovaraju.⁸⁷

Još jedan roman koji tematizira bračne probleme, ali iz drugog aspekta, je *Raik'in Annesi* [Raikova majka] objavljen također 1909. godine. Djelo govori o nesretno udanoj ženi Refiki koja napušta svog nevjernog supruga Raufa i odlazi iz Istanbula s njihovim sinom Raikom. U isto vrijeme, drugi glavni lik, Siren, saznaje da ga ujak želi oženiti bogatom susjedom Necibe zbog čega bježi iz Istanbula. Kada se Refika i Siren upoznaju počinje zaplet djela.⁸⁸ Iako se za roman često govori da je odraz Halidinog privatnog života, s obzirom na to da je njezin suprug u to vrijeme imao afere i htio uzeti drugu ženu, ipak je djelo mnogo kompleksnije od obračuna s vlastitim suprugom.⁸⁹ Ponajprije, i ovo djelo pokazuje problem nesretnih brakova i suprugove nevjere, ali dodaje neke nove dimenzije. U prvom redu je to činjenica da se Refika odvaži napustiti supruga što možemo vidjeti kao pokušaj otpora, a osim toga u romanu se

⁸⁵ Adak, „An Epic for Peace,“ ix.

⁸⁶ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adivar and Turkish Feminism,“ 90–91; Elif Gözdaşoğlu Küçükalioglu, „The Representation of Women as Gendered National Subjects in Ottoman–Turkish Novels (1908–1923),“ *Journal of Gender Studies* 16/1 (2007): 8–9.

⁸⁷ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adivar and Turkish Feminism,“ 93–94; Gözdaşoğlu Küçükalioglu, „The Representation of Women as Gendered National Subjects,“ 9.

⁸⁸ Sevinc Elaman-Garner, „The image of ‘ideal’ Turkish womanhood? a Bakhtinian approach to Halide Edib Adivar’s *Raik’in Annesi* (Raik’s Mother) (1909),“ *Journal of Gender Studies* 26/4 (2017): 432–433; Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adivar and Turkish Feminism,“ 94.

⁸⁹ Elaman-Garner, „The image of ‘ideal’ Turkish womanhood?,“ 433.

problematizira i jedan novi problem u svakodnevnom životu žena – vesternizacija. Upravo je Adivar bila prva ženska književnica koja će uvesti tu temu u svoja djela.⁹⁰ Tako su u romanu opisane razlike između *alafranga*⁹¹ i *alaturca* tipa žene pri čemu autorica kritizirajući prve nastoji ukazati na štetnosti pretjerane, izvještačene vesternizacije. *Alafranga* žena prikazana je u liku bogate Necibe koja svojom zapadnjačkom odjećom i mrmljanjem na francuskom izaziva Sirenovo gađenje, a osim nje kao takav tip žene prikazana je i Raufova ljubavnica, čime autorica želi naglasiti kako su *alafranga* žene simboli moralne dekadencije turskog društva. Nasuprot njih stoji lik Refike koja predstavlja ideal turske žene koja je marljiva, savjesna, čestita i dobra majka.⁹² Ono što je ključno napomenuti u opisu suprotstavljenih tipova žena jest da je pripovjedač koji ih opisuje upravo muški lik Siren iz čijih monologa saznajemo kakva bi idealna žena trebala biti, stoga Sirenov lik zapravo predstavlja autoritativni diskurs dominantno muškog osmanskog društva. Međutim, dubljim čitanjem može se uočiti kako autorica uz dominantni diskurs preko Refikinog unutarnjeg monologa nudi svojevrsan subverzivni diskurs koji predstavlja izazov ovom autoritativnom.⁹³ Taj je diskurs najuočljiviji u prikazu Refikinog lika kao snažnog karaktera koji se, ne pristajući na položaj izdane i ponižene žene, pokušava oduprijeti društvenim normama te također u činjenici da je pokušala realizirati vezu s ljubavnikom Mansurom.⁹⁴ Ipak, na kraju romana u rastrganosti između željene slobode i majčinstva Refika povratkom suprugu Raufu odabire majčinstvo čime se implicira da je u osmanskome društvu žena osuđena isključivo na ulogu majke, a ne individue, što je u konačnici iskazano i u samom naslovu romana.⁹⁵ Žena je opet odabrala ono što je za nju htio muški lik.

Ono što je razvidno iz Adivarinih ranih romana jest da usprkos stavljanju ženskih likova u prvi plan i detektiranju glavnih problema žene tog doba, one i dalje nisu heroine jer na kraju postaju ono što žele muški likovi (pripovjedači). Osim toga primjećujemo da prevladavaju dva tipa žena – nemoralna rospija (*alafranga*) ili glupa majka (Macide). Tek je Refika naznaka novog tipa heroine koja će se u kasnijim romanima razviti u tip aseksualne heroine.⁹⁶

⁹⁰ Imşir, „Hide and Seek“, 381.

⁹¹ Koncept *alafranga* u Osmanskom Carstvu nastao je tijekom ere Tanzimata i prvo je označavao sve što potječe iz Europe, a kasnije će početi označavati način života vesterniziranog pojedinca. Više u Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 100; Faroqi, *Sultanovi podanici*, 295–322.

⁹² Elaman-Garner, „The image of ‘ideal’ Turkish womanhood?“, 436, 438; Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adivar and Turkish Feminism“, 95.

⁹³ Elaman-Garner, „The image of ‘ideal’ Turkish womanhood?“, 437.

⁹⁴ Isto, 439–441.

⁹⁵ Isto, 442.

⁹⁶ Oğuz, „The Homeland Will Not be Saved Merely by Chastity“, 101.

Velika prekretnica za djelovanje Halide Edip bit će godina 1910. kada se razvela od supruga Saliha Zekija. Prokletstvo poligamije koje ju je pratilo tijekom djetinjstva, sada je presudilo i njezinom braku jer s iskustvom života u poligamnoj obitelji nije mogla pristati na prijedlog njezina supruga da uzme drugu ženu.⁹⁷ Nakon razvoda doista se dogodio zaokret u njezinom javnom životu te je intenzivirala svoju političku djelatnost. Prigrlivši ideologiju turanizma, bila je uključena u kulturni nacionalistički klub „Tursko ognjište“ (*Türk Ocağı*) osnovan 1911. (službeno je postala prva ženska članica 1912.) kao i u časopis „Turska domovina“ (*Türk Yurdu*) koji su 1910. u Ženevi osnovali turski studenti. Djelovanje u tim organizacijama promovirat će je u vodeću političku i intelektualnu figuru.⁹⁸

Budući da se (pan)turanizam i (pan)turkizam često koriste kao sinonimi,⁹⁹ a i vrlo nekonzistentno upotrebljavaju ponekad s prefiksom „pan“ i ponekad bez njega, želim prvo objasniti razliku između pojmova, kao i kontekst prihvaćanja tih ideologija čime će biti jasno i zašto Adıvar u ovoj fazi djelovanja spada u ogledni primjer apologeta turanizma.¹⁰⁰ Iako zapravo obje ideje tendiraju ujedinjenju turkijskih naroda temeljem jezične i kulturne sličnosti, turanizam je obuhvatnija i geografski šira ideja jer obuhvaća narode mongolske rase u Aziji i europsku ugro-finsku skupinu (Mađare i Fince) te njihovo ujedinjavanje u jednoj državi – Turanu.¹⁰¹ Takva ideja temeljila se na popularnosti novo otkrivenog pojma „rase“ koji je doveo razvoj nacionalizma u novi stadij, čime je postalo važno što ljudi misle da jesu, odnosno kojoj rasi pripadaju jer je to određivalo njihovu „rodbinu“.¹⁰² No, kako su se te zapadne ideje nacionalizma uopće proširile u Osmansko Carstvo i štoviše postale široko prihvaćene? Naime, za opstanak Osmanskog Carstva postojala su tri moguća smjera – osmanizam, (pan)islamizam i turkizam,¹⁰³ od kojih je samo posljednji bio nacionalistički. Uvidjevši da jača nacionalizam nemuslimanskih skupina Carstva te dodatno gubitkom teritorija nakon Balkanskih ratova koji

⁹⁷ Adak, „An Epic for Peace,“ x.

⁹⁸ Erol, „Introduction,“ ix; Adak, „An Epic for Peace,“ viii; İsta, „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom: Introduction to Halide Edib's *The Turkish Ordeal*,“ u: *The Turkish Ordeal* (New York, London: The Century Co., 1928. [2013]), vi.

⁹⁹ „Pan-Turkism,“ *European History Online*, https://ieg-ego.eu/en/threads/transnational-movements-and-organisations/international-organisations-and-congresses/pan-ideologies/berna-pekesen-pan-turkism#section_5 (posjet 24. 6. 2024).

¹⁰⁰ Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,“ 26.

¹⁰¹ „Pan-Turkism,“ *European History Online*; Hugh Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic* (New York: New York University Press, 1997), 82; George G. Arnakis, „Turanism: An Aspect of Turkish Nationalism,“ *Balkan Studies* 1/1 (1960): 23.

Turan je mitska domovina turkijskih naroda koja obuhvaća srednjoazijski plato. Prema legendi kralj Turana opjevan je u Firdusijevom epu Šahnami čije je stihove izgovarao Mehmed II. Osvajač kada je 1453. ušao u ruševine Carigrada.

¹⁰² T. Lothrop Stoddard, „Pan-Turanism,“ *The American Political Science Review* 11/1 (1917): 13.

¹⁰³ Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 62.

su doveli i do vala turskih izbjeglica s tih područja, Turci su shvatili da je ideja osmanizma – pripadnosti Carstvu bez obzira na vjersku i etničku pripadnost – prazna fraza koja više nikome ne predstavlja kohezivni element. S druge strane (pan)islamizam, koji je zagovarao sultan Abdülhamid II., doživio je svoj potpuni fijasko u Prvom svjetskom ratu, kada proglašenje džihada (svetog rata) sultana Mehmeda V. nije imalo nikakvog odjeka jer je arapski nacionalizam već odavno nadjačao muslimansko „bratstvo“.¹⁰⁴ Ove vanjske okolnosti gurnule su tako u prvi plan posljednju preostalu opciju – turkizam (neki intelektualci su zagovarali njegovu širu verziju, turanizam).

Osim vanjskopolitičkih okolnosti, za prihvaćanje turkizma/turanizma ključna je bila i mogućnost cirkulacije ideja. Naime, inicijalno te ideje potječu od Yusufa Akçure i Ismaila Gasprinskog, krimskih Tatara koji su uvidjevši panslavističke ideje u carskoj Rusiji postali još svjesniji svoje turkijske porodice. Emigriravši u Istanbul Akçura je bio jedan od pokretača „Turske domovine“ i „Turskog ognjišta“, organizacija koje su zaslužne za propagiranje (pan)turanističke ideje u Osmanskom Carstvu.¹⁰⁵ Njihove ideje prihvatio je Ziya Gökalp, najvažniji teoretičar druge generacije mladoturaka, koji će u svojim djelima razraditi principe turkizma. Poznanstvo sa svima njima kroz spomenute organizacije presudno je utjecalo na Adıvarino prihvaćanje tih ideja. No, među njima ipak je Gökalp ostavio na nju nesumnjivo najveći utjecaj te će ju se smatrati njegovim najuglednijim sljedbenikom.¹⁰⁶ Njegovo nastojanje da pomiri međusobno nespojive pojmove – turkizam, islam i modernizaciju – temeljilo se na distinkciji između pojma kulture (*hars*) i civilizacije (*medeniyet*). Shvaćajući kulturu kao skup vrijednosti i uvjerenja društva (religija, moralnost, zakon, jezik), a civilizaciju kao skup tehnoloških postignuća koji su kozmopolitski, Gökalp je tvrdio: *Mi pripadamo turskoj naciji, muslimanskoj zajednici i europskoj civilizaciji*. Kako bi opravdao da se ne radi o kontradikciji, tvrdio je da religiju treba odvojiti od države.¹⁰⁷ Tako je turkizam donio dva paradoksa, muslimanski nacionalizam i sekularni islam, koje će osim Gökalpa pokušati artikulirati i drugi

¹⁰⁴ Arnakis, „Turanism: An Aspect of Turkish Nationalism,“ 23–25; Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 62; Stoddard, „Pan-Turanism,“ 14.

¹⁰⁵ Stoddard, „Pan-Turanism,“ 18; Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 82–83.

Neovisno o razvoju turanizma među krimskim Tatarima, ideja se pojavila i među mađarskim etnologima koji su potaknuti valom nacionalizma u 19. st. počeli istraživati svoje azijsko porijeklo. Najistaknutiji mađarski ideolog turanizma bio je Ármin Vámbéry.

¹⁰⁶ Stanford J. Shaw i Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (New York: Cambridge University Press, 1977), 301, 307.

¹⁰⁷ Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 76–77; Ioannis N. Grigoriadis i Arzu Opçin-Kıdal, „Imagining Turan: Homeland and Its Political Implications in the Literary Work of Hüseyinzade Ali [Turan] and Mehmet Ziya [Gökalp],“ *Middle Eastern Studies* 56/3 (2020): 487; Arnakis, „Turanism: An Aspect of Turkish Nationalism,“ 27.

pisci *Nacionalne književnosti* (*Milli Edebiyat*), nove faze turske književnosti kojoj je zamah dao upravo Gökalp s djelima u kojima zagovara mistični turkizam, zbog čega neki tu fazu književnosti nazivaju i osmanskim turkizmom.¹⁰⁸

Međutim, ono što je važno napomenuti jest da je pokušaj sintetiziranja različitih koncepata predstavljao velik izazov i dilemu za više generacija pisaca od sredine 19. st., što ih je često dovodilo do toga da izgledaju kontradiktorni samima sebi. Posebice je to vidljivo kod pisaca prethodne književne faze, poznate kao *Tanzimatska književnost* (osmanski modernizam), čiji su istaknuti predstavnici İbrahim Şinasi i Namık Kemal.¹⁰⁹ Iako su obojica zagovaratelji nacionalizma što je novitet jer je eksplicitna formulacija političkih ideja u književnost ušla tek s Tanzimatom, činili su to i dalje kroz pjesništvo, dominantni osmanski književni izričaj.¹¹⁰ No, Şinasijevo zagovaranje reforme jezika u smjeru pojednostavljenja kao i Kemalov koncept *vatan* [domovina], ključne su ideje koje će preuzeti i prilagoditi pisci *Nacionalne književnosti*. Oni će tako *vatan* pronaći prvo u imaginarnom, geografski neodređenom Turanu,¹¹¹ da bi od mladoturske diktature (1913.) *domovina* počela dobivati sve jasnije konture Anatolije, jednako kao što se neodređena i široka ideja (pan)turanizma krajem Prvom svjetskog rata otvoreno profilirala u vrlo određen ekskluzivno turski nacionalizam.¹¹² Ustvari, ideja (pan)turanizma, iako zagovarana u teoriji, u praksi nije čak ni u svojim začetcima bila puno više od (pan)turkizma.¹¹³ Stoga ne čudi da nije puno trebalo da Turci sami krenu u borbu za svoju domovinu, s jasnim granicama na području Male Azije.

Halide Edip, koja je u ovoj fazi nesumnjivo pripadala piscima *Nacionalne književnosti*, također je preuzela tradiciju svojih prethodnika te na nju doista možemo gledati kao na produkt Tanzimata. Pišući u formi romana vidljivo je da je preuzela europske književne vrste kroz koje je nastojala propagirati političke i društvene reforme. I dok je forma bila europska, tema je uvijek bila iz vlastite realnosti. No, kako bi svojom književnom praksom doista mogla utjecati na društvenu stvarnost, odabrala je pisati jednostavnim govornim turskim jezikom, što su već

¹⁰⁸ Erdağ Gökner, „The novel in Turkish: narrative tradition to Nobel prize,“ u: *The Cambridge History of Turkey*, vol. 4, *Turkey in the Modern World*, ur. Reşat Kasaba (New York: Cambridge University Press, 2008), 477, 483–484; Talat Sait Halman, *A millennium of Turkish literature: a concise history* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2011), 72.

¹⁰⁹ Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,“ 24–25.

¹¹⁰ Halman, *A millennium of Turkish literature: a concise history*, 64, 66.

¹¹¹ Primjerice, Ziya Gökalp je napisao pjesmu *Turan* koja završava stihovima: *Domovina Turaka nije ni Turska ni Turkestan. / To je velika i vječna zemlja: Turan!* Više o pjesmi u Grigoriadis i Opçin-Kıdal, „Imagining Turan,“ 490.

¹¹² Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,“ 24; Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 63–64, 86.

¹¹³ Stoddard, „Pan-Turanism,“ 19.

prije nje započeli Şinasi i Gökalp. Uz to, utjecaj Gökalpa posebno je vidljiv u njenom zagovaranju turanizma i pokušaju pomirenja različitih koncepata. Svi ovi utjecaji najbolje će se očitovati u njenom romanu *Novi Turan*, koji predstavlja svojevrsnu fuziju faza osmanskog modernizma i osmanskog turkizma.¹¹⁴

Upravo u godini 1913. kada je roman *Novi Turan* objavljen kao knjiga započela je diktatura mladoturskog „trijumvirata“,¹¹⁵ što će zakomplicirati Adivarin odnos prema mladoturcima pa će uoči Prvog svjetskog rata pasti u nemilost njihovih krugova.¹¹⁶ Naime, u svom je dnevnom boravku često organizirala okupljanja intelektualca i inicirala različite rasprave u kojima se nije libila ni kritizirati pripadnike Odbora „Jedinstva i napretka“.¹¹⁷ Otvoreni otpor pokazala je govorom u „Turskom ognjištu“ 1916. u kojem je kritizirala nasilje nad Armencima, čime je riskirala degradaciju vlastite pozicije jer je na sebe navukla bijes nekih pripadnika „Jedinstva i napretka“ koji su tražili da je se kazni zbog takvog istupa. No, čini se da je svojom dotadašnjom djelatnošću uživala poštovanje mladoturskog vodstva pa je Talat-paša stao u njezinu obranu. Halide je njegove riječi prenijela u svojim memoarima: *Ona služi svojoj zemlji na način u koji vjeruje. Neka kaže što misli; ona je iskrena.*¹¹⁸ No bez obzira na neslaganja, a vjerojatno zahvaljujući njenom istaknutom radu na reorganizaciji škola u Istanbulu, Cemal-paša angažirat će je 1916. za rad na reorganizaciji Antoura sirotišta u Siriji,¹¹⁹ ali zbog tog će perioda ostati povezana s velikom kontroverzom – armenskim genocidom.¹²⁰

Adivar je tako optužena za islamizaciju i poturčivanje armenske siročadi koju je, prema armenskoj strani priče, Cemal-paša svjesno i namjerno premjestio u muslimansko sirotište kako bi ih se moralo preobratiti. Neki armenski autori su rad Antoura sirotišta usporedili čak sa sustavom devşirme i tvrdili da su od armenske djece pokušali stvoriti nove janjičare, dok je Adnan Adivar, Halidin novi suprug za kojeg se udala 1917. tijekom boravka u Siriji, koji je kao doktor također radio u Antoura sirotištu, uspoređen sa zloglasnim nacističkim doktorom

¹¹⁴ Gökner, „The novel in Turkish: narrative tradition to Nobel prize,“ 482.

¹¹⁵ Adivar je smatrala da vlast Envera, Talata i Cemala nije ispravno nazvati trijumviratom te da Cemal nije bio dovoljno jaka ličnost da nametne svoje ideje. Više u Halide Edip Adivar, *Turkey Faces West* (New Haven: Yale University Press, 1930), 127.

¹¹⁶ Hülya Adak, „A Valediction to the 'Interdiction of Mourning' of World War I; or, Walking with Halide Edib through Ambiguous Terrains beyond the Catastrophic Divide,“ u: *Gender, Ethnicity and the Nation-State: Anatolia and its Neighboring Regions*, ur. Leyla Keough (Istanbul: Sabanci University, 2011), 22.

¹¹⁷ Erol, „Introduction,“ ix; Adak, „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom,“ vi.

¹¹⁸ Edip Adivar, *Memoirs*, 387–388; Adak, „A Valediction to the 'Interdiction of Mourning' of World War I,“ 25.

¹¹⁹ Danas je to područje Libanona.

¹²⁰ Erol, „Introduction,“ viii.

Josefom Mengeleom.¹²¹ Pa iako je istina da su armenska djeca u tom sirotištu preobraćena na islam, djelovanje supružnika u Siriji ne može se ni u kom slučaju uspoređivati s nacistima.¹²² Štoviše, postoje indicije da je Adivar usvojila kurdsko ili armensko siročće, što je bio čest slučaj pa je mnogo djece završilo u muslimanskim kućanstvima preobraćeno na islam. No, bez obzira na to koliko su motivi za to bili altruistički ili ne, činjenica je da su tako spašeni mnogi životi.¹²³ Uz to, kada je nakon primirja 1919. pokrenut *vorpahavak*, kampanja za okupljanje armenske siročadi, armenska spisateljica Zaruhi Kalemkarian uputila je pismo upravo Halide Edip u kojem je tražila da organizira pomoć muslimanki pri traženju armenske djece u haremima, iako se pretpostavlja da je taj poziv upućen prije saznanja o Halidinom radu u Siriji.¹²⁴ Kako bilo, armenska strana smatra ju zločinkom te su takvu sliku o njoj pokušali predstaviti i u inozemstvu. Tako je 1922. u *New York Timesu* izašao članak u kojem je jedan armenski autor pokušao diskreditirati Adivarinu reputaciju turske Jeanne D'Arc, nadimak pod kojim je u SAD-u bila poznata. Počevši s kritiziranjem njezine pojave kao kontradiktorne novom tipu žene čiji je lider trebala biti, autor posprdno aludira na njezino nošenje vela zbog čega je njezin izgled razočaravao. Optužuje je nadalje da je priliku za slavu i moć pronašla u armenskim progonima te da je stoga njezino hvaljenje zapadnim obrazovanjem i nazorima patvoreno.¹²⁵

Dakako, postoji i druga strana priče u kojoj Adivar nije zločinka nego heroína, no takve crno-bijele karakterizacije ne donose ispravnu sliku. Zato treba uzeti u obzir više perspektiva. U prvom redu važna je činjenica da je i sama Halide često kritizirana od mladoturaka zbog svojih osobnih veza s Armencima, kojih je bilo zahvaljujući djetinjstvu i školovanju koje je provela okružena kršćanima. Također, napisavši memoare u kojima se osvrnula i na armensko pitanje, bez obzira na neke kontradikcije, Adivar nije negirala tragediju kao da se nije dogodila, već je otvorila prostor za kolektivno žalovanje. Naglašavajući da u tim godinama nije mogla pisati, simbolički govori da je katastrofa ljudske patnje u Prvom svjetskom ratu neopisiva.¹²⁶

S traumom tragedije Velikog rata, svjesni da je Carstvu došao kraj, supružnici Halide i Adnan vratit će se 1918. u Istanbul, gdje će ih dočekati nove borbe jer za Tursku novi rat tek

¹²¹ Shushan R. Khachatryan, „Halide Edip and the Turkification of Armenian Children: Enigmas, Problems and Questions,” *International Journal of Armenian Genocide Studies* 6/1 (2021): 55, 58–59, 63; Adak, „An Epic for Peace,” xi.

¹²² Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 117.

¹²³ Lerna Ekmekçioğlu, „A Climate for Abduction, a Climate for Redemption: The Politics of Inclusion During and After the Armenian Genocide,” *Comparative Studies in Society and History* 55/3 (2013): 540; Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 117.

¹²⁴ Ekmekçioğlu, „A Climate for Abduction, a Climate for Redemption,” 534–535.

¹²⁵ Aghavnie Yeghenian, „The Turkish Jeanne D'arc: An Armenian Picture of Remarkable Halide Edib Hanoum,” *New York Times*, 17. 9. 1922.

¹²⁶ Adak, „A Valediction to the 'Interdiction of Mourning' of World War I,” 21, 24, 27.

počinje. Kako se postaviti u novonastalim okolnostima, bit će glavna preokupacija Halidine sljedeće faze književne i političke prakse.

2.3. Roman: Novi Turan¹²⁷

Roman *Novi Turan*, objavljen 1912. godine u novinama i već sljedeće godine kao knjiga,¹²⁸ najbolje odražava književnu i političku praksu Halide Edip u ovom razdoblju. Iako je ovo samo jedan od romana koje je napisala tijekom mladoturske vladavine, uzimam ga kao reprezentativnog, odnosno onog u kojem je spojila nacionalne i ženske teme kojima se najviše bavila i koji će stoga najbolje prikazati srž praksi u periodu kasnog Osmanskog Carstva.

Radnja djela, koje je sama autorica opisala kao političku i nacionalnu utopiju,¹²⁹ smještena je u budućnost, u 1925. godinu i govori o političkom stanju domovine u kojoj se za vlast bore dvije stranke, Novi Turan i Novi Osmanlije. Stranka Novi Turan nasljednica je mladoturske stranke „Jedinstva i napretka“ koja se zalaže za decentralizaciju, dok je druga stranka predstavljala opoziciju i zalagala se za centralizaciju. Tako kroz borbu potonjih stranaka u romanu pratimo nekoliko godina povijesti osmanske/turske države.¹³⁰ Cijela priča ispričana je iz perspektive Asim-bega, nećaka Hamdi-paše koji je bio vođa Novih Osmanlija. Usprkos činjenici da je do kraja bio odani pripadnik stranke Novih Osmanlija, Asim na samrti odlučuje ispričati priču o svojim stranačkim protivnicima, Oğuz-begu i Kayi koji su predvodili stranku Novi Turan.¹³¹ Već u početku Asim daje do znanja da je glavni lik njegove pripovijesti žena, Kaya, koju je poznao još od djetinjstva. Samiye, kako se zvala prije promjene imena, bila je kći prijatelja njegova ujaka zbog čega je često boravila kod njih, usprkos tome što je njen otac pripadao suparničkoj stranci.¹³² Asimov odnos prema djevojci još je tada postao neprijateljski: *Bio sam tada još nezrio mladić, pa sam je mrzio zbog njezine gospodujuće nadmoći spram nas dječaka; no još više zato, što je ona kao kći vodje naših protivnika uživala ljubav Hamdi paše, koga smo smatrali čovjekom budućnosti i spasiteljem našeg naroda.*¹³³ Izbljedjelo sjećanje na Samiye ponovo će se pojaviti u Asimovu životu.

¹²⁷ Roman je izvorno napisan na turskom jeziku, a u radu je korišten hrvatski prijevod turskog originala *Yeni Turan*.

¹²⁸ Funda Güven, „Imagined Turks: The Tatar as the Other in Halide Edip’s Novels,“ *Ottomans—Crimea—Jochids: Studies in Honour of Mária Ivanics* (2020): 137.

¹²⁹ Edip Adivar, *Memoirs*, 332.

¹³⁰ Ista, *Novi Turan*, prev. Ivo Kršić (Zagreb: J. Čaklović, 1920), 19–20.

¹³¹ Isto, *passim*.

¹³² Isto, 21.

¹³³ Isto, 22.

Naime, kada je 1925. popularnost Novog Turana počela rasti zahvaljujući njihovom turskom nacionalnom duhu, a osobito radu na ravnopravnosti žena, Novi Osmanlije pokušavali su prikazati rad žena protuvjerskim i tako smanjiti njihovu popularnost. Zbog toga je Asim, čuvši za gorljive govore koje drži jedna žena, otišao izvidjeti suparničku stranu i nestrpljivo čekao vidjeti tko su Oğuz i Kaya o kojima svi govore.¹³⁴ Ceremonija je započela glazbom mevlevijskih derviša koja je na Asima ostavila dubok utisak: *Ti čisti glasovi sa zvucima frula prodirali su u dubinu našeg osjećaja i mišljenja, te su osvajali naše duše. (...) Pa ako i danas, blizu smrti, još osjećam, kako je – poput korena u biću praotaca usidrena – težnja Novog Turana protresla mojom dušom, kako me je ta glazba, proizvirući iz dubina naše turanske krvi, koju kao da još i sada slušam, sa sobom povukla, to mi je upravo začudno, da mi je usprkos tomu uspjelo da ostanem gospodarom svojih osjećaja...*¹³⁵ Iako je Asim ostao vjeran Novim Osmanlijama, priznaje da ga se dojmio govor koji je kasnije održao Oğuz-beg pa ga je obuzeo strah hoće li se njegov ostarjeli ujak moći nositi s karizmatičnim mlađim suparnikom.¹³⁶ Kada je ujaku izrazio svoju zabrinutost, na njegovo veliko iznenađenje, ujak mu je saopćio kako je Oğuzova najbliža suradnica Kaya zapravo Samiye, koju dotada nije prepoznao.¹³⁷ Doista se uvjerivši kako njihovi govori privlače narod na stranu Novog Turana, Hamdi-paša kao novi ministar unutarnjih poslova izdao je za Oğuza zabranu javnog govora, a kada ju je on prekršio, dao ga je uhititi.¹³⁸

Taj događaj predstavlja zaplet i vrhunac romana. Naime, Kaya dolazi Hamdi-paši i zahtijeva da se Oğuz pusti na slobodu, na što on prvo daje uvjet da za njegovu slobodu ona mora napustiti Novi Turan. Njezin odgovor znakovito predstavlja osobine novoturanske žene: *Zar mogu ostaviti prauzrok moga bivstva? Zar mogu svoje najsvetije uvjerenje, svoj Novi Turan, koga ljubim više od Oghusa, odbaciti poput ovetšale odjeće?*¹³⁹ Hamdi-paša ponudi joj tako drugi uvjet – ako ujedno želi zadržati svoje unutarnje političko uvjerenje i da se Oğuz pusti na slobodu, mora se udati za njega. No, iako u početku zaprepašteno odbija ponudu, smatrajući Oğuz nezamjenjivom figurom za uspjeh stranke, ipak pristaje na udaju. Za viši cilj Kaya odlučuje odustati od vlastite sreće: *Pa pošto naš cilj više ljubim negoli Oghusa i pošto sam uvjerena, da je on nenadoknadiviji Novom Turanu, negoli ja, sve ću ispuniti. (...) U tom času*

¹³⁴ Edip Adivar, *Novi Turan*, 23, 25.

¹³⁵ Isto, 30–31.

¹³⁶ Isto, 33.

¹³⁷ Isto, 41.

¹³⁸ Isto, 42.

¹³⁹ Isto, 44–45.

*postala je Kaya prava žena.*¹⁴⁰ Jedino što ju je držalo na životu u Hamdi-pašinom konaku jesu uspjesi njezine stranke zbog čega njena žrtva nije bila uzaludna. No na svaki napad Hamdi-paše protiv Novog Turana padala bi Kaya od prezira i uzrujanosti u groznicu. Upravo u odnosu Hamdi-paše prema njenoj bolesti vidi se razlika između predstavnika Novih Osmanlija i Novog Turana. Stavljajući ženu ispred ciljeva stranke Hamdi se toliko ponizio da je otišao u turansku gostionicu po kumis (mlijeko od kobile, tur. *kımız*), koji se smatrao pićem turanskih otaca, jer je Kaya odbijala piti ajran (napitak od slanog jogurta, tur. *ayran*).¹⁴¹ Njegova slabost spram Kaye štetila je ugledu stranke, no on nije mario za stranku zbog straha od Kayina odlaska. Tako su novoturanci formirali vladu, a Hamdi odveo Kayu na liječenje u inozemstvo. Godine 1929. kada je vidio da je Novi Turan počeo ostvarivati svoju politiku, Asim se odlučio javiti ujaku te ga pozvati natrag u domovinu.¹⁴² No, bio je itekako svjestan njegove slabosti: *Taj snažni muž postao je nasuprot Kayi pravi mlitavac. U tom sam času mrzio tu ženu.*¹⁴³ Bio je to i vrhunac Asimove mržnje prema Kayi koja je predstavljala prepreku u napretku njegove političke opcije. Posljednji pokušaj Novih Osmanlija bilo je prihvaćanje panislamizma. No, Oğuzov Novi Turan tek je sa zakonom o obrazovanju žena izgubio mnogo potpore jer su mu se mnogi protivili.¹⁴⁴ Tako su ovaj puta izgledi za pobjedu Novih Osmanlija na izborima bili dobri, no dogodio se veliki preokret koji je ujedno označio i vrhunac Hamdi-pašine slabosti – sam je glasao za zakon o pravima žena kako bi zadobio Kayinu naklonost iako se program njegove stranke tome protivio.¹⁴⁵ No, bez obzira na sve Hamdi neće moći zadržati Kayu uz sebe jer će uskoro doći vijest o atentatu na Oğuz-bega.

Rasplet sudbina sviju likova događa se upravo nakon atentata, što je Hamdi odlučio sakriti od Kaye pod svaku cijenu te je u to upleo i nećaka Asima na što će on prvo pristati, ali će uskoro početi osjećati grižnju savjest te sumnjati u ujakovu upletenost u atentat.¹⁴⁶ Polako se počinje upotpunjavati proces Asimove transformacije u odnosu prema Novom Turanu, a posebice prema Kayi. Kada je Oğuz na samrtni pozvao Asima kao bi mu ispričao svoju i Kayinu priču te od njega tražio istinu o Kayinu odlasku za Hamdija, on mu ipak odluči ne reći istinu iako su ga njegove riječi dotakle. Sutra je vijest o Oğuzovoj smrti došla do Kaye koja je ponosno napustila Hamdi-pašu dok je on moleći ju za oprostjenje umro.¹⁴⁷ Asim kao jedini svjedok ovih događaja

¹⁴⁰ Edip Adivar, *Novi Turan*, 46–47.

¹⁴¹ Edip Adivar, *Novi Turan*, 55–56, 58; Güven, „Imagined Turks,“ 139.

¹⁴² Edip Adivar, *Novi Turan*, 59–60.

¹⁴³ Isto, 67.

¹⁴⁴ Isto, 76.

¹⁴⁵ Isto, 79.

¹⁴⁶ Isto, 80–82.

¹⁴⁷ Isto, 94–96.

morao je prije smrti, kako bi umirio savjest i iskazao svoje pokajanje, odati počast svojim protivnicima ispričovijedavši sudbinu jedne Turkinje, kako nalaže i podnaslov romana: *Daleko, daleko su svi ti događaji, ali su mene, jedinoga, koji je za njih znao, progonili i mučili čitavog mi života. Nisu mi dopustili da umrem prije, negoli ih bez uljepšavanja i vjerno ne predam analima turske povijesti sa svim ljudskim sitnicama i tragičnom veličinom.*¹⁴⁸

Nekoliko je ključnih elemenata koje u romanu možemo primijetiti. Svakako jedna od najvažnijih je da je u prvom planu ženski lik oko kojeg se vrte cijela radnja, a što je sugerirano i podnaslovom „sudbina jedne Turkinje“. Kaya, kao obrazovana i samostalna žena koja svojim gorljivim govorima predstavlja narodu stranku Novi Turan čiji je zagovaratelj, prototip je novog tipa žene, kakva je zapravo i sama autorica. Ta nova žena je s jedne strane u svim područjima jednaka muškarcu, što je i dio programa koji u romanu propagira stranka Novi Turan, te s druge predana višem cilju, u ovom slučaju političkom i nacionalnom, za koji je spremna žrtvovati svoj život, sreću i ljubav.¹⁴⁹ Kaya je tako udajom za njihova protivnika Hamdija pokazala da je spremna žrtvovati se radi višeg ideala, što je za nju pobjeda stranke Novi Turan. Njezina požrtvovnost ispravnom putu za njenu domovinu jedna je od ključnih karakteristika „nove žene“. Koji je to ispravan put simbolično je prikazano i odabirom imena. Kaya je odbacila svoje arapsko ime Samiye i prihvatila izvorno tursko ime (tur. *kaya* je stijena), dok Oğuz nosi ime turkijskog plemena.¹⁵⁰ No, bez obzira na sve to *history* je i dalje ostala *his story*, a žena objektom umjesto subjektom priče. Iako Kaya u romanu „govori“, ona zapravo ne govori izravno, već Asim kao pripovjedač donosi njezine riječi.¹⁵¹ Budući da je pripovjedač muškarac, ne može se reći da je Adivar ovim djelom rušila patrijarhalni poredak, ali može se reći da je zagovarala prava žena te da je transformacijom odnosa pripovjedača prema Kayi, od mržnje do pokajanja, pokušala utjecati na promjenu stvarnog odnosa dominantno muškog osmanskog društva u pogledu na ulogu žene u društvu. Vjerojatno svjesna da će muški pripovjedač biti percipiran kao pouzdaniji, autorica je htjela omogućiti muškim čitateljima identifikaciju s pričom ženske heroine.¹⁵²

¹⁴⁸ Edip Adivar, *Novi Turan*, 96.

¹⁴⁹ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adivar and Turkish Feminism,“ 99–100.

¹⁵⁰ Güven, „Imagined Turks,“ 138.; Gökner, „The novel in Turkish: narrative tradition to Nobel prize,“ 481–482.

¹⁵¹ Imşir, „Hide and Seek,“ 379.

¹⁵² Güven, „Imagined Turks,“ 137; Basmaz, „‘The Rebellious Daughter of the Republic’ or ‘The Mother of the Turks’,“ 30.

Nadalje, u opisu dviju stranaka možemo iščitati Adıvarino ocrtavanje dvaju putova kojima bi mladoturci mogli krenuti u budućnosti.¹⁵³ Iako obje stranke teže istom cilju, a to je opstanak Osmanskog Carstva, njihov put kojim će ostvariti taj cilj je različit.¹⁵⁴ Adıvar je tako predvidjela da će se frakcije među mladoturcima boriti za vlast i u budućnosti, s obzirom na to da su se već u začetku mladoturskog pokreta u egzilu formirale dvije struje. S jedne strane nacionalistička i centralistička oko Ahmeta Rıze iz koje će se oformiti Odbor za jedinstvo i napredak (*İttihad ve Terakki Cemiyeti*) te s druge liberalna i decentralistička oko princa Sabahettina iz koje će nastati Liberalna stranka (*Ahrar Fırkası*), ali će ona biti marginalizirana te će na vlast 1908. doći prva opcija.¹⁵⁵ Vidljivo je tako da je Adıvar u romanu zagovarala decentralizaciju po uzoru na marginalnu frakciju oko princa Sabahettina,¹⁵⁶ što znači da se nije u svemu slagala s opcijom koja je došla na vlast iako je bila bliska tim krugovima. Znajući da mladoturci u početku nisu imali homogenu ideologiju, Adıvar je u ovom romanu iznijela vlastitu viziju najidealnije verzije mladoturske opcije. Ta verzija obuhvaćala je različita progresivna stajališta tog vremena i trebala je pokazati ispravnu verziju „Jedinstva i napretka“ u budućnosti kroz Novi Turan, dok je put degradacije prikazan kroz Nove Osmanlije. Upravo zato u romanu autorica predstavlja samo stranku Novi Turan kao nasljednicu stranke „Jedinstva i napretka.“¹⁵⁷ U onome što Novi Turan zagovara u romanu, vidljivi su također i autoričini osobni stavovi o religiji pa tako islam postaje integralni dio njihove stranačke ideologije, što je vidljivo radom novoturanskih žena kao učiteljica koje poučavaju djecu pravim islamskim vrijednostima. Posebno su vidljivi i utjecaji mevlevijskih redova iz Adıvarinog djetinjstva jer njihovu glazbu u djelu njeguju novoturanci smatrajući je pravom turskom notom.¹⁵⁸

Međutim, unatoč tome što je Novi Turan utjelovljavao ideje iz različitih struja, najveći utjecaj na djelo ipak je imao Ziya Gökalp, glavni mladoturski ideolog koji je upravo u to vrijeme popularizirao ideologiju turanizma.¹⁵⁹ U romanu se ona potpuno jasno očituje u Oğuz-begovim govorima u kojima je Mađare i Fince kao turansku braću vidio kao uzore u položaju žena, što je smatrao ključem izgradnje doma u kojem se rađa domovina: *Mi moramo ženi dati njeno potpuno ljudsko pravo. Tada će nam opet stvoriti dom... U svome domu i u svojoj obitelji radja se pojam domovine i naroda. (...) Sjeverni su narodi potpuno izgradili pojam 'doma'. Pa zar*

¹⁵³ Anastasiia Orlovskaja, „Ways of Building a State Ideology in the Novel by Halide Edip Adıvar 'Yeni Turan' ('New Turan)'“, *Turkophone* 9/2 (2022): 84.

¹⁵⁴ Edip Adıvar, *Novi Turan*, 36.

¹⁵⁵ Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building*, 75.

¹⁵⁶ Orlovskaja, „Ways of Building a State Ideology“, 76.

¹⁵⁷ Isto, 76, 84.

¹⁵⁸ Edip Adıvar, *Novi Turan*, 30; Orlovskaja, „Ways of Building a State Ideology“, 81.

¹⁵⁹ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adıvar and Turkish Feminism“, 98.

*danas ne nalazimo kod njih najljudskije i najplemenitije oblike uljudbe?*¹⁶⁰ Adivar se priklonila Gökalpovu protivljenju isključivanju žena iz javnog prostora, s obzirom na to da je u ograničenjima nametnutima ženama vidio glavnu prepreku u nacionalnom razvoju.¹⁶¹ Štoviše, Gökalp je priklanjajući se francuskom sociologu Émileu Durkheimu smatrao da svaki pojedinac mora doprinijeti društvu čija je dobrobit uvijek iznad osobnih interesa pojedinca.¹⁶² Upravo su takvi pojedinci u romanu bili Oğuz i Kaya čija je ljubav ostala platonska i ne u potpunosti ostvarena do samog kraja romana jer su oboje živjeli za ideal Novog Turana.¹⁶³ Vidimo tako da je autorica u liku Kaye razvila novi tip aseksualne heroine.¹⁶⁴ Iako na kraju i Oğuz i Hamdi umiru, Oğuzova je moralna pobjeda jer umire za viši cilj, dok Hamdi umire zbog nemogućnosti da zadrži Kayu uz sebe. Zato narod želi nastaviti provoditi Oğuzove ideje.¹⁶⁵

Ovaj roman predstavlja Adivarinu viziju budućnosti Osmanskog Carstva koja je u svakom smislu utopijska, dakle neostvariva. Njezina idealna verzija mladoturske stranke prikazana u Novom Turanu temeljena je na vlastitim liberalnim i demokratskim uvjerenjima,¹⁶⁶ smjerom kojim mladoturci nisu krenuli. Štoviše, od samih početaka njihova je skrivena agenda bio ekskluzivni turski nacionalizam što će se objelodaniti posebice nakon Balkanskih ratova i tijekom Prvog svjetskog rata.¹⁶⁷ Pa iako nije uspjela predvidjeti kojim će putem mladoturci doista krenuti, čini se da je ipak predvidjela vrijeme sukoba različitih političkih opcija. Tad doduše neće više biti Carstva, ali s obzirom na činjenicu da je u Republici zadržan kontinuitet mladoturskog kadra,¹⁶⁸ Adivar je profetski naslutila vlastiti sukob s Atatürkom. Napredna republikanska stranka (*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, TCF) koja je predstavljala opoziciju Atatürkovoju Republikanskoj narodnoj stranci (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP) i koju je Adivar podržavala,¹⁶⁹ dijelom je slična fiktivnom Novom Turanu, ali stvarnost je 1925. bila već toliko drukčija nego 1912. i transformacija „Jedinstva i napretka“ nije izgledala onako kako ju je zamislila u romanu.

¹⁶⁰ Edip Adivar, *Novi Turan*, 49.

¹⁶¹ Oğuz, „The Homeland Will Not be Saved Merely by Chastity“, 92.

¹⁶² Orlovskaia, „Ways of Building a State Ideology“, 75.

¹⁶³ Güven, „Imagined Turks“, 140.

¹⁶⁴ Oğuz, „The Homeland Will Not be Saved Merely by Chastity“, 101.

¹⁶⁵ Edip Adivar, *Novi Turan*, 84.

¹⁶⁶ Orlovskaia, „Ways of Building a State Ideology“, 84.

¹⁶⁷ Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 70, 80.

¹⁶⁸ Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building*, 108.

¹⁶⁹ S. J. Shaw i E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, 380.

3. Halide u porođaju nove Republike ili o djelovanju „majke nacije“ (1919. – 1924.)

Kako je već rečeno, iako je završio Prvi svjetski rat, Tursku je čekao novi, rat za nezavisnost čiji početak uzimam kao početak nove faze književne i političke prakse Halide Edip Adıvar. Njezino djelovanje u Turskom ratu za nezavisnost promovirat će je u nacionalnu heroinu, a njeno ime postat će sinonimom majke nacije. Stoga glavne odrednice ove faze jesu okrenutost turskom nacionalizmu i uspostavljanju Republike te realizaciji imidža „nove turske žene“. No ništa od toga nije se dogodilo odmah. Drugim riječima, iako je propast Carstva označila veliku promjenu, to ne znači da se dogodio nagli povijesni rez. Umjesto prijeloma radilo se o dugom procesu pretapanja koji će svoju punu realizaciju doživjeti u ranom republičkom razdoblju. Tako će zapravo i u ovoj fazi književne i političke prakse Halide Edip prevladavati nacionalne i ženske teme, ali u ponešto drukčijem obliku.

3.1. Okretanje turskom nacionalizmu

Kraj Prvog svjetskog rata, u koji je mladoturski trijumvirat Osmansko Carstvo uveo na gubitničku stranu Centralnih sila, donio je velike probleme. Sile Antante, koje su iz rata izašle kao pobjednice, napokon su dočekale razrješenje istočnog pitanja koje ih je tako dugo mučilo. Taj dugo očekivani plijen napokon je bio u njihovim rukama, no planove će im pomrsiti Turci okupljeni oko Mustafe Kemala koji će započeti svoju borbu za tursku nezavisnost. Halide Edip, koja se 1918. vratila u Istanbul, bit će važna figura u toj borbi iz čega jasno proizlazi da se okrenula turskom nacionalizmu. Ono što je potrebno razmotriti jest proces te transformacije. Kako je od utopijske i pomalo idealističke vizije turanizma i protivljenja mladoturskom šovinizmu postala gorljivi zagovornik nacionalizma?

Kao što je već rečeno, transformacija se događala postupno, a događaji nakon kraja Velikog rata samo su vrhunac političkih okolnosti koje su oblikovale političku i književnu praksu Halide Edip u ovom razdoblju. U prvom redu ključnima će se pokazati Balkanski ratovi koji su označili konačno povlačenje Carstva s Balkana, događaj koji će Adıvar kasnije označiti kao skriveni blagoslov kojeg nitko u tom trenutku nije bio svjestan.¹⁷⁰ No, ono što je važnije jest da je balkanska tragedija, kako se referirala na potonje ratove, uzrokovala ogorčenost nad zapadnim silama koje su šutke promatrale kršćanske zločine. Indiferentnost prema turskim žrtvama pokazala je dvostruka mjerila zapadne civiliziranosti, a još veće razočarenje Adıvar je doživjela

¹⁷⁰ Edip Adıvar, *Turkey Faces West*, 109.

od europskih kraljica koje nisu odgovorile na apel turskih žena da interveniraju u zaustavljanju stradanja muslimanskih žena i djece.¹⁷¹ K tome, val turskih izbjeglica s Balkana koji su nosili sa sobom zlokobne priče o doživljenoj patnji te *ravnodušnost, pa čak i prividna radost takozvanog civiliziranog vanjskog svijeta zbog njihovog jadnog stanja, probudili su čudnu simpatiju prema svemu što je u to vrijeme bilo tursko.*¹⁷² Upravo tijekom Balkanskih ratova organizacija *Teali-i Nisvan Cemiyeti*, na čijem je osnivanju radila i Adıvar, otvorila je bolnicu u Istanbulu gdje su prvi put turske žene mogle raditi kao medicinske sestre. Priključila im se i sama Halide na koju je susret s ranjenicima ostavio dubok dojam. *Tada sam shvatila opseg svoje ljubavi prema svom narodu i svojoj zemlji*, zapisala je.¹⁷³

Osim Balkanskih ratova, ono što je dodatno poduprlo jačanje turskog nacionalizma jesu kapitulacije. Ti trgovački ugovori iz 16. i 17. stoljeća kojima su zapadne države dobile privilegije slobodnog trgovanja na području Carstva, smatrane su na prijelazu stoljeća velikim ekonomskim i političkim teretom.¹⁷⁴ Iako priznaje da su kapitulacije u doba kad su potpisane imale svoje koristi, Adıvar naglašava da su u njeno vrijeme *kapitulacije stvorile još jedan lanac oko vrata Turske i zemlja je bila spremna ugrabiti svaku priliku da ih se riješi.*¹⁷⁵ Štoviše, vidjela ih je kao (...) *znak ropstva i izgovor za strance da kočje trgovački i svaki drugi slobodan rast istočnih naroda (...).*¹⁷⁶ Koliko su kapitulacije Turcima bile uzrok frustracije i znak poniženja govori i činjenica da će Adıvar kasnije uvjerenom tvrditi da u slučaju da su Saveznici pristali preinačiti kapitulacije, ni 20 Enver-paša ne bih ih uvuklo u rat, a kamoli na strani Centralnih sila.¹⁷⁷ Kako bilo, Balkanski ratovi i kapitulacije bit će dva ključna elementa koja će pokvariti njezin odnos prema europskim silama, napose Engleskoj i Francuskoj.

Vrhunac razočaranja u licemjerje tih zemalja dosegnut je s potpisivanjem primirja u Mudrosu u listopadu 1918., što je označilo potpunu i bezuvjetnu predaju Antanti.¹⁷⁸ Doista, vojna okupacija tjesnaca, kontrola željeznice i telegrafa, demobilizacija i razoružavanje te najopasnija od svih točaka, pravo Antante da okupira bilo koji dio Carstva ako smatra da se radi o ugrozi sigurnosti – sve je te točke vlada potpisala gotovo s osjećajem olakšanja.¹⁷⁹ Međutim,

¹⁷¹ Edip Adıvar, *Turkey Faces West*, 107–108.

¹⁷² Isto, 115.

¹⁷³ Adak, „An Epic for Peace,” viii; Edip Adıvar, *Memoirs*, 335.

¹⁷⁴ Heper i Criss, *Historical Dictionary of Turkey*, 48.

¹⁷⁵ Edip Adıvar, *Turkey Faces West*, 134–135.

¹⁷⁶ Isto, 135.

¹⁷⁷ Isto, 138.

¹⁷⁸ Antonello Biagini, *Povijest moderne Turske*, prev. Šenol Selimović i Nella Popović (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 57.

¹⁷⁹ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 133.

nakon bijega mladoturskih vođa, koji su smatrani krivcima za poraz, stvoren je vakuum vlasti za koju će se boriti različite grupacije. Kao opozicija proantantski orijentiranog sultana i vlade Damata Ferit-paše okupit će se preostali unionisti koji će djelovati u ilegali. Ipak, prije nego što su pobjegli, Enver i Talat potaknuli su osnivanje *Karakola* (Straže), organizacije koja je trebala štititi unioniste nad kojima je krenula čistka. *Karakol*, koji je djelovao u tajnosti, uspijevao je prokrijumčariti značajnu količinu opreme i oružja u Anatoliju, gdje se oko Mustafe Kemala, koji je u svibnju 1919. prešao iz okupiranog Istanbula u Anatoliju, okupljao pokret otpora.¹⁸⁰ Halide Edip, koja je također bila nezadovoljna primirjem u Mudrosu, surađivala je s Kara Vasıfom, jednim od osnivača *Karakola*, te je dala svoj obol njihovoj podzemnoj aktivnosti, pomažući mnogima da pobjegnu iz okupiranog Istanbula i priključe se Kemalu u Anatoliji.¹⁸¹ U tom periodu, dok i sama nije pobjegla iz Istanbula, vodila je konstantno korespondenciju s Mustafom Kemalom kojeg je obavještavala o aktivnostima koje poduzimaju protivnici nacionalnog otpora, a jedna od ključnih tema o kojoj je s njime diskutirala bilo je pitanje američkog mandata, čije je zagovaranje otvoreno istaknula.¹⁸² Činjenica da je o tome postojala prepiska kasnije će se za nju pokazati pogubnom.

Ipak, s obzirom na englesku i francusku okupaciju, podupiranje američkog mandata 1919. nije bio neobičan potez, i priklonile su mu se različite frakcije, od liberalnog krila „Jedinstva i napretka“ do nekih turskih nacionalista. Već je krajem 1918. u Istanbulu osnovano Wilsonovo društvo koje se pozivalo na predsjednikov princip samoodređenja naroda i čiji je član bila i Halide Edip.¹⁸³ Objasnivši karakteristike države čiji joj se mandat nad većinski turskim teritorijem bivšeg Carstva čini konstruktivnim – da ne pripada europskim kolonijalnim silama, da bude dovoljno moćna da spriječi miješanje europskih saveznika, da bude vjerski i rasno nepristrana te da u rat nije ušla s teritorijalnim pretenzijama – zaključila je da su Sjedinjene Američke Države jedina sila koja se uklapa u tražene karakteristike.¹⁸⁴ Zato je u kolovozu 1919. napisala pismo namijenjeno američkoj javnosti u kojem traži pravdu za Turke. Naglasila je kako su Grci pred očima civiliziranih europskih trupa započeli masakr nad Turcima: *Grci se zabavljaju tako što starcima pale bradu i spaljuju ih, mladiće muče žive i polako ih sijeku na*

¹⁸⁰ Biagini, *Povijest moderne Turske*, 53, 55; Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 134–135, 141.

¹⁸¹ Derya Iner, „Halide Edibe Adivar's Role as Social Reformer and Contributor to Public Debate on Constitutionalism, Status of Women, Educational Reform, Ottoman Minorities, and Nationalism During the Young Turk Era (1908-1918)“ (Ph.D. diss., University of Wisconsin-Madison, 2011), 427.

¹⁸² Isto, 428.

¹⁸³ Andrew Mango, *Atatürk. Biografija tvorca moderne Turske*, prev. Dino Mujadžević (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2011), 250; Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,“ 211.

¹⁸⁴ Stanford J. Shaw, „Halide Edib (Adivar)'s Appeal to the American Public for Justice for the Turks,“ *Bulleten* 67/249 (2003): 539.

komade (...).¹⁸⁵ Slično što je govorila u vrijeme Balkanskih ratova govorila je i sada te se opet obratila ženama, očekujući da će ovaj put, za razliku od europskih kraljica, njihovu patnju uvidjeti američke sestre: *Ovaj put imamo imena, činjenice, fotografije. Turske žene i djevojke bore se za svoju čast i za svoju zemlju pa smo mi, ostale turske žene, pripremile dokumente, i to sve na engleskom. Što god se dogodilo, želimo da naše američke sestre vide i prime na znanje da u povijesti žena turske žene zaslužuju stranicu.*¹⁸⁶ Pismo je povjerila američkom novinaru Louisu Edgaru Browneu koji je kao dopisnik *Chicago Daily Newsa* izvještavao o revoluciji u Turskoj i kojeg je poslala da otputuje u Sivas gdje se u rujnu trebao održati novi kongres, nakon onog u Erzurumu.¹⁸⁷ Browne je tamo djelovao kao slobodni posrednik koji nema veze sa službenim povjerenstvom koje je Wilson poslao u Anatoliju, no on je svejedno razgovarao s Kemalom o pitanju američkog mandata. Kongres u Sivasu tada je priznao da im je pomoć nepristrane strane zemlje potrebna i Browne je o tome trebao obavijestiti Washington. Međutim, činjenica da je Wilsonovo povjerenstvo predstavilo ideju da američki mandat obuhvati i Armeniju, kosila se s odlukama kongresa u Erzurumu i Sivasu o neovisnosti i integritetu zemlje, a i sam je Wilson podržao armensku stranu. Stoga prijedlog o američkom mandatu nad osmanskim teritorijem ne da nije prihvaćen nego nije ni dostavljen američkom Kongresu.¹⁸⁸ Adıvarin zagovor američkog mandata nije bio uspješan niti je njezin apel urodio plodom.

Ono što će čini se uroditi plodom i po čemu će Adıvar ostati upamćena jesu njeni javni govori koje je održala na masovnim prosvjedima protiv grčke okupacije Izmiru u kojima će nastojati potaknuti mase na borbu „budeći“ u njima nacionalnu svijest. Tijekom svibnja 1919. održala je tri velika govora na trgovima u Fatihu, Kadıköyü i na Sultanahmetu,¹⁸⁹ kroz koje će se također ocrtati njezina transformacija prema turskom nacionalizmu. Tako se na prvom mitingu u Fatihu, smatrajući da je muslimanski svijet prijateljski nastrojen prema Turcima i pozivajući se na vjerski autoritet sultana koji je još uvijek nosio titulu kalifa,¹⁹⁰ mnoštvu obratila kao Turcima i muslimanima: *Ovo je najgori dan Turaka i muslimana. To je poput noći, najcrnje noći. Ali svaka noć ima jutro. Sutra ćemo srušiti ovu strašnu tamu i stvoriti sjajno jutro. (...) Mi danas nemamo u rukama ni topove ni puške, ali postoji djelotvornije oružje od svega toga:*

¹⁸⁵ Shaw, „Halide Edib (Adıvar)'s Appeal to the American Public for Justice for the Turks,“ 536.

¹⁸⁶ Isto, 537.

¹⁸⁷ Isto, 531.

¹⁸⁸ Mango, *Atatürk. Biografija tvorca moderne Turske*, 250–252.

¹⁸⁹ Iner, „Halide Edibe Adıvar's Role as Social Reformer and Contributor to Public Debate,“ 429.

¹⁹⁰ Isto, 429–430.

*Bog i njegova pravda.*¹⁹¹ No, uvidjevši da sultan ne podržava demonstracije, u sljedećem će govoru u Kadiköyü naglašeni vjerski ton ustupiti mjesto sveobuhvatnijem humanističkom tonu tako da će umjesto zagovaranja božje prave zagovarati samo pravdu, a masi će se obraditi s „dame i gospodo“. U trećem govoru na najvećem mitingu na Sultanahmetu gdje će govoriti pred oko 200 tisuća prosvjednika, njena retorika doživjet će vrhunac. Tada će izreći čuvenu rečenicu po kojoj će ostati poznata: *Vlade su naši neprijatelji, narodi su naši prijatelji*. Čineći to, ujedno je fokus bijesnog turskog naroda htjela usmjeriti na borbu protiv trenutne politike vlada koje ih napadaju,¹⁹² ali i opravdati svoj nacionalizam kao antišovinistički. Osim toga, način na koji se ovaj put obratila mnoštvu bio je također znakovit. Obrativši im se sa „moji sunarodnjaci“, „moja braćo i sestre“ te u konačnici „moja djeco“, Adıvar implicira bliskost čitavog turskog naroda koji je postao jedno, dok izjednačavanjem svog odnosa s publikom s odnosom majka-dijete simbolički potvrđuje vlastiti status majke nacije. Budući da je majka u tom odnosu hijerarhijski nadređena i posjeduje autoritet, Adıvar je bila ta koja je mogla doprinijeti nacionalnom „buđenju“ i tako zadobiti poštovanje svog naroda.¹⁹³

Doista, govori će biti presudan faktor koji će Halide Edip prikazati kao gorljivog nacionalista, kako u zemlji tako i u inozemstvu. Godine 1920. *New York Times* za nju će reći da je *najistaknutija žena-vođa među turskim nacionalistima te najpoznatija govornica i organizatorica nacionalističkog pokreta*. Vidjet će ju kao *dušu turskog nacionalističkog pokreta... vječno gorući vulkan, koji oko sebe baca plamen patriotizma, uzburkavajući i potičući revolt i entuzijazam kod svojih čitatelja i slušatelja*.¹⁹⁴ Najzapamćeniji ostat će upravo govor na Sultanahmetovu trgu, gdje će puno godina kasnije njoj u čast biti podignuta bista koju sam spomenula na početku rada, što govori o nevjerojatnom značaju tog govora u turskoj memoriji. No, zanimljivo je kako je taj govor iz svoje perspektive doživjela sama Halide. Naime, upitana u jednom intervjuu 1957. da se prisjeti tog događaja, izjavila je: *Nemam nikakve veze s govorništvom. Zapravo, osjećam se prestravljeno govoriti pred gomilom. Odnosno, govorenje na platformi ili pozornici stvarno me plaši. Međutim, postoje dvije iznimke. Jedna od njih bila je prigoda koju ste spomenuli [govor na Sultanahmetu, op. a.] – u tom sam se slučaju osjećala kao da sam pod nekom svetom čarolijom. Druga je sveučilišna katedra*.¹⁹⁵

¹⁹¹ Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,“ 211.

¹⁹² Iner, „Halide Edibe Adıvar's Role as Social Reformer and Contributor to Public Debate,“ 429–431.

¹⁹³ Isto, 431–432.

¹⁹⁴ Adak, „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom,“ xiv.

¹⁹⁵ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adıvar and Turkish Feminism,“ 85.

Međutim, govori koji će joj donijeti dugoročnu slavu, u tim su je trenucima doveli u nepriliku. Saveznici su je zbog toga stavili na crnu listu, a njezinu kuću nadgledali su engleski špijuni.¹⁹⁶ Tada su Halide i njen suprug Adnan, dok još nisu bili uhićeni zbog svoje djelatnosti, odlučili da je došlo vrijeme za bijeg i u ožujku 1920. krenuli su prema Ankari. Prije toga Halide je svoje sinove poslala u SAD, dok su ona i Adnan pobjegli prerašivši se u hodžu i njegovu pokrivenu ženu. Već u svibnju vlada Damata Ferit-paše izdala je smrtnu presudu za supružnike, Mustafu Kemala i ostale nacionaliste u Anatoliji.¹⁹⁷ No to nije spriječilo da skupština u Ankari prihvati Kemalov prijedlog da se tamo uspostavi nova vlada, niti je spriječilo Halide Edip da postane jedna od glavnih Kemalovih propagandista. I Halide i Kemal bili su svjesni potrebe boljeg širenja informacija za uspješnost pokreta otpora, stoga će ona uz Yunusa Nadija uspostaviti temelje Anadolske agencije (*Anadolu Ajansi*), novinske agencije koja će širiti vijesti o uspjehu nacionalnog otpora i prikazivati svijetu njihovu perspektivu tadašnjih događaja.¹⁹⁸

Osim kao javni govornik, novinar i prevoditelj, Adivar je u Turskom ratu za nezavisnost sudjelovala i kao medicinska sestra na bojištu u Eskişehiru 1921., a iste se godine pridružila vojsci kao dobrovoljka zbog čega će prvo dobiti čin desetnika, a kasnije i narednika.¹⁹⁹ Mogla je tako svjedočiti bitci kod Sakarye koja se smatra ključnom za tursku pobjedu i oslobođenje Male Azije od Grka, što će na nju ostaviti dubok utisak. *Sad kad sam bila vojnik ponašala sam se kao vojnik; svjesno, čak i podsvjesno, kao da sam prestala biti individua. Bila sam broj u tim vojnim planovima koji su se kretali amo-tamo, samo kap u ljudskoj bujici koja se skupljala u pustoši Anatolije*, zapisala je u memoarima.²⁰⁰ Naglašavanje nevažnosti vlastite individualnosti naspram kolektiva trebalo je označiti vrhunac njezine žrtve za domovinu. Slično kao što je protagonistica Kaya u romanu *Novi Turan* predstavljala idealnu ženu, sada je Halide svojim djelovanjem tijekom Turskog rata za nezavisnost postala uzorom za stvaranje „nove turske žene“. Žene nove Republike trebale bi se ugledati na Halide Edip kao majku nacije te tako postati uzorite kćeri Republike.

¹⁹⁶ Iner, „Halide Edibe Adivar's Role as Social Reformer and Contributor to Public Debate,“ 432.

¹⁹⁷ Mango, *Atatürk. Biografija tvorca moderne Turske*, 275; Adak, „An Epic for Peace,“ xii; Basmaz, „The Rebellious Daughter of the Republic’ or ‘The Mother of the Turks,“ 50–51.

¹⁹⁸ Mango, *Atatürk. Biografija tvorca moderne Turske*, 277–278, 282.

¹⁹⁹ Erol, „Introduction,“ x.

²⁰⁰ Halide Edip Adivar, *The Turkish Ordeal: Being the further memoirs of Halide Edib* (New York, London: The Century Co., 1928), 285.

3.2. Nova turska žena

Ipak, predodžba o „novoj ženi“ kakva je konceptualizirana u novoj Republici nije proizašla iz vakuuma, već se, naprotiv, na „novu tursku ženu“ može gledati kao na finalizaciju ili nadogradnju onog što je proizašlo iz modernizacijskog procesa u Osmanskom Carstvu započetog Tanzimatom. Tijekom tog procesa žensko pitanje postalo je predmetom debata među intelektualcima čime će biti postavljeni temelji na kojima će se graditi koncept „nove turske žene“.²⁰¹ Žensko pitanje je u kasnom Osmanskom Carstvu najviše bilo vezano uz pitanje moralnosti čija je degradacija smatrana produktom krize obitelji. Budući da je moralna i sretna obitelj smatrana preduvjetom za razvoj nacije, sve dok se ne riješi taj problem nacija neće biti spašena. Tako su i uzroci gubitaka u Balkanskim ratovima kao i Prvom svjetskom ratu viđeni u krizi obitelji. Zato su nacionalno osviješteni intelektualci počeli naglašavati važnost jednakosti žena i muškaraca što će riješiti krizu obitelji i omogućiti političke reforme koje će doprinijeti izgradnji nacije.²⁰² U tu borbu za oblikovanje karakteristika i uloge nove žene ušao je i manji krug obrazovanih žena spisateljica. Prva među njima, Fatma Aliye, skovala je sintagmu „islamska žena“ što je označavalo prosvijetljenu i obrazovanu ženu koja je sačuvala tradicionalne vrijednosti islamske kulture.²⁰³ No Aliyin tip žene i dalje ne propituje patrijarhalni sustav pa će njezin koncept već tijekom Prvog svjetskog rata zamijeniti „turska žena“, formulacija koju je donijela Nezihe Muhiddin fokusirajući se na površnu vesternizaciju osmanske žene višeg sloja. Umjesto toga, Muhiddin naglašava da „turska žena“ treba biti obrazovana i prihvatiti europski racionalizam i sekularizaciju te odbaciti vjersko praznovjerje.²⁰⁴ Nastavljajući se na ova dva koncepta, Adıvar je također obrazovanost žena smatrala najvažnijom karakteristikom, ali je njezin koncept „republikanske žene“ sažet u idealu žene koja spaja turski nacionalizam i zapadnjaštvo. „Nova turska žena“ je profesionalna na poslu, društveno angažirana i biološki funkcionalna kako bi ispunila ulogu žene i majke.²⁰⁵ „Republikanska žena“ predstavlja tako drugu fazu turskog feminizma koja je započela uspostavom Republike i Atatürkovim modernizacijskim projektom koji je uključivao i emancipaciju žena. Ziya Gökalp, glavni republički ideolog,²⁰⁶ naglašavao je demokraciju i

²⁰¹ Sevinç Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman: Marriage, Female Desire and Divorce in the Works of Edith Wharton and Halide Edib Adıvar“ (Ph.D. diss., The University of Manchester, 2012), 28–29.

²⁰² Oğuz, „The Homeland Will Not be Saved Merely by Chastity“, 103–105.

²⁰³ Senem Üstün Kaya, „Women Behind the Pens: A Comparative Analysis of Turkish Female Authors from Reform Period to Modernism“, *The Online Journal of Science and Technology* 11/4 (2021): 136.

²⁰⁴ İmşir, „Hide and Seek“, 381; Üstün Kaya, „Women Behind the Pens“, 136.

²⁰⁵ Üstün Kaya, „Women Behind the Pens“, 137–138.

²⁰⁶ Gökalp je bio vodeći ideolog među mladoturcima „Jedinstva i napretka“, a 1923. uspostavom Republike Turske imao je također vodeću ulogu u razvoju republičke ideologije kemalizma. Zbog različitih faza njegove misli, okarakteriziran je kao nekonzistentan i kontradiktoran mislilac. Više u Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and*

feminizam, iz kojih proizlaze prava žena, kao iskonsko nasljeđe njihove antičke, predislamske prošlosti. Zato „nova turska žena“ nije puka imitacija Zapada nego spoj modernizacije i izvorne turske kulture. Imitacija Europljana nepotrebna je jer umjesto toga Turci samo trebaju pogledati u svoju vlastitu povijest.²⁰⁷ Takva slika žene bila je integralni dio procesa izgradnje nacije, a „nova žena“ postala je simbolom civiliziranosti.²⁰⁸ Tako se i revolucionarni pokret u Turskoj uklapa u nacionalno-integracijske procese 19. stoljeća kada se stav prema emancipaciji žena povezuje s političkim stavom prema modernosti.²⁰⁹ Žene postaju simbolički nositelji te modernosti te se njihova emancipacija izjednačuje s emancipacijom naroda u cjelini.²¹⁰

Iako je Adivar u memoarima navela kako su se njezini politički stavovi razili s Gökalpovim nakon što je postao republikanski ideolog jer je ona nacionalizam vidjela kao kulturni, a ne politički koncept, ipak je vidljivo da je njihova predodžba idealne žene slična.²¹¹ Štoviše, ta predodžba ima puno sličnosti s vizijom žene u kasnom osmanskome razdoblju.²¹² Ipak su i Gökalp i Adivar bili djeca Carstva.

Kako bilo, ono što je zajedničko svima koji su se bavili ženskim pitanjima, bilo to žene ili muškarci, bilo u Carstvu ili Republici, je odnos prema obrazovanju. Žena je morala biti obrazovana i zato su postupno uvedene reforme na tom polju. Primjerice, 1870. uspostavljen je *Darülmualimat* (Ženski učiteljski koledž), dok je prvo žensko sveučilište, *Darülfünun*, osnovano 1914. godine.²¹³ Upravo je na potonjem sveučilištu, nakon povratka iz Sirije 1918., Adivar počela predavati zapadnu književnost, no kako će se ubrzo priključiti pokretu za nezavisnost, njena profesorska karijera bit će prekinuta.²¹⁴ Bez obzira na to, zagovaranje obrazovanja žena nije ujedno značilo i zagovaranje ženske individualnosti niti potkopavanje muške superiornosti, nego je trebalo stvoriti prosvijećene žene-majke koje će moći ispuniti svoju političku dužnost – odgojiti buduće sinove Republike.²¹⁵

the Crescent, 76–81; Nedim Nomer, „Ziya Gökalp’s idea of cultural hybridity,“ *British Journal of Middle Eastern Studies* 44/3 (2017): 408–428.

²⁰⁷ Jenny B. White, „State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman,“ *NWSA Journal* 15/3 (2003): 148.

²⁰⁸ Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman,“ 32–33; Elaman-Garner, „The image of ‘ideal’ Turkish womanhood?,“ 435.

²⁰⁹ Nira Yuval-Davis, *Rod i nacija*, prev. Mirjana Paić Jurinić (Zagreb: Ženska infoteka, 2004), 82.

²¹⁰ Isto, 126, 131.

²¹¹ Edip Adivar, *Memoirs*, 315; Muzaffer Derya Subaşi Nazlipinar, „Halide Edip Adivar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity,“ *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 1/2 (2018): 379.

²¹² Elaman-Garner, „The image of ‘ideal’ Turkish womanhood?,“ 435.

²¹³ Subaşi Nazlipinar, „Halide Edip Adivar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity,“ 376–377.

²¹⁴ Erol, „Introduction,“ viii.

²¹⁵ Subaşi Nazlipinar, „Halide Edip Adivar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity,“ 381; White, „State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman,“ 153.

U jednom članku Adıvar je naglasila: *Vidim da te vrlo pametne turske žene zagovaraju uspon feminističkog pokreta (...) Takav bi pokret mogao biti vrijedan poštovanja (...) Ali žene ne bi trebale vidjeti muškarce kao svoje neprijatelje! (...) Ovi mladi ljudi među nama voljni su pomoći ženama da postignu svoju ravnopravnost kao i žene. Stoga bi bilo bolje da žene dobiju pomoć od ovih muškaraca umjesto da ih gledaju kao svoje suparnike (...) Žene trebaju učiti o svemu jednako kao i muškarci. U ovom slučaju, žene se ne razlikuju od muškaraca... Ipak, ove potrebe ne bi trebale odvratiti žene od njihovih kućanskih dužnosti kao što je majčinstvo. Koliko god puno znanja žene posjedovale, ono bi trebalo biti u skladu s njihovim ženskim odgovornostima (...) Žena je, prvo, (...) domoljub. (...) Prava jedne zemlje tisuću su puta važnija i časnija od prava žena. Dakle, dok galame za svoja prava, žene moraju zapamtiti da su ta prava za uzgoj djeteta za domovinu.*²¹⁶ Njezine riječi vrlo su znakovite te je iz njih razvidno da se ograđuje od zapadnog feminizma kao i da zagovara podređivanje pojedinca kolektivu (naciji).²¹⁷ U jednom od svojih predavanja eksplicitno je istaknula: *Najistaknutija značajka postupne emancipacije turske žene i njene evolucije kao korisne društvene jedinice, značajka u kojoj se razlikuje od zapadnog feminizma u svojem demokratskom aspektu, je, kao prvo, činjenica da to nije revolt jednog spola protiv dominacije drugog. Bio je to integralni dio turske reforme i prihvatile su ga kao takvog sve progresivne stranke u Turskoj.*²¹⁸ Čini se da će takav stav održati i u kasnijim fazama djelovanja pa je tako u jednom intervjuu iz 1954. godine na pitanje što misli o sadašnjosti i budućnosti turske žene izjavila: *Osobno nikad ne bih željela svijet u kojem žene dominiraju, niti svijet u kojem muškarci zapovijedaju. Prema svojim sposobnostima, kako u prošlosti, tako i sada, i muškarci i žene preuzet će svoje uloge i doprinijeti napretku njihovih zemalja i svijeta.*²¹⁹

Identitet „nove turske žene“ moguće je najeklatantnije sažeti sintagmom moderna, ali skromna. Ili Atatürkovim riječima: *Nova turska žena treba biti najprosvjećenija, najmoralnija i najrezerviranija žena na svijetu. Dužnost turske žene je da podiže generacije koje su sposobne očuvati i zaštititi Turke svojim mentalitetom, snagom i odlučnošću.*²²⁰ Upravo zbog naglašavanja žene samo u ulozi majke (nacije), mnogi autori kritiziraju ovakav „državni“ feminizam koji ženama nije omogućio uživanje neovisnog identiteta. U privatnoj sferi ona je

²¹⁶ Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman,“ 44–45; Subaşı Nazlipinar, „Halide Edip Adıvar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity,“ 381.

²¹⁷ White, „State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman,“ 154; Subaşı Nazlipinar, „Halide Edip Adıvar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity,“ 381.

²¹⁸ Halide Edip Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey* (Delhi: Jamia Press, 1935), 219.

²¹⁹ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adıvar and Turkish Feminism,“ 83.

²²⁰ Subaşı Nazlipinar, „Halide Edip Adıvar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity,“ 382; Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman,“ 35.

prosvijećena žena i majka; u javnoj ona je aseksualna i maskulinizirana pripadnica društva – nova turska žena bila je tako emancipirana, ali neoslobođena. Iako su žene zakonom dobile svoja prava, nije se promovirala njihova sloboda u svakodnevnom životu, već samo vanjska manifestacija napretka, primjerice skidanje vela i obrazovanje.²²¹ Stoga Republika Turska, bez obzira na ukidanje poligamije (1926.) i davanje prava glasa ženama (1930. na lokalnim izborima, a 1934. potpuno), nije zapravo donijela promjenu patrijarhalnih normi te je kulturni konzervativizam nastavljen.²²² Novi, liberalni val feminističkog pokreta u Turskoj će se pojaviti tek 1980-ih kada će se, naglašavanjem ženske seksualnosti te potreba izvan obiteljskih dužnosti, pokušati poljuljati patrijarhalni poredak.²²³

Ono što se dakle daje zaključiti jest da se koncept „nove turske žene“ razvijao postupno te se mijenjao, točnije sužavao, prateći najizglednije političke opcije još od vremena druge polovice 19. stoljeća. Tako se na kraju od islamske pa preko turske žene isprofilirala nova, republička žena. Pa iako su poželjne karakteristike žene većinom određivali muški intelektualci, nekolicina žena, od kojih se Adivar najviše istaknula, također će svojim djelovanjem raditi na oblikovanju takvog tipa žene. No, ona se uspjela istaknuti upravo zato što je njezina vizija idealne žene bila analogna spomenutom konceptu tako da ne čudi što je njeno ime u početku Republike označavalo prototip „nove turske žene“.²²⁴ Kao iznimno obrazovana, ali i nacionalno osviještena borkinja za uzvišeni cilj nezavisne domovine, bila je savršen primjer uzorite majke nacije. Titula „majke Turaka“ koju su joj dali još u doba Carstva pripadnici časopisa „Turska domovina“,²²⁵ sada je u potpunosti realizirana. Adivar će, štoviše, i svojim romanima iz ovog razdoblja reproducirati kemalističku konstrukciju idealne žene, stvarajući junakinje koje se savršeno uklapaju u tu viziju, stoga je razvidno da je ženske likove modelirala prema zahtjevima publike i dominantnih političkih trendova.²²⁶ Upravo će protagonistica *Plamene košulje*, njenog novog romana koji je napisala 1922., biti eklatantan primjer takve prakse.

²²¹ Subaşı Nazlipinar, „Halide Edip Adivar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity,“ 379; White, „State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman,“ 158; Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman,“ 33.

²²² Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman,“ 34; White, „State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman,“ 151.

²²³ White, „State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman,“ 154.

²²⁴ Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman,“ 45.

²²⁵ Adak, „An Epic for Peace,“ viii.

²²⁶ Elaman, „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman,“ 48–49.

3.3. Roman: Plamena košulja²²⁷

U samom jeku Turskog rata za nezavisnost Halide Edip napisala je jedan od svojih najpoznatijih romana, *Plamenu košulju*, koji je temeljila upravo na događajima kojima je sama svjedočila tijekom rata, što je eksplicitno izrazila i podnaslovom „roman iz vremena turske revolucije“. Djelo je objavljeno prvi put 1922. u nacionalističkim novinama *İkdam*, već iduće godine kao knjiga, a 1924. autorica ga je sama prevela na engleski jezik pod naslovom *The Shirt of Flame*.²²⁸ Budući da tematizira nacionalnu borbu, a da je glavni lik žena, ovaj roman najbolje ocrtava autoričinu praksu u ovom razdoblju. Osim toga, djelo se uklapa u književnu praksu početnog republikanskog perioda koju je obilježila nacionalna i ratna problematika. Romani, dakle, nisu izlazili iz okvira zbilje, a kako ćemo vidjeti, *Plamena košulja* je upravo takav roman.²²⁹ Koliku je popularnost roman stekao u Republici govori i činjenica da je prema njemu 1923. snimljen i film u kojem je prvi puta glumila jedna žena, Bedia Muvahhit, utjelovivši glavnu junakinju Ayşe.²³⁰

Slično dakle kao i u njenim prošlim romanima, glavni lik je i u ovom romanu žena. Ayşe, kojoj su Grci ubili supruga i sina, dolazi iz Izmiru u Istanbul čime započinje radnja djela. Također slično kao u njenim dosadašnjim romanima, pripovjedač je opet muški lik, Peyami, koji leži u bolnici zbog ranjavanja u ratu. S obje amputirane noge i metkom u glavi, Peyami čekajući operaciju želi ispričati *povijest krvi i ognja*, odnosno pripovijest o životu ljudi koje je volio.²³¹ S obzirom na mjesto i vrijeme radnje kao i samu temu na prvu se čini da ovo uopće nije književno djelo, već više autobiografija. Naime, radnja započinje u listopadu 1918. i završava u prosincu 1921., obuhvaćajući tako ključan period Turskog rata za nezavisnost s naglaskom na bitku kod Sakarye, te se događa u Istanbulu i dijelu Anatolije u kojem se odvijala bitka, stoga je razvidno da vrijeme i mjesto radnje doista jesu preuzeti iz autoričine realnosti.²³² Međutim, iako se Adivar doista trudi pisati faktografski,²³³ puno toga simboličnog može se iščitati analizom glavnih likova.

²²⁷ Roman je izvorno napisan na turskom jeziku, a u radu je korišten hrvatski prijevod turskog originala *Ateşten Gömlek*.

²²⁸ Erdağ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy: Halide Edib’s Divided Self,“ *Journal of Middle East Women’s Studies* 9/2 (2013): 36.

²²⁹ Abadžić Navaey, „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti,“ 26.

²³⁰ Heper i Criss, *Historical Dictionary of Turkey*, 222.

²³¹ Halide Edip Adivar, *Plamena košulja*, prev. Jakša Sedmak (Zagreb: Zaklada Tiskare Narodnih novina, 1930), 9–10.

²³² Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 37.

²³³ Karolina Wanda Olszowska, „On the Ruins of Ottoman Empires: Edip Adivar’s Narration of the War of Independence,“ *Historyka Studia Metodologiczne* 52 (2022): 256.

Peyami tako započinje priču objašnjavajući kako je njegova majka tipičan primjer *alafranga* žene iz bogate obitelji te da je i on sam bio tipičan vesternizirani kicoš. Prisjetivši se kako ga je majka htjela oženiti za rođakinju Ayşe iz Izmiru, Peyami priznaje kako je pobjegao u Europu zbog osjećaja prezira prema toj ženi koju je smatrao provincijalkom.²³⁴ No kada nakon grčke okupacije Izmiru i Ayşine osobne tragedije ona i njezin brat Cemal dođu u Istanbul, počinje transformacija Peyamija koji će pod njihovim utjecajem postati nacionalno osviješten.²³⁵ Prvo je Cemal bio taj koji je na Peyamija ostavio snažan dojam: *I mislim, da je on bio povodom, da sam prekinuo sa svojim prijašnjim životom, koji nije imao nikakova značenja i koji sam dotle bio proživio napola spavajući, a napola sanjajući.*²³⁶ Upravo u tim Peyamijevim riječima možemo iščitati aluziju na konačno buđenje njegove nacionalne svijesti u čemu je našao pravo značenje vlastitog života. Čuvši od Cemala ideju o turskoj republici, sam nije mogao vjerovati koliko mu se ta ideja tada učinila prisnom: *'Kad bismo imali republiku, ne bismo doživjeli ovu nesreću!' Njegove simpatije za republiku izgledale su mi, kao da su s neba pale. Ali su imale tako prijatnu stranu (...).*²³⁷ Zanimajući se za ratna događanja Peyami i Cemal posjetili su vojno ministarstvo gdje je radio Cemalov prijatelj, oficir Ihsan. Scena u kojoj njih trojica u povratku kući ugledaju prizor ulaska stranih ratnih brodova u Bospor vrlo je znakovita. Naime, usprkos činjenici da je među njima jedino Cemal predstavljao tip anadolskog mladića koji je otpočetak nacionalno osviješten, dok je Peyami bio *alafranga*, a Ihsan pripadao tipu novog Osmanlije, vidjevši taj prizor sva trojica počinju razvijati istinske patriotske osjećaje.²³⁸ Adivar je time htjela naglasiti da, bez obzira na to što likovi imaju različite pozadine, svi oni na kraju imaju isti ideal, a to je turska nezavisnost, čime se to ističe i kao jedini mogući ispravni ideal.²³⁹

Ipak, ono što će najviše pridonijeti Peyamijevoj i Ihsanovoj transformaciji bit će Ayşe. Osakaćena žena koja je u početku bila simbolom žrtve i gorke nesreće koja je zadesila turski narod, transformirat će se u simbol nacionalnog otpora što se najizraženije pokazalo u njezinom susretu s Englezom, g. Cookom, s kojim joj je bio dogovoren susret u salonu Peyamijeve majke u Şişliju. Ayşe se tako Englezu trebala predstaviti kao ženska žrtva muškog kolonijalnog nasilja i moliti od njega oprost i pomoć. No, upravo se tada događa vrhunac romana. Ayşe odbija biti

²³⁴ Edip Adivar, *Plamena košulja*, 11–13; Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 39.

²³⁵ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 37.

²³⁶ Edip Adivar, *Plamena košulja*, 14.

²³⁷ Isto, 15.

²³⁸ Isto, 15, 19–22.

²³⁹ Derya Bademkiran, „A comparative study of Turkey and Turkishness as a subject of English language fiction in the novels of the *Shirt of Flame* and *Birds Without Wings*“ (M.A. Thesis, Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 33.

predmetom sažaljenja te na tečnom francuskom jeziku žustro odgovara g. Cooku ističući da nisu ugnjetavani (Turci) ti koji trebaju tražiti oprost već ugnjetavači (Englezi). Njezine riječi natjerale su g. Cooka koji je simbolizirao englesku okupaciju da ode bez riječi, dok su mladi časnici koji su u tom trenutku bili u prostoriji ostali toliko dirnuti njezinim riječima da su se zakleli da će ju osvetiti oslobađajući Izmir. Otada je njihova jedina želja bila otići u Anatoliju i priključiti se pokretu otpora.²⁴⁰ Iz ove scene moguće je iščitati nekoliko ključnih elemenata.

U prvom redu, Ayşe je prikazana kao idealna turska žena. Ona je obrazovana, snažna, hrabra i, najvažnije od svega, nacionalno osviještena žena koja se usprkos svoj patnji suprotstavila Englezu jer je njezin jedini cilj služiti svojoj naciji.²⁴¹ Svojim govorom Ayşe je probudila nacionalne osjećaje u mladim vojnicima koji su tada na sebe stavili „plamenu košulju“ čija je simbolika dvostruka. S jedne strane ona simbolizira uzavrelu krv Turaka koja se proljeva u žrtvi za domovinu, dok s druge predstavlja ljubav prema domovini koja ih grije.²⁴² Po svemu sudeći, čini se da je lik Ayşe doista slika i prilika svoje autorice, poglavito ako se prisjetimo njezinog govora na Sultanahmetu.²⁴³ No, kako bilo, ono što je važno istaknuti jest da iz reakcije vojnika uviđamo da oni tragediju koja se dogodila Ayşe izjednačavaju s nacionalnom tragedijom. Drugim riječima, napad na tursku ženu jednak je napadu na naciju, iz čega proizlazi da je Ayşe zapravo simbol cijele nacije.²⁴⁴

Simbolika u glavnoj junakinji doživjet će svoj vrhunac kada se radnja preseli u Anatoliju, gdje će Ayşe i Ihsan sudjelovati u ratu, dok će se Peyami priključiti kasnije kada zbog Ayşinih pisama bude uvjeren da i on želi ići njihovim putem.²⁴⁵ Sada su se već i Ihsan i Peyami u potpunosti transformirali u borcu za nacionalni ideal na što ih je navela njihova ljubav prema Ayşe, koja je rasla prateći transformaciju njenog lika. Upravo ta transformirana Ayşe u njihovim očima predstavlja uzvišeni ideal, gotovo polubožanstvo. Doista, Ihsan je opisuje kao nekoga tko posjeduje nešto što proizlazi iz prirode, sunca, zemlje i tko nosi u sebi neku nedokučivu misteriju.²⁴⁶ U sceni u kojoj Ihsan vidi Ayşe kako pomaže ranjenicima na bojištu u njegovom unutarnjem monologu vidljivo je da ona za njega simbolizira domovinu: *I ja sam se htio baciti pred noge našoj ženi, koja je stajala ondje kao simbol milosrđa, snage i čitave*

²⁴⁰ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 40–41.

²⁴¹ Olszowska, „On the Ruins of Ottoman Empires,“ 255; Gözdaşoğlu Küçükalioglu, „The Representation of Women as Gendered National Subjects,“ 10.

²⁴² Edip Adivar, *Plamena košulja*, 87.

²⁴³ Basmaz, „‘The Rebellious Daughter of the Republic’ or ‘The Mother of the Turks’,“ 48.

²⁴⁴ Gözdaşoğlu Küçükalioglu, „The Representation of Women as Gendered National Subjects,“ 10.

²⁴⁵ Edip Adivar, *Plamena košulja*, 70.

²⁴⁶ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 42.

*napaćene otadžbine, sred krvi i ognja (...).*²⁴⁷ Upravo zato što Ayşe predstavlja domovinu, Anatoliju, ona ne može biti prava žena, stoga njezina i Ihsanova ljubav neće biti ostvarene, već će oboje poginuti na bojištu. Tjelesno ostvarenje njihove ljubavi nemoguće je jer Ayşe zapravo nije stvarna; ona predstavlja ideal koji su stvorili nacionalisti. Zato njihove zaruke koje su zapečaćene poljupcem natopljenim krvlju od njihovih rana ne predstavljaju njihovo osobno sjedinjenje, već sjedinjenje vojnika (Ihsan) s nacionalnim idealom (Ayşe). Drugim riječima, njihove zaruke predstavljaju sjedinjenje naroda i domovine što je čin stvaranja nacije.²⁴⁸ Ono što Ayşe simbolički predstavlja još je izraženije zbog mogućnosti komparacije nje s drugim ženskim likom koji se pojavljuje u romanu. Za razliku od Ayşe, Gezban je mlada, neobrazovana seljanka iz Anatolije koja je ostala bez roditelja i koja slučajno upoznaje Ihsana u kojeg se zaljubljuje. Upravo se u odnosu prema individualnoj ljubavi ogleda razlika među njima. Gezban je emocionalno slaba i u borbu se uključuje samo kako bi bila bliže Ihsanu, dok nasuprot nje stoji Ayşe koja je lišena svih individualnih emocija.²⁴⁹ *Ona nije nikog ljubila. Htjela je da samo onoga ljubi, koji bude ušao u Smirnu,* konstatirao je Peyami na kraju romana.²⁵⁰ Gezban zapravo još nije sazrela u željeni tip žene kakva je Ayşe, nego je još uvijek u procesu razvoja tih karakteristika, zbog čega je razvidno da ona predstavlja anadolsku realnost u opreci s idealom koji je predstavljen u Ayşe.²⁵¹ Međutim, činjenica da je, kako smo vidjeli, Ayşe prikazana kao aseksualna heroina te da su naglašene njezine muške karakteristike, indirektno otvara još jednu temu koja predstavlja kolektivno traumatsko iskustvo, a to je silovanje žena u ratu. Stoga deseksualizacija i militarizacija ženskog identiteta u romanu može predstavljati i obrambeni mehanizam za suočavanje s traumom koji ide ili u smjeru negiranja silovanja ili u smjeru prepoznavanja nemogućnosti muškaraca da ih zaštite.²⁵²

Kraj romana donosi još jedan iznenađujući preokret koji u sebi nosi mnoštvo značenja. Ponajprije, iako je cijeli roman napisan u prvom licu iz perspektive umirućeg Peyamija, posljednja stranica jedina je napisana u trećem licu i označava epilog. U njemu saznajemo da je Peyami umro uslijed operacije te da doktori, koji čitaju njegovu priču o Ayşe i Ihsanu i njihovoj pogibiji na bojištu, zaključuju da je priča plod halucinacije zbog metka koji mu je bio

²⁴⁷ Edip Adivar, *Plamena košulja*, 198.

²⁴⁸ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,” 43–44; Hazal Halavut, „Towards a literature of absence: Literary encounters with Zabel Yesayan and Halide Edib” (M.A. Thesis, Istanbul Bilgi University, 2012), 96.

²⁴⁹ Olszowska, „On the Ruins of Ottoman Empires,” 255–256.

²⁵⁰ Edip Adivar, *Plamena košulja*, 255.

²⁵¹ Olszowska, „On the Ruins of Ottoman Empires,” 256; Halavut, „Towards a literature of absence,” 96.

²⁵² Olszowska, „On the Ruins of Ottoman Empires,” 255.

u glavi, s obzirom na to da imena koja je naveo nisu našli među poginulima u toj bitci.²⁵³ Činjenica da svi likovi umiru i da na kraju umjesto individualne („ja“) naracije ostaje samo kolektivna („mi“) naracija, sugerira nevažnost individualnih priča naspram kolektiva, odnosno nacije koja se rodila pobjedom u ratu.²⁵⁴ S druge strane, činjenica da je Peyamijeve priča proglašena halucinacijom može sugerirati autoričin stav da su doživljeni događaji u ratu noćna mora iz koje se čovječanstvo može i mora probuditi.²⁵⁵ Iako djelo prikazuje svu tragediju ratnih zbivanja, Adıvar ipak ostavlja nadu u bolju budućnost. Isto tako, ona implicitno naglašava ono što je prepoznala kao ključno za ostvarenje te bolje budućnosti, a to je da se prepozna proživljena ljudska patnja. Budući da je Peyami jedini lik koji nije poginuo na bojištu nego u bolnici, njegovu pripovijesti možemo čitati i kao vapaj za priznanjem njegove žrtve jer iako njegova smrt nije slavna, i on je svoje noge ostavio na tom bojištu.²⁵⁶

Jednako kao što budućnost nije izgledala onako kako ju je Halide Edip zamislila u romanu *Novi Turan*, tako neće izgledati ni onako kako je sugerirala u *Plamenoj košulji* jer, kako ćemo vidjeti, borba mnogih aktera u Turskom ratu za nezavisnost, uključujući i njezinu, neće biti priznata.

²⁵³ Halavut, „Towards a literature of absence,“ 95.

²⁵⁴ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 37.

²⁵⁵ Halavut, „Towards a literature of absence,“ 95.

²⁵⁶ Isto, 98.

4. Halide u egzilu ili o tome 'tko se boji Atatürka još?' (1925. – 1938.)

Godine 1925. Halide Edip Adivar i njezin suprug odlučili su otići iz Turske. Bio je to politički egzil na koji se u literaturi često referira kao „samonametnuti“ egzil²⁵⁷ pa će se stoga novo razdoblje Adivarinog djelovanja odvijati u inozemstvu, najviše u Parizu gdje će Adnan biti lektor za turski jezik na *Ecole Nationale des Langues Orientales*.²⁵⁸ Što je bio povod njihovu odlasku te kako je to utjecalo na njezinu književnu i političku praksu? Kako je od žene koja je bila utjelovljenje poželjnih karakteristika „nove turske žene“ proglašena izdajničkom, buntovnom kćeri Republike? Na koncu, kako je sama reagirala na takav razvoj događaja? Sve su to pitanja koja će okupirati treću fazu književne i političke prakse Halide Edip.

4.1. Od majke nacije do izdajice

Turski rat za nezavisnost završio je 1923. potpisivanjem mira u Laussani čime su uspostavljene Turcima prihvatljive granice i nacionalni pokret oko Mustafe Kemala uspio je u svom naumu – nastala je Republika Turska. Te prve republičke godine obilježene su brojnim reformama koje su pokazale da se Kemal želi nametnuti kao neprikosnoveni vođa i da mjesta za kritiku njegove politike neće biti. Halide Edip je u jednom od svojih predavanja u inozemstvu istaknula da su u to vrijeme postojale tri grupe koje su imale različita mišljenja – radikali, konzervativni liberali i ekstremni konzervativci, od kojih su potonji bili marginalni i prvi ispali iz igre.²⁵⁹ Jedino oko čega su se sve grupacije slagale bilo je ukidanje sultanata jer je sultanova kolaboracija sa silama Antante koje su smatrane okupatorima zauvijek diskreditirala dinastiju. No situacija s ukidanjem kalifata bila je puno teža, s obzirom na to da islam tijekom rata ne da nije bio diskreditiran nego ga je sam Kemal koristio kao kohezivni element protiv stranog okupatora.²⁶⁰ Ali kada to više nije bilo potrebno pokazalo se da je Kemal zapravo oštar protivnik religije i da će eliminacija islama iz javne u privatnu sferu biti ideološki stup njegove politike.²⁶¹ Jedino u što je on vjerovao bila je znanost koju je smatrao najistinitijim vodičem u životu, dok je vjera u bilo što osim znanosti za njega bila izraz neukosti jer ništa što se nije moglo objasniti ljudskom inteligencijom nije bilo vrijedno razmatranja.²⁶² Iako paradoksalno, Kemal je u oblikovanju kolektivnog turskog identiteta koristio islam kao presudan element pa su tako

²⁵⁷ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 55.

²⁵⁸ Ortaylı, *Osmanlije. Posljednja imperija*, 206–207.

²⁵⁹ Edip Adivar, *Conflict of East and West in Turkey*, 117–118.

²⁶⁰ Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 90–91.

²⁶¹ M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk: An Intellectual Biography* (New Jersey: Princeton University Press, 2011), 160.

²⁶² Isto, 53.

muslimanske izbjeglice s Balkana bez obzira na jezičnu i etničku razliku viđeni kao Turci, dok se nemuslimansko domicilno stanovništvo Anatolije nije uklapalo u novi identitet.²⁶³ Bilo kako bilo, Mustafa Kemal bio je prije svega promodernistički i prozapadnjački orijentiran te je, za razliku od Ziya Gökalpa koji je htio pomiriti islam i modernizaciju, upravo u islamu vidio glavnu prepreku modernizaciji.²⁶⁴ Kemal je tako započeo radikalnu sekularizaciju iako nisu sve grupacije bile složne oko takve politike pa je to navelo grupaciju konzervativnih liberala, kojoj su pripadali neki od vodeći vojnih figura poput Kazıma Karaberkera kao i supružnici Halide i Adnan, da osnuju novu stranku, Naprednu republikansku stranku (*Terrakıperver Cumhuriyet Fırkası*). Iako se protivila ukidanju kalifata, ta je stranka na svoj način također bila reformistička te je jasno izrazila svoje stavove za republikanizam, demokraciju i liberalizam.²⁶⁵ Osim toga, TCF žustro se protivila revolucionarnim reformama te centralističkim i autoritarnim tendencijama Kemalove stranke zagovarajući nasuprot decentralizaciju, liberalnu ekonomsku politiku, individualna prava i diobu vlasti. Štoviše, postoje indicije da je upravo Halide Edip pripremila program TCF-a, usprkos tome što kao žena tada nije mogla biti zastupnica u Velikoj narodnoj skupštini.²⁶⁶

Budući da su vođe opozicijske stranke također posjedovali velik prestiž u narodu kao ratni heroji, Kemal je znao da dok god su oni prisutni njegov autoritet neće biti neprikosnoven. Stoga iako je u početku dopustio političku opoziciju, iskoristit će prvu priliku da ih se riješi.²⁶⁷ Ta prilika bila je pobuna šeika Saida 1925. koja je dijelom bila izraz kurdskog nacionalizma, a dijelom želje za restauracijom šerijata, no reakcija vlasti bila je snažna i nije potisnula samo Kurde. Naime, Kemal je dao uvesti Zakon o očuvanju reda koji mu je omogućio da ukine Naprednu republikansku stranku pod izlikom da su njezini članovi povezani s ustankom.²⁶⁸ Taj događaj iz 1925. po svemu neopisivo podsjeća na kontrarevoluciju iz 1909., a slična oštra reakcija vidljiv je odraz traumatskog sjećanja na događaje iz 1909. kojima su tada svjedočili, kao pripadnici Odbora „Jedinstva i napretka“, isti ljudi koji su sada bili na vlasti.²⁶⁹ Ono što je još zanimljivije jest da su oba događaja natjerala Halide Edip da napusti zemlju, no razlozi su bili različiti. I dok je 1909. bila na „pravoj“ strani kao podupirateljica mladoturaka pa je njeno izbjeglištvo bilo kratkotrajno samo dok se kontrarevolucija nije ugušila, 1925. našla se na

²⁶³ Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 95, 97.

²⁶⁴ Isto, 91, 97.

²⁶⁵ S. J. Shaw i E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, 380.

²⁶⁶ Adak, „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom,“ xvi.

²⁶⁷ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 174.

²⁶⁸ Isto, 171–172.

²⁶⁹ Isti, *The Young Turk Legacy and Nation Building*, 76–77, 82.

„krivoj“ strani pa je kao pripadnica opozicijske stranke bila primorana izbjeći na puno duži period.²⁷⁰

Kada je u ljeti 1926. otkriven plan atentata na Kemala, bila je to još jedna idealna prilika da za eliminaciju njegovih protivnika. Na montiranim suđenjima mnogi su pripadnici bivšeg Odbora „Jedinstva i napretka“ i Napredne republikanske stranke optuženi za suučesništvo u zavjeri. I dok je prvima izrečena smrtna kazna, drugi su bili suviše popularni u narodu pa im je izrečena „samo“ zatvorska kazna.²⁷¹ Oni koji su naslutili razvoj događaja i prije suđenja pobjegli iz zemlje osuđeni su u odsustvu, a među njima i Adnan Adıvar koji je sa suprugom pobjegao godinu ranije. Prema tome, čini se da je jedini spas doista bio pobjeći iz Turske čime se priča o samonametnutom egzilu ne čini vjerodostojnom. Iako je Adnan 1926. bio oslobođen optužbi,²⁷² supružnici se nisu vratili u zemlju jer je započela era jednopartijskog sistema. Atatürkova opozicija bila je i doslovno i figurativno mrtva.²⁷³

Kraj burnog poslijeratnog razdoblja i početak Atatürkove autokracije simbolično je označen njegovim čuvenim *Nutukom* (Govorom) održanog 1927. na kongresu Republikanske narodne stranke (CHP). U trajanju od 36 sati i 33 minute, raspoređen u šest dana, *Nutuk* je načelno trebao objasniti kako je turska nacija izborila svoju neovisnu državu.²⁷⁴ No prava svrha tog govora bila je opravdati političke čiste, učvrstiti monopol CHP-a kritizirajući vodstvo opozicije i negirajući njihovu ulogu u ratu te, štoviše, okarakterizirati ih kao izdajice. Tu tezu potvrđuje nekoliko ključnih elemenata *Nutuka*.²⁷⁵ U prvom redu, Atatürk je govor započeo čuvenom rečenicom: *Gospodo, sletio sam u Samsun 19. svibnja 1919.*²⁷⁶ Činjenica da je započeo govor tim datumom vrlo je znakovita jer sugerira da je njegovim dolaskom u Anatoliju započeo pokret otpora iako su ga započeli unionisti šest mjeseci ranije. Time je uspio razbiti kontinuitet između perioda mladoturske vlasti do kraja Prvog svjetskog rata i pokreta nacionalnog ustanka, a dodatno je to potvrdio istaknuvši da se borba vodila s ciljem uspostavljanja turske nacionalne države, a ne očuvanja dijela teritorija Osmanskog Carstva. I dok je s jedne strane razbio postojeći

²⁷⁰ Neki autori smatraju da nije bila primorana otići te da se doista radilo o „samonametnutom“ egzilu. Tu tezu podupire priča da su prvo otišli u inozemstvo zbog Halidine bolesti, što je potvrdio njezin unuk Ömer Sayar. U međuvremenu je 1926. otkrivena zavjera protiv Atatürka i počela su montirana suđenja pa su u tim okolnostima supružnici odlučili da se neće vraćati u Tursku. Iako službeno nije bilo nikakve zapreke njihovu povratku, činjenica je da nisu bili dobrodošli. Više u Nur Zeynep Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in “Voluntary” Exile, Self-translated Under Ideological Embargo“ (M.A. Thesis, Boğaziçi University, 2017), 39–42.

²⁷¹ Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building*, 12.

²⁷² Erol, „Introduction“, xi.

²⁷³ Hanioglu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, 144.

²⁷⁴ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 174–175; Isti, *The Young Turk Legacy and Nation Building*, 6, 11.

²⁷⁵ Isti, *The Young Turk Legacy and Nation Building*, 13.

²⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (Leipzig: K.F. Koehler, 1929), 7.

kontinuitet, s druge je nastojao uspostaviti nepostojeći kontinuitet, onaj između nacionalne borbe i njegove stranke. Kako bi rat za nezavisnost identificirao s CHP-om, Atatürk je kongres kojem je dostavio *Nutuk* nazvao drugim kongresom CHP-a, tvrdeći da je onaj u Sivasu 1919. bio prvi stranački kongres, iako to nije bio slučaj.²⁷⁷ Kako bilo, *Nutuk* je poslužio svrsi i Kemal je uspostavio svoju verziju recentne turske povijesti čime je okončao obračun sa svojim kritičarima postigavši ono što je htio. Sada je došao red na njihov potez.

U skupinu Atatürkovih kritičara koje je *Nutuk* diskreditirao spadala je i Halide Edip Adıvar čije je ime bilo među onima koji su podržavali američki mandat zbog čega je ocrnjena kao *mandacı*-izdajica, termin koji se odnosio na sve koji su se zalagali za mandat neke zapadne sile nad turskim teritorijem.²⁷⁸ U *Nutuku* je kao dokaz u cijelosti preneseno pismo koje je Halide uputila Kemal 1919. u kojem je eksplicitno izraženo njezino zagovaranje američkog mandata.²⁷⁹ Tako je ona, kao i mnogi drugi, za Republiku postala *persona non grata* i trebat će desetljeća da se njihova imena rehabilitiraju. Tijekom tog dugotrajnog procesa Halide je u inozemstvu nastavila kritizirati Atatürkovu vlast. Jedan od načina za to bio je kroz predavanja koja je održavala na sveučilištima u SAD-u i Indiji iz kojih se mogu iščitati neslaganja sa smjerom u kojem je odveo Tursku. Ponajprije, kritika se odnosila na njegovo privatiziranje herojstva u ratu pri čemu ona naglašava da herojstvo pripada narodu, a ne pojedincu: *U reakciji Turaka na ovakvo postupanje* [misli se na savezničku i grčku okupaciju, op. a.] *postoji jedna stvar koju svijet nikada ne smije zaboraviti. Reakcija je prvo došla od samih ljudi. (...) front u Smirni stvorio je narod, seljaci i gorštaci, uključujući i žene...*²⁸⁰

Nadalje, ono s čime se nije slagala jest način na koji su radikali (grupacija koja je prevladala između tri spomenute koje su postojale pri osnutku Republike) htjeli provesti reforme. Provođenje drastičnih reformi kroz stranačku diktaturu nije joj bilo prihvatljivo.²⁸¹ Iako je pozdravljala ukidanje šerijata čime je religija vraćena tamo gdje prema njoj i pripada, u duhovnu sferu, ipak je smatrala da je religija stvarnost koju društvo ne smije ignorirati. Na često pitanje zapadne publike o tome jesu li Turci ukidanjem šerijata prestali biti muslimani, s obzirom na to da je islam ujedno religija kao i zakon, odgovarala je uvijek negirajući takvu mogućnost. Štoviše, budući da se Turska jedina među svim islamskim društvima usudila učiniti takav korak, Adıvar ju je vidjela kao potencijalnu kolijevku duhovne reforme ukoliko se

²⁷⁷ Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building*, 14–15.

²⁷⁸ Adak, „An Epic for Peace,” xi–xii.

²⁷⁹ Atatürk, *Nutuk*, 73–77.

²⁸⁰ Edip Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey*, 106.

²⁸¹ Isto, 119.

oslobodi utjecaja politike.²⁸² No izgleda da je iz nje progovarao idealizam koji je bio daleko od stvarnosti jer su reforme koje je Atatürk provodio bile okrenute radikalnoj sekularizaciji i vesternizaciji. Reforma koja ju je izgleda najviše razočarala bio je Zakon o šeširima koji je uveden 1925. godine. Opisala ga je kao najbeskorisniju i najpovršniju reformu smatrajući da vesternizacija Turaka ne bi trebala imati veze s odijevanjem. Zato je i sarkastično komentirala činjenicu da je tek ta reforma privukla pozornost zapadnog svijeta koji je vidjevši da Turci nose šešire umjesto fesova priznao da su sada civiliziran narod.²⁸³ Kao što se protivila uvođenju šešira, protivila se i skidanju vela koji za nju nije bio znak potlačenosti žena, već sastavni dio njihove kulture i označitelj vjerske pripadnosti, dok je šešir istodobno bio simbol ropskog kopiranja zapadne kulture.²⁸⁴ Suptilnu će kritiku tome izraziti i u memoarima kroz komentare svoje bake koja je kao pripadnica stare generacije šokirano gledala na ponašanje i oblačenje „nove žene“.²⁸⁵ Adıvar je ostala negdje između, nezadovoljna što ravnoteža između Istoka i Zapada u Turskoj nije uspostavljena. Zapisala je: *Sukob Istoka i Zapada u osmanskoj državi koji je trajao sedam stoljeća konačno je okončan pobjedom Zapada. Koliko god priznanje te činjenice bilo neugodno, ta se istina ne može osporiti. Ali samo je u vanjštini, državi i njezinoj mašineriji, i u velikoj mjeri civilizaciji, Zapad sebi utisnuo neizbrisiv pečat. Kultura, duša naroda, to je biljka koja može rasti i uspijevati samo na svom autohtonom tlu.*²⁸⁶ Razvidno je dakle da ona, kao i Gökalp, razlikuje civilizaciju od kulture, smatrajući da potonja i dalje mora ostati istočna.

Navedene razlike u njihovim stavovima pokazale su se nepomirljivima, a to potvrđuje i zanimljiv citat kojim je opisala Atatürka u svojim memoarima: *Uzmite bilo kojeg čovjeka s ulice koji je lukav, sebičan i krajnje beskrupulozan, dodajte mu ustrajnost i glumu histerične žene koja je spremna upotrijebiti svaku lukavštinu da zadovolji svoje neiscrpne želje, a zatim ga promatrajte kroz najveće povećalo koje možete naći – i vidjet ćete Mustafu Kemal-pašu.*²⁸⁷ Osim neslaganja, ovaj citat pokazuje da su upravo memoari bili još jedan od načina reagiranja na optužbe koje su došle od Atatürka.

²⁸² Edip Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey*, 123–124.

²⁸³ İsta, *Turkey Faces West*, 224–225.

²⁸⁴ Bilge Özensoy, „(Self-)representations of Women at the Dawn of a Nation State: The Autobiographies of Selma Ekrem and Halide Edib“ (M.A. Thesis, Sabancı University, 2021), 31–32.

²⁸⁵ İsto, 37.

²⁸⁶ Edip Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey*, 124.

²⁸⁷ İsta, *The Turkish Ordeal*, 185.

4.2. Memoari kao alternativna povijest

Halide Edip obračunat će se, dakle, s Atatürkom kroz za nju jednu novu formu pisanja – memoare. Godine 1926. objavljen je prvi tom memoara pod naslovom *Memoirs of Halide Edib*, a već 1928. i drugi tom *The Turkish Ordeal* koji će svojom strukturom i sadržajem biti očigledan odgovor na Atatürkov *Nutuk* koji je objavljen godinu prije. Međutim, ono što treba naglasiti jest da drugi tom memoara predstavlja kronološki nastavak prvog²⁸⁸ te da oba dijela imaju svrhu davanja alternativne verzije povijesti, makar prvi dio na manje izravan način od drugog.

Kako to *Memoirs* prkosi Atatürku? Uspoređivanjem tipičnih muških i ženskih autobiografija uočena je zanimljiva razlika – žene najčešće stavljaju naglasak na privatnu, a muškarci na javnu sferu. U to se uklapa i početni dio Halidinih memoara. Naime, u maniri *Bildungsromana*,²⁸⁹ prvi dio *Memoirs* govori o Halidinom razvoju od djetinjstva do zrelosti.²⁹⁰ Napisan je vrlo subjektivnim stilom, bez jasnog kronološkog okvira, a u tekstu se uglavnom opisuju ženski članovi obitelji te se stavlja naglasak na unutarnje psihološko stanje i emocije. Nasuprot tome, drugi dio napisan je tipično u stilu muških memoara i u njemu linearno kronološki opisuje važne događaje iz povijesti Carstva koristeći se formalnim stilom, dok su ličnosti portretirane u tom dijelu većinom muškarci. Tako je u tekstu označila prelazak iz privatne u javnu sferu, što je vidljivo i odbacivanjem teme braka. Doista, o njenom drugom braku nema nikakvih informacija, već čitatelja bez ikakvog objašnjenja samo obavještava da se udala za Adnana Adıvara. Gledajući prvi i drugi dio *Memoirs* dobiva se tako dojam kao da su u jednoj knjizi zapravo dvije različite autobiografije.²⁹¹ No, upravo je oštra distinkcija između privatnog i javnog tipična karakteristika autobiografija turskih žena 1920-ih i 1930-ih kao i promoviranje potonjeg nauštrb prvog.²⁹² Ono što je glavno pitanje jest što je autorica time htjela postići? Već sami naslovi dvaju dijelova – prvi „Između stare i nove Turske“ i drugi „Nova Turska u nastajanju“ – daju naslutiti da Adıvar govori u terminima linearnog povijesnog napretka. Prvi dio ne počinje njezinim rođenjem već najranijim sjećanjima, zapravo rođenjem njezine svijesti, dok drugi dio započinje puno prije njezina rođenja, početkom Tanzimata koji označava rođenje svijesti o modernom turskom društvu. Na taj način autorica je svoju životnu priču i priču života

²⁸⁸ Adak, „An Epic for Peace,“ xiii.

²⁸⁹ *Bildungsroman* je vrsta romana u kojem je tema odrastanje i odgoj djeteta.

²⁹⁰ Hülya Adak, „National Myths and Self-narrations: Mustafa Kemal's *Nutuk* and Halide Edib's *Memoirs* and *The Turkish Ordeal*,“ *The South Atlantic Quarterly* 102/2 (2003): 518.

²⁹¹ Erol, „Introduction,“ xv–xviii, xx.

²⁹² Hülya Adak, „Suffragettes of the Empire, daughters of the Republic: Women auto/biographers narrate national history (1918-1935),“ *New Perspectives on Turkey* 36 (2007): 27–28.

nacije učinila međusobno povezanima i ta spoznaja zapravo je krucijalan element memoara.²⁹³ Upravo preklapanjem svog djetinjstva s periodom povijesti kasnog Osmanskog Carstva ona naglašava kontinuitet procesa tranzicije od Carstva do nacije što je Atatürk negirao.²⁹⁴

Budući da prvi i drugi dio *Memoirs* naizgled nisu međusobno povezani, Adıvar na simboličan način stvara dodatan kontinuitet među njima koristeći se temom majčinstva, doslovnog i metaforičnog. Tako prvi dio *Memoirs* započinje smrću njezine majke i taj problem odrastanja bez majke rješava se dijelom tako što je sama postala majka čime završava prvi dio. U drugom dijelu događa se razvoj od doslovne do metaforičke slike majke jer Halide prihvaća titulu „majke Turaka“ koju su joj dali studenti, dok se na samom kraju memoara u kojem govori o reorganizaciji sirotišta u Siriji postavlja kao majka te siročadi. Na taj način tema majčinstva ne samo da predstavlja sponu koja spaja prvi i drugi dio *Memoirs*, već omogućuje i kontinuitet s drugim tomom memoara *The Turskih Ordeal* u kojem metaforičko majčinstvo doživljava vrhunac, čime se otvara prostor da i na njega gledamo kao ne samo kronološki nego i sadržajni nastavak prvog toma.²⁹⁵

Povezanost dvaju tomova memoara ističe se na još jedan zanimljiv način, a to je izmjenjivanje pisanja u prvom i trećem licu. Naime, Halide započinje *Memoirs* govoreći o sebi u trećem licu čime destabilizira primat konvencionalne samoidentifikacije u prvom licu i naglašava da djeca nisu rođena sa sviješću o sebi. Njihova polimorfna svijest reagira na različite emocije i ta pretpostavka omogućuje joj da opiše svoje unutarnje stanje. Uz to, treće lice dopušta joj da piše u prezentu čime ne pokazuje samo da djeca imaju različit pojam o vremenu, već daje dojam neposrednosti događaja iz djetinjstva.²⁹⁶ To je osobito važno s obzirom na činjenicu da sjećanja iz djetinjstva u ovakvim memoarima zasigurno nemaju ulogu samo nostalgичnog sjećanja na prošlost, već i svojevrsnu kritiku sadašnjosti.²⁹⁷ Ipak, ubrzo se događa prijelaz na pripovijedanje u prvom licu što je označeno naslovom poglavlja „Kada priča postane moja“. To je trenutak u kojem ona postaje svjesna sebe kao dijela društva, kao člana kolektiva i tako će ostatak teksta većinom biti u prvom licu. Iznimku predstavljaju dijelovi teksta u kojima govori o proživljenim živčanim slomovima kada zbog osjećaja odvojenosti od društva i vanjske

²⁹³ Erol, „Introduction,“ xxviii–xxix.

²⁹⁴ Adak, „Suffragettes of the Empire, daughters of the Republic,“ 29.

²⁹⁵ Erol, „Introduction,“ xxiii–xxv.

²⁹⁶ Isto, xxx.

²⁹⁷ Philipp Wirtz, „Presenting Ottoman Childhoods in Post-Ottoman Autobiographies,“ u: *The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy*, vol. 59, *Childhood in the Late Ottoman Empire and After*, ur. Benjamin C. Fortna (Leiden, Boston: Brill, 2015), 248.

sebe zakratko prelazi na treće lice.²⁹⁸ Izmjena prvog i trećeg lica nastavlja se i u *The Turkish Ordeal* pa u trećem poglavlju u kojem opisuje događaje na frontu ponovo upotrebljava treće lice. Iz toga je moguće iščitati dva značenja, oba sažeta u jednom odlomku njenih memoara: *Halide kao desetak sada mi je gotovo stranac. Često izvrnem njenu dušu i zurim u nju. Gdje je našla strpljenja da prođe kroz to sivilo i jad? Odakle je smogla snage da podnese prizore tolike ljudske patnje? Ipak, uporno, neizrecivo strpljenje tijekom beskrajnog niza dana u korist uzvišenog trenutka, kada će noćna mora anatolijskih zemalja završiti, bila je karakteristika psihologije sakarijske vojske.*²⁹⁹ Prvo značenje povezano je s prvim tomom memoara pa analogno korištenjem trećeg lica za opisivanje svoje bolesti koja ju je odvojila od društva, sada u drugom tomu ponovnim korištenjem trećeg lica daje naslutiti da je za nju sudjelovanje u ratu također bolesno stanje. Unutarnje i vanjsko „ja“ bilo je kod nje ponovo narušeno. Drugo značenje, vidljivo iz poistovjećivanja vlastite psihologije s psihologijom vojske, puno je važnije i ukazuje na to da treće lice ukida individualno „ja“ koje se stapa s kolektivnim „ja“ nacije. Razmatrajući oba toma memoara u cjelini može se očitati taj razvoj. Od trećeg lica kojim se na početku *Memoirs* referirala na sebe kao dijete koje nema osjećaj za žrtvu, preko prvog lica koje predstavlja njen razvoj u društveno „ja“, dolazi na kraju ponovo do trećeg lica koje po značaju nadilazi čak i prvo lice. Jer ta neosobnost trećeg lica predstavlja javnu nju koja govori u ime nacije, odnosno simbolizira kolektiv koji je važniji od nje.³⁰⁰

Tako dolazimo i do glavne razlike između Atatükova *Nutuka* i Adıvarinog drugog toma memoara. Upravo *The Turkish Ordeal* poriče koncept individualnosti u Turskom ratu za nezavisnost i svo djelovanje prenosi na narod Anatolije. Iako tekst, s obzirom na to da obuhvaća isto razdoblje kao i *Nutuk*, možemo paralelno okarakterizirati kao Adıvarinu autobiografiju i Kemalovu biografiju, ipak su negativno prikazani svi pojedinci koji su u prvi plan pokušali staviti svoju ulogu u nacionalnoj borbi.³⁰¹ *Odjednom sam prestala postojati kao pojedinac: radila sam, pisala i živjela kao dio tog veličanstvenog narodnog ludila,*³⁰² zapis je kojim je naglasila da u prvi plan može doći samo zajednički napor čitavog naroda.³⁰³ Nasuprot tome, *Nutuk* predstavlja autonaraciju pojedinca koji je svoj život reprezentirao upisavši ga u narativ nacije i stavivši tako sebe u poziciju jedinstvenog i jedinog nacionalnog heroja i proroka.³⁰⁴

²⁹⁸ Erol, „Introduction,“ xxxi–xxxii.

²⁹⁹ Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, 311.

³⁰⁰ Erol, „Introduction,“ xxxiv.

³⁰¹ Adak, „National Myths and Self-na(rra)tions,“ 519.

³⁰² Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, 23.

³⁰³ Adak, „National Myths and Self-na(rra)tions,“ 519.

³⁰⁴ Isto, 514–515.

Razvidno je to u načinu na koji je u tekstu predstavljen mit o ponovnu rođenju. Nacionalna borba nije predstavljena kao borba za teritorij bivšeg Carstva već za novu Republiku čije rođenje nastupa u trenutku kada je Kemal kročio na anatolijsko tlo. Započevši time *Nutuk*, Kemal je onemogućio da se egzistencija nacije odvoji od njegovog ja-narativa tako da su njegovo jastvo i jastvo nacije postali jedno. Stoga se na pripovijedanje u *Nutuku* možemo referirati terminom „ja-nacija“.³⁰⁵ Svoju je poziciju dodatno učvrstio oblikujući cikličku strukturu teksta u kojem se na kraju samo potvrđuje ispravnost Kemalove profetske prosudbe. Pomoću takve strukture dobiva se dojam da je njegov proročki poziv bio spasiti naciju pa je kao takav posjedovao *a priori* znanje o povijesnom raspletu u budućnosti. Tako se transcendentno jastvo *Nutuka* (ja-nacija) postavlja izvan povijesti. Drugim riječima, *Nutuk* je tekst teleološkog karaktera čija je svrha prikazivanje unaprijed određenog kraja što je uspostava Republike.³⁰⁶

Za razliku od *Nutuka* u kojem Kemal izjednačuje sebe i naciju, što je upravo karakteristično za muške autobiografije, jastvo Halide Edip u *The Turkish Ordeal* nije zamjenjivo s jastvom nacije, već je od nje odvojeno. Takvim pristupom kojim onemogućuje afirmiranje pojedinačnog ja u nacionalnoj borbi prkosi mitu o jedinom heroju.³⁰⁷ Herojstvo od početka do kraja pripada isključivo narodu: *Tijekom čitavog iskušenja za nezavisnost turski narod bio je najveći heroj (...) Moja je nacija svoju neovisnost stekla mukom koja će se istaknuti kao jedna od najtežih i najplemenitijih u svjetskoj povijesti. Ali ona mora proći još jedno iskušenje prije nego što postigne ideal star pola stoljeća (...) Ipak, u beskonačnoj borbi za slobodu ne može postojati individualni simbol ni diktator.*³⁰⁸ Suprotno *Nutuku*, Adıvar naglašava kako cilj kojem turska nacija teži još uvijek nije ispunjen jer Atatürkova autokracija nije omogućila slobodu i demokraciju, stoga je svoje memoare posvetila turskoj mladeži. Jednako kao što je on *Nutuk* posvetio mladeži kojoj povjerava skrbništvo nad svojom ostavštinom, Republikom Turskom, tako se i ona obraća mladeži, ali u obliku upozorenja da njihova borba još nije gotova.³⁰⁹

Po svemu sudeći, Adıvarini su memoari predstavljali alternativnu verziju nacionalne povijesti nasuprot one patrijarhalne Atatürkove službene verzije. Bio je to očito *modus operandi* kojim se pokušavala oduprijeti potonjem narativu. No, osim što je time oslobađala prostor za svoj glas, ujedno je davala glas i drugima koji su bili ušutkani i zaboravljeni. Jest da je i ona

³⁰⁵ Adak, „National Myths and Self-na(rra)tions,“ 516.

³⁰⁶ Isto, 515, 518.

³⁰⁷ Ista, „Suffragettes of the Empire, daughters of the Republic,“ 34; Ista, „National Myths and Self-na(rra)tions,“ 520–521.

³⁰⁸ Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, 407.

³⁰⁹ Adak, „National Myths and Self-na(rra)tions,“ 523–524.

kroz osobnu priču prepričavala nacionalnu povijest, no njezino osobno za razliku od Kemalovog nije bilo isključivo njezino već je naraciju fragmentirala u više glasova, kombinirajući tako uz svoj i glasove drugih. Govoreći ponekad o sebi u trećem licu, Edip zamjenjuje svoj autoritativni glas pripovjedača subverzivnim glasovima ostalih ušutkanih žena.³¹⁰

Pitanje je stoga je li *history* napokon postala *her story*,³¹¹ ali odgovor je samo djelomično potvrđan. Iako Adıvar kako smo vidjeli nastoji dati glas ženama, ona to čini vrlo indirektno te u *The Turkish Ordeal* zapravo gotovo da i ne spominje nijednu ženu pa čitatelj dobiva dojam da je jedina protagonistica nacionalne borbe ona sama. Time se Halide Edip uklapa u tipične ženske autobiografije koje uopće ne spominju djelovanje drugih žena. Razlog tome zapravo je pribjegavanje različitim metodama kojima će si autorice dopustiti ulogu u muškoj povijesti. Jedan od načina učvršćivanja svoje uloge bio je isticati bliskost s važnim muškim akterima pa stoga ne čudi da su paralelno propuštale pisati o djelovanju drugih žena i njihovoj borbi.³¹²

Da su memoari za cilj imali obračunavanje s Mustafom Kemalom nije upitno, no ne smije se preskočiti činjenica da autorica umjesto na materinjem odabire pisati na stanom jeziku.³¹³ Oba toma memoara originalno su napisana na engleskom jeziku. Budući da memoari nisu prevedeni na turski sve do ranih 1960-ih, čega je Halide morala biti svjesna, nužno je pitati se koji je cilj pisanja teksta s obzirom na polje recepcije, a to je svakako inozemna publika engleskog govornog područja.³¹⁴ Osim što je s jedne strane odabir „neprijateljskog“ jezika bio nužan potez otpora nacionalnom narativu,³¹⁵ također je to s druge strane bio odabir „superiornog“ jezika. Stoga na sposobnost istočne žene da se izrazi na zapadnom jeziku možemo gledati kao na izazivanje orijentalističkog diskursa, ne samo vezano uz predodžbu dominantnog Zapada nad Istokom nego i zapadnu predodžbu o apsolutnom ropstvu žena na Istoku.³¹⁶ Čini se da Edip tako nastoji Zapadu prikazati svoju zemlju kao suverenu, a svoj narod, posebice turske žene, kao snažne aktere koje je Zapad tako dugo podcjenjivao.³¹⁷ Tako je ovim memoarima poslala Zapadu jasnu poruku – ni ona ni njezina zemlja nisu podčinjeni. Vidljivo

³¹⁰ Didem Havlioğlu, „The Writing Subjects: Halide Edip and Assia Djebar,“ *Journal of Middle East Women's Studies* 12/2 (2016): 292.

³¹¹ Isto.

³¹² Adak, „Suffragettes of the Empire, daughters of the Republic,“ 35–37.

³¹³ Havlioğlu, „The Writing Subjects,“ 292–293.

³¹⁴ Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 54.

³¹⁵ Havlioğlu, „The Writing Subjects,“ 294.

³¹⁶ Oğuz Cebeci, „A Unique Genre in English Letters: The Memoirs Of Ottoman Women,“ *Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies* 16 (2004): 49–50.

³¹⁷ Isto, 49, 52.

je dakle da je zapravo u memoarima paralelno kritizirala Atatürka, ali i branila svoju novu Republiku od predrasuda zapadnih čitatelja.³¹⁸ Kao da je već tada najavila potrebu da Zapad i Istok dođu u ravnotežu, što se prema njoj moglo postići jedino prihvaćanjem zapadne tehnologije i zadržavanjem vlastite kulture.³¹⁹ Problem odnosa Istoka i Zapada ostat će za nju vječna dilema koju će moći izraziti jedino kroz književnost.

4.3. Roman: *Rabija*³²⁰

Adivarino stvaralaštvo u egzilu bilo je žanrovski vrlo raznovrsno. Nakon dva toma memoara i dvije knjige sveučilišnih predavanja, ponovo se posvetila književnom stvaralaštvu. Godine 1935. napisala je roman *The Clown and His Daughter* koji je već sljedeće godine sama prevela na turski jezik kao *Sinekli Bakkal*.³²¹ Budući da je napisan na engleskom jeziku, neki autori na original romana gledaju kao na u startu jednu vrstu prijevoda jer proces prijenosa njezinih ideja u jezik vide kao automatski misaoni proces prevođenja s materinjeg na drugi jezik.³²² Kada se takva kreacija na stranom jeziku prevodi na izvorni jezik kulture koju djelo prikazuje, onda se na prijevod često referira kao na povratni prijevod bez izvornog teksta. Odnosno, zbog činjenice da je u izvornom tekstu na engleskom kultura transformirana, ona se u prijevodu na turski zapravo vraća natrag u svoj izvorni jezik.³²³ Prema tome, s obzirom na činjenicu da se inozemno i tursko čitateljstvo razlikuje u razumijevanju sociokulturnog konteksta radnje, čini se logičnim da autorica prevodeći vlastito djelo na vlastiti jezik prilagođava određene dijelove teksta. Ali ukupni smisao djela bez obzira na verziju ostaje isti.

Ovaj roman smatra se njezinim najboljim književnim ostvarenjem, djelom najveće umjetničke vrijednosti, što podupire i činjenica da je izazvao veliku pažnju javnosti, a 1943., kada se već bila vratila u Tursku, za taj je roman primila i književnu nagradu Republikanske narodne stranke. Doista, roman se ističe kompleksnom psihološkom karakterizacijom likova te

³¹⁸ Adak, „Suffragettes of the Empire, daughters of the Republic,“ 49.

³¹⁹ Cebeci, „A Unique Genre in English Letters,“ 59.

³²⁰ Roman je izvorno napisan na engleskom jeziku pod naslovom *The Clown and His Daughter*, autorica ga je sama prevela na turski jezik kao *Sinekli Bakkal*, a u radu je korišten hrvatski prijevod turske verzije. Iako između engleske i turske verzije romana postoje neke razlike, one ne mijenjaju smisao djela i u kontekstu potreba ovog rada nisu značajne. *Sinekli Bakkal* je 2007. godine s turskog ponovo na engleski preveo W. D. Halsey. Više o različitim verzijama ovog romana u Ayşe Sırma Yalçındağ i Ayşe Banu Karadağ, „Back and Forth: The Curious Case of the Translations of Halide Edib Adivar’s *The Clown and His Daughter*,“ *transLogos: Translation Studies Journal* 3/2 (2020): 41–61.

³²¹ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adivar and Turkish Feminism,“ 111.

³²² Yalçındağ i Karadağ, „Back and Forth,“ 46.

³²³ Isto, 44–45.

slojevitošću tematika kojih se autorica u njemu dotiče.³²⁴ Tako je moguće iščitati njezine stavove o političkim, društvenim i kulturnim pitanjima koja su istodobno vezana i uz period bivšeg Carstva i uz sadašnjost Republike.

Radnja romana događa se u vrijeme strahovlade Abdülhamida II. u skromnoj istanbulskoj četvrti Sinekli Bakkal, a glavna junakinja je Rabija, kći nestašnog klauna Tefrika koji je bio glumac u karadözü, poznatom turskom obliku kazališta sjena, i fanatično religiozne Emine. No, kada njih dvoje zbog nepremostivih različitosti dožive obostrano razočaranje u braku, Emine se odluči vratiti ocu, također vjerski fanatičnom imam. Nakon razvoda Tefrik je protjeran iz Istanbula, a Emine je rodila kćer bez njegova znanja. Rabijino djetinjstvo obilježeno je tako utjecajem majke i djeda zbog čega je zarana postala hafiz³²⁵ i time privukla pažnju Sabihe, supruge bogatog ministra policije Selim-paše koja će ju pozvati u njihov konak. Oduševljeni Rabijinim glasom, oni su odlučili postati njezini dobrotvori i omogućiti joj glazbeno školovanje. Selimov sin Hilmi za učitelja je predložio svog prijatelja Peregrinija, bivšeg svećenika i europskog učitelja glazbe, no Selim je angažirao Vehbi Dede, mevlevijskog derviša.³²⁶

U neslaganju oca i sina prikazana je zapravo borba između starih i novih političkih koncepata, odnosno sultanskog režima i mladoturaka.³²⁷ U liku Hilmija jasno je očitana mladoturska ideologija koju autorica dijelom pozdravlja, a dijelom kritizira. Njihovo protivljenje nedemokratskom režimu koji ljude tjera u progonstvo te zagovaranje zapadnih političkih oblika kao i prava žena prikazano je pozitivno.³²⁸ Primjerice, već u raspravi o prikladnom učitelju glazbe za Rabiju, na očevo pitanje zašto omalovažava tradiciju i civilizaciju njihovog naroda, Hilmi odgovara: *Mi nemamo civilizaciju pa da je omalovažavam.*³²⁹ Vidljivo je u tome mladotursko svrstavanje turskog naroda u zapadnu civilizaciju. Osim toga, kroz lik Hilmija Adıvar progovara o teškom položaju žena u Osmanskom Carstvu.³³⁰ U razgovoru s majkom Hilmi pokušava dočarati loš položaj žena: *One su samo za uživanje i rađanje djece... Kojoj od njih možemo reći da je u pravom smislu čovjek? Kad bi im lanci bili i od zlata, svaka bi od njih bila zarobljenik! (...) Jedna polovina naroda služi samo da zadovolji životinjsku*

³²⁴ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adıvar and Turkish Feminism,“ 111.

³²⁵ Hafiz je osoba koja zna Kur'an napamet.

³²⁶ Halide Edip Adıvar, *Rabija*, prev. Hamid Hadžibegović (Sarajevo: Svjetlost, 1959), *passim*.

³²⁷ Sönmez, „The Novelist Halide Edib Adıvar and Turkish Feminism,“ 112.

³²⁸ Ayşe Özcan, „Between Tradition and Liberalism: Identity Crises in Henry James's The Ambassadors and Halide Edip Adıvar's The Clown and His Daughter“ (M.A. Thesis, Dogus University, 2006), 62.

³²⁹ Edip Adıvar, *Rabija*, 45.

³³⁰ Özcan, „Between Tradition and Liberalism,“ 60.

*pohotu druge polovine!*³³¹ No, s druge strane kritika je vidljiva u opisu Hilmija kao ateista i mrzitelja religije: *Ali oni su ga [Peregrinija, op. a.] najviše voljeli zbog nevjerstva, zato što je napustio crkvu i svoj red. Pošto su držali da u turskim zemljama zaštitnici vjere sprečavaju svaku promjenu, svaki pokušaj napretka, smatrali su sebe slobodnim od vjere.*³³² Kritika zanemarivanja religije osobito je vidljiva u sceni u kojoj jedan Hilmijev prijatelj zagovara ukidanje tekija smatrajući Vehbi Dede opasnim za budućnost države. Autorica svoj stav pokazuje kroz Peregrinijev odgovor: *Dede nema nikakve veze sa državom. Njegovo područje je duša pojedinca (...) Dede nema nikakve veze s budućim turskim režimom koji vi predstavljate.*³³³ Osim kritike mladoturaka, u potonjem se može vidjeti i kritika Atatürkovih političko-vjerskih reformi koje su bile usmjerene protiv derviških redova koji su nakon pobune šeika Saida 1925. ukinuti.³³⁴ Time što o tome progovara kroz lik Peregrinija koji je Europljanin, autorica pokazuje da je sekularizacija, proces odvajanja crkve i države, izvorno zapadni koncept prema kojem se država ne bi trebala miješati u duhovni život svojih građana.

Umjesto Kemalovog neprijateljskog odnosa prema religiji, autorica je predstavila interpretaciju islama kakva bi prema njoj trebala postojati u Republici, suprotstavljajući u romanu dva vjerska karaktera. Imam i Vehbi Dede zastupaju tako dva različita razumijevanja islama. S jedne strane uskogrudno, formalističko i isključivo tumačenje vjere prikazano je u imamu, dok nasuprot tome stoji tolerantno i humanističko tumačenje Vehbi Dede. Razlike između tih dvaju likova jesu razlike između osmanskog tipa islama i onog kakav bi trebao biti dio novog turskog identiteta, a to je u svakom slučaju put Vehbi Dede.³³⁵ Adıvar je zapravo umjesto ortodoksnog islama (imam) zagovarala islamski misticizam (Vehbi Dede), s kojim se susretala tijekom djetinjstva i čija je naglašena duhovnost bila u skladu s njezinim stavovima.³³⁶

Ipak, bez obzira na kritike upućene stanju u Turskoj, u djelu je naglašenije neodobranje starog političkog režima, što prikazano u preobrazbi Selim-paše. On je u početku bio čovjek za kojeg je *postojao samo pojam države, s kojom je bio vezan gotovo mističkim oduševljenjem i koji nije bio u stanju da odvoji cara od države,*³³⁷ da bi nakon što je vlastitog sina zbog povezanosti s mladoturcima poslao u progonstvo, počeo propitivati svoja uvjerenja: *Nekad sam*

³³¹ Edip Adıvar, *Rabija*, 46–47.

³³² Isto, 59.

³³³ Isto, 63.

³³⁴ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 173.

³³⁵ Öznur Akcalı Yılmaz, „Turkish National Identity and Its Others: An Analysis of the Early Republican Novels“ (Ph.D. diss., Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, 2022), 141–142.

³³⁶ Özcan, „Between Tradition and Liberalism,“ 63.

³³⁷ Edip Adıvar, *Rabija*, 141.

na ovome svijetu vjerovao samo u jedno: snagu i državni poredak koji pretstavlja snagu. (...) Nisam više toliko siguran u ispravnost svog prosuđivanja i u to da li je ono u što sam toliko godina vjerovao i čemu sam služio pravilno ili ne? (...) Dok je to govorio, na paši su se još snažnije osjećale promjene.³³⁸ Bila je to politička tematika romana prikazana kroz odnos oca Selima i sina Hilmija.

Zaplet romana i ujedno otvaranje drugih tematika započinje Tevfikovim povratkom iz izbjeglištva i susretom oca i kćeri. Rabija prvi put oca upoznaje u bakalskoj³³⁹ radnji koju je Tevfik naslijedio od ujaka. Kako se među njima brzo stvorila jaka povezanost, Rabija je odlučila nastaviti živjeti s ocem s kojim će osjetiti slobodu koju nije imala s majkom i djedom. Tada su se prvi puta u Rabijinom liku počeli nazirati različiti utjecaji koji su je oblikovali: *Da bi se shvatilo kakav je uticaj na Rabijinu dušu proizveo novi način života, trebalo bi izbliza i pažljivo zagledati u njeno lice. (...) Činilo se kao da su to dva kulturna sloja jedan iznad drugog, koji pretstavljaju stari i novi način života, ali tako da jedan nije izbrisao drugi.*³⁴⁰ U skladu s tim dvostrukim utjecajima Rabija u očevoj kući počinje primati glazbenu poduku različitih učitelja, Vehbi Dedea i Peregrinija. Slušajući njezino recitiranje Kur'ana i sam se Peregrini iznenadio svojim oduševljenjem njezinim talentom, iako se radilo o vjerskoj umjetnosti. Vehbi Dede na njegove komentare izgovara za roman iznimno važnu rečenicu: *Suprotne snage u njenoj duši samo se tada spajaju – u časovima kada umjetnički doživljava ono što izvodi, dijete se slaže sa vječnošću.*³⁴¹ To je trenutak u kojem započinje Peregrinijeva asimilacija s Istokom, u kojem u Rabijinom liku započinje sinteza Istoka i Zapada te u kojem autorica izražava svoj stav da Istok i Zapad kao civilizacije mogu opstati – doseći vječnost – samo ako postignu ravnotežu duhovnog koje prevladava na Istoku i materijalnog koje prevladava na Zapadu. Upravo kako je napisala u svojim predavanjima, smrtna bolest i jednog i drugog je neravnomjeren odnos materijalnog i duhovnog koji oboje čine prirodu čovjeka.³⁴² Stoga ovaj roman predstavlja i Adivarin stav o potrebi kulturne sinteze u Turskoj, odnosno mogućnosti da moderna turska država stvori harmoniju između Istoka i Zapada.³⁴³

Tako dolazimo i do druge, kulturne tematike djela koja je prikazana kroz Rabiju i Peregrinija. U međuvremenu je Rabijina majka umrla, a otac je ponovo protjeran iz Istanbula zajedno s Hilmijem jer se otkrilo da su pomagali mladoturcima pa je Rabija morala preuzeti posao u

³³⁸ Edip Adivar, *Rabija*, 290.

³³⁹ Bakalin je trgovac mješovitom robom na malo.

³⁴⁰ Edip Adivar, *Rabija*, 83.

³⁴¹ Isto, 87.

³⁴² Ista, *Conflict of East and West in Turkey*, 4, 7–8.

³⁴³ Basmaz, „‘The Rebellious Daughter of the Republic’ or ‘The Mother of the Turks’“, 74.

bakalskoj radnji. Bila je tada već odrasla i postavljalo se pitanje njezine udaje, no ona nije bila zainteresirana te je odbila dva proscā.³⁴⁴ Budući da je prikazan razvoj Rabije prema odrasloj dobi, i ovaj roman možemo okarakterizirati kao *Bildungsroman* čija je glavna karakteristika u osmansko-turskom kontekstu povezivanje procesa nastanka nacije i razvoja djevojke u ženu.³⁴⁵ I ovaj je roman *par excellence* primjer kako je Halide Edip razvila tu temu na drukčiji način od muških pisaca 19. stoljeća.³⁴⁶ Drukčije je bilo to da je Rabija postala žena udajom za Europljanina Peregrinija s kojim je s vremenom postajala sve povezanija: *U trenutku kad je zapazila promjenu u očima pijaniste, Rabijini obrazi su se zarumenjeli, a duge trepavice su zatvorile sjajne oči. Shvatila je da je i on otkrio da je odrasla, da je žena, pa je osjetila čudan stid. Jednostavna ali i neobična spona koja je između njih tinjala godinama prvi put je uzбудila njihova srca.*³⁴⁷ Saznavši od gospođe Sabihe da udaja muslimanke za kršćanina nije moguća, Rabija je predložila Peregriniju da se preobrazi na islam. Njegovo pristajanje i uzimanje novog imena Osman značilo je prihvaćanje duhovne nadmoći Istoka i osnaživanje njegove asimilacije. Njihov brak trebao je tako pokazati pravu kombinaciju Istoka i Zapada koja je potrebna kako bi se stvorilo sretno društvo.³⁴⁸ Upravo tu pravu kombinaciju autorica vidi u pridruživanju Zapada Istoku u kojem će se sretno asimilirati, što nam pokazuje kroz lik Peregrinija.³⁴⁹ No nije Peregrini jedini koji doživljava promjenu. I Rabija se također mijenja pod utjecajem Peregrinija i to je prikazano u glazbi. Njezino pjevanje tekstova Kur'ana sve se više odmicalo od tradicionalne interpretacije, a u novoj melodiji vidio se Peregrinijev utjecaj.³⁵⁰ S druge strane, u Peregrinijevu sviranju počinjale su se čuti orijentalne melodije koje su pokazivale njegovo prihvaćanje novog života.³⁵¹ *U njima dvoma su se vječito sudarali uticaji Istoka i Zapada. Jedino su u razgovorima o muzici nalazili zajednički sud...*³⁵² Peregrini je doista bio dijete Zapada zbog čega i *da hiljadu godina ostane na Istoku, neće shvatiti koliku važnost mistici pridaju duši,*³⁵³ dok je Rabija vodila duhovni život i zato s prezirom konstatirala da *biti Evropejac, znači biti vezan za materijalna dobra.*³⁵⁴ Iako su te razlike među njima stvarale

³⁴⁴ Edip Adivar, *Rabija, passim*.

³⁴⁵ Elif Akşit, „Being a Girl in Ottoman Novels,“ u: *The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy*, vol. 59, *Childhood in the Late Ottoman Empire and After*, ur. Benjamin C. Fortna (Leiden, Boston: Brill, 2015), 93.

³⁴⁶ Isto, 94, 110–111.

³⁴⁷ Edip Adivar, *Rabija*, 105.

³⁴⁸ Basmaz, „‘The Rebellious Daughter of the Republic’ or ‘The Mother of the Turks’“, 74.

³⁴⁹ Cebeci, „A Unique Genre in English Letters,“ 54.

³⁵⁰ Edip Adivar, *Rabija*, 205, 220.

³⁵¹ Isto, 257.

³⁵² Isto, 321.

³⁵³ Isto, 275, 329.

³⁵⁴ Isto, 230, 306.

konflikte, glazba je bila ono što ih je spajalo pa na kraju romana zajedno rade na Peregrinijevoj operi „Začarani bunar“ kojoj je ključne note osmislila Rabija.³⁵⁵ Spajajući zapadnu formu i istočnu melodiju oni stvaraju savršenu umjetnost koja im omogućuje međusobno razumijevanje.

Njihov zajednički život u Sinekli Bakkalu otvara konačno i društvenu tematiku djela. Uzimajući u obzir da je djelo napisano nakon 10 godina provedenih u inozemstvu, smještanje radnje u skromnu i siromašnu četvrt može biti viđeno kao nostalgija za tradicionalnim društvenim životom u Istanbulu.³⁵⁶ Privrženost takvom životu potječe od djetinjstva iz kojeg su ostala sjećanja na tursku narodnu tradiciju pa ovaj roman predstavlja i žaljenje što revolucionarne reforme u Turskoj stvaraju velik odmah od tradicije.³⁵⁷ Autoričina kritika tome najbolje je izražena na dvama mjestima u romanu. Prvi je bio susret Rabije i Peregrinija tijekom šetnje po Peri³⁵⁸ s dvije žene obučene kao Europljanke, pri čemu je izražen Rabijin prezir prema oponašanju europskih žena: *Ona ih je gledala kao što zlatar gleda lažne briljante, koje mu je neko donio da ih proturi kao prave.*³⁵⁹ Drugi slučaj je Peregrinijev prijedlog da se presele u bogati konak, što je Rabija odbila zbog užasavanja od europeiziranog načina života. Štoviše, ona je inzistirala na preseljenju u njezinu rodnu kuću koja je bila prazna nakon smrti imama.³⁶⁰ Činjenica da se to i ostvarilo i da se tamo rodio njihov sin pokazuje da je europeizirani prostor Istanbula u romanu drugotan i da se u njemu ne ostvaruje sretan život. Iako se ostvarivanjem Rabijine želje stječe dojam da je ostvarena superiornost Istoka,³⁶¹ Adivar završetak ipak ostavlja otvorenim jer rođenje njihova sina stoji kao podsjetnik potrebne sinteze za nove generacije Republike.³⁶²

Za razliku od romana iz prethodnih razdoblja koji su imali u potpunosti političku svrhu, ovaj se roman ističe i po pridavanju važnosti estetske vrijednosti djela. Adivar je prvi put postigla ravnotežu između utilitarizma i larpurlartizma. Ipak, kritičari su joj predbacivali da je „potrošila“ roman na idealizam i misticizam,³⁶³ no možda je upravo to i htjela. Ili je samo slučajnost da glavna junakinja Rabija nosi ime poznate sufijske mistikinja?

³⁵⁵ Edip Adivar, *Rabija*, 339–340.

³⁵⁶ Özcan, „Between Tradition and Liberalism,“ 57–58, 61.

³⁵⁷ Wirtz, „Presenting Ottoman Childhoods in Post-Ottoman Autobiographies,“ 247–248.

³⁵⁸ Pera je starogrčki naziv četvrti Galata koja se nalazi u distriktu Beyoğlu koji se nalazi u novom europskom dijelu Istanbula te je često simbol europskog načina života.

³⁵⁹ Edip Adivar, *Rabija*, 261.

³⁶⁰ Isto, *passim*.

³⁶¹ Özcan, „Between Tradition and Liberalism,“ 68.

³⁶² Güven, „Imagined Turks,“ 143.

³⁶³ Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,“ 216.

5. Halide ponovo u Turskoj ili o okretanju nove stranice (1939. – 1964.)

Mustafa Kemal Atatürk umro je u studenom 1938. i na mjestu predsjednika Republike Turske naslijedio ga je njegov najbliži suradnik İsmet İnönü. Upravo na njegov poziv, već iduće 1939. godine, Halide Edip i Adnan Adıvar vratili su se u Tursku.³⁶⁴ Budući da je njihov povratak uslijedio odmah nakon Atatürkove smrti, nije previše tvrditi da je jedina prepreka njihovu povratku bila upravo persona Mustafe Kemala. Njihov brzi povratak nakon što „prepreke“ više nije bilo zapravo ne čudi (iako je prošlo 14 godina) upravo zbog toga što se radilo o političkom egzilu koji uvijek karakterizira očuvanje identiteta usmjerenog prema domovini s ciljem povratka.³⁶⁵ Taj se cilj ostvario, ali ostaje pitanje što će biti s njihovom diskreditiranom reputacijom proklamiranom u *Nutuku* koji kao „sveti“ tekst u Turskoj nije bio propitivan. Kakvu će književnu i političku praksu uspostaviti Halide Edip sada kada je ponovno u domovini? Hoće li to biti zalag za besmrtnost njenog imena?

5.1. Halide nakon Atatürkove ere

Povratak u Tursku označio je povratak sveučilišnoj karijeri. Od 1939. do kraja života, s pauzom od 1950. do 1954. kada je postala zastupnica, predavala je englesku književnost i bila predstojnica Katedre za engleski jezik i književnost na istanbulskom sveučilištu. Napisala je tri toma povijesti engleske književnosti (*İngiliz Edebiyatı Tarihi*), a posebno se posvetila prevođenju, ovaj puta ne vlastite književnosti.³⁶⁶ Osnovavši Odsjek za englesku filologiju, Adıvar je 1940-ih započela velik pothvat prevođenja djela Williama Shakespearea u suradnji sa svojim studentima pa je tako 1941. preveden *Hamlet*, 1943. *Kako vam drago*, 1945. *Koriolan* i 1949. *Antonije i Kleopatra*. Godine 1952. prevela je i *Životinjsku farmu* Georgea Orwella.³⁶⁷ Opsežnom prevoditeljskom djelatnošću bila je dio velikog prevoditeljskog projekta pokrenutog 1940. osnivanjem Prevoditeljskog ureda, osnovanog dakako pod okriljem države.³⁶⁸ Kao članica tog ureda bila je upoznata s poželjnim tehnikama prevođenja u Republici što se može vidjeti u prijevodima spomenutih Shakespeareovih drama na kojima je radila s Vahitom Turhanom i Minom Urgan. Primjerice, prijevodu drame *Kako vam drago* [*Nasıl Hoşunuza*

³⁶⁴ Nur Zeynep Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile, Self-translated Under Ideological Embargo“ (M.A. Thesis, Boğaziçi University, 2017), 50.

³⁶⁵ Yuval-Davis, *Rod i nacija*, 31.

³⁶⁶ Erol, „Introduction“, viii–ix; Adak, „An Epic for Peace“, xvi.

³⁶⁷ Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile“, 29–30.

³⁶⁸ Mehtap Özdemir, „Self-Translation as Testimony: Halide Edib Rewrites The Turkish Ordeal“, u: *Self-Translation and Power: Negotiating Identities in European Multilingual Contexts*, ur. Olga Castro, Sergi Mainer i Svetlana Page (London: Palgrave Macmillan, 2017), 88.

Giderse] dodano je čak 45 stranica parateksta (predgovor, bilješke i sl.) kojim se čitatelju približava i objašnjava autorov kontekst kako bi se olakšalo razumijevanje djela, stoga je jasno da je primarna svrha prijevoda bila edukativna.³⁶⁹ Takav pristup prijevodu koji uvelike obraća pažnju na publiku kojoj se djelo predstavlja može objasniti i njezino modificiranje vlastitih romana tijekom prevođenja. Kao što je i sama naglasila u govoru na sveučilištu 1942. – između dvaju pristupa prevođenju, riječ za riječ i smisao za smisao, najbolje rješenje je kombinirati oba pristupa.³⁷⁰ To, doduše, ne objašnjava način na koji je prevela vlastite memoare, no o tome će biti više riječi kasnije.

Netom nakon povratka Adıvarovih u domovinu izbio je i Drugi svjetski rat, a Turska će zadržati neutralnost sjećajući se bolnog perioda neprekidnog ratovanja od Balkanskih ratova do Turskog rata za nezavisnost (1912. – 1922.), ali i Kemalove parole „mir u kući, mir u svijetu“.³⁷¹ Pa iako se radilo o aktivnoj i lažnoj neutralnosti, barem je zadržan mir u kući. Halide Edip tijekom Drugog svjetskog rata nije bila politički angažirana, već se okupirala svojim profesorskim obvezama predavanja i pisanja. Zbog izostanka izravne kritike nacističke propagande u Turskoj Halide se u tim godinama našla na udaru ljevice koja ju je kritizirala da nastoji zadržati stare političke strukture, a nije izostala ni kritika njenih posljednjih romana (*Sinekli Bakkal* 1936. i *Tatarcık* 1939.).³⁷² Međutim, ona će svoju kritiku ratu i totalitarnim režimima izraziti kroz književnost napisavši dramu *Masks or Souls?*, što će biti tema sljedećeg poglavlja.

Nakon Drugog svjetskog rata zbog nesuglasica unutar CHP-a dio članova napušta stranku i 1946. osniva Demokratsku stranku (*Demokrat Partisi*, DP) čime Turska postaje višestranačka zemlja. Iste godine održali su se prvi višestranački izbori na kojima je premoćnu pobjedu ipak odnio CHP, no s naglaskom da je glasovanje i dalje bilo javno, a prebrojavanje glasova tajno. Bez obzira na to, uvođenje višestranačja vratilo je supružnike u politiku pa se 1946. unutar 62 mandata koja je osvojio DP našao i Adnan Adıvar kao nezavisni zastupnik na njihovoj listi.³⁷³ No već za iduće izbore promijenjen je izborni zakoni i uvedeno je tajno glasovanje, a javno prebrojavanje, što je dovelo do promjene epohalnih razmjera. Prvi demokratski izbori doveli su tako do premoćne pobjede DP-a s 408 osvojenih mandata, a među njima je i kao nezavisna

³⁶⁹ Ercan Gürova, „An Analysis of Culture-Specific Items in the Turkish Translation of Shakespeare’s *As You Like It* by Halide Edip Adıvar and Vahit Turhan,“ *Istanbul University Journal of Translation Studies* 19 (2023): 168, 174.

³⁷⁰ Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile,“ 33–34.

³⁷¹ Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 130.

³⁷² Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,“ 216.

³⁷³ Biagini, *Povijest moderne Turske*, 119–120; Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile,“ 51.

zastupnica iz Izmira u Veliku narodnu skupštinu ušla i Halide Edip.³⁷⁴ Zanimljivo je da u tom sazivu Adnan više nije bio zastupnik. Njegovo ime nije se zapravo uopće pojavilo na listi Demokratske stranke na izborima 1950., što je iznenadilo i javnost pa se netom prije izbora u novinama pojavilo pitanje o njegovom povlačenju iz političkog života i mogućim razlozima za to.³⁷⁵ Kako se o tome ni Halide ni Adnan nisu očitovali, ne možemo znati točan razlog njegova povlačenja. Kako bilo, Edip je nakon dugo vremena dočekala ono što je vidjela kao politički ideal – višestranačje i demokraciju.

Samo nekoliko dana prije izbora, na skupu DP-a u Izmiru održala je govor na kojem je dala znanstvenu definiciju demokracije i prikazala ju kao jedino rješenje za pobjedu nad opasnostima komunizma i drugih totalitarnih sustava. Skup je iskoristila i da odgovori na İnönüove provokacije kako CHP na listi ima više žena od DP-a istaknuvši da za nju demokracija ne znači propisivanje određenog broja zastupnica.³⁷⁶ Ona se obratila narodu: *U ovim danima koji su jednako puni nade koliko i teški, dužnost demokrata je povijesna. (...) Nikada ne zaboravite da će Izmir, kao što je u prošlosti bio simbol naše neovisnosti, u budućnosti biti bastion slobode i reda, odnosno napredne demokracije, i glasajte u skladu s tim!*³⁷⁷ Njezina ličnost doista je za DP bila koristan simbol početka nove ere turske politike jer je imati na listi osobu koja je 14 godina provela u egzilu značilo poslati poruku da se demokrati protive jednopartijskom sistemu.³⁷⁸ Na tom tragu ne čudi da je 1950. njen roman *Plamena košulja* doživio novu filmsku adaptaciju u režiji Vedata Örfija Bengüa.³⁷⁹ U svakom slučaju sve to moglo je samo pomoći u povratku njenog narušenog ugleda u zemlji. No njezina borba protiv kemalističke ideologije neće biti tako jednostavna. Već 1951. DP je zbog nekoliko napada na biste Mustafe Kemala Atatürka uveo Zakon o zločinima protiv Atatürka, čemu se Adıvar oštro protivila smatrajući da će dovesti do idolizacije Atatürka i do narušavanja demokracije. Naglašavala je da on nije stvoritelj turske nacije, nego kao i svi ostali njezin sin.³⁸⁰ Nije joj tako trebalo dugo da shvati da je jedna jednostranačka vlast zapravo samo zamijenjena drugom i da se DP nije pokazao puno drukčijim od CHP-a.³⁸¹ Razočarana i u DP, Halide je po isteku svog mandata 1954. rekla svoje konačno zbogom politici i otada se potpuno posvetila pisanju i sveučilištu da bi se nakon smrti supruga Adnana u srpnju 1955. potpuno povukla se iz

³⁷⁴ Biagini, *Povijest moderne Turske*, 122; Adak, „An Epic for Peace,” xviii.

³⁷⁵ *Vakit*, 26. 4. 1950.

³⁷⁶ *Akşam*, 9. 5. 1950.

³⁷⁷ Isto.

³⁷⁸ Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,” 212.

³⁷⁹ Halavut, „Towards a literature of absence,” 92.

³⁸⁰ Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile,” 52–53.

³⁸¹ Poulton, *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent*, 131.

javnosti.³⁸² Koliko se njezina posvećenost mogla uočiti na sveučilištu govore i riječi poznatog turskog dramatičara Halduna Tanera koji ju je opisao kao čvrstu i ustrajnu te osobu koje su se ostali profesori bojali znajući da je ta žena u životu prošla više nego svi oni zajedno.³⁸³ Čini se da je njena ličnost i dalje izazivala strahopoštovanje.

Posljednji poduhvat koji je dovršila prije smrti bilo je prevođenje dvaju tomova svojih memoara. Godine 1962. izašao je prijevod drugog toma *The Turkish Ordeal* koji je preveden kao *Türk'ün Ateşle İmtihanı* [Turska kušnja vatrom], a 1963. prvog toma *Memoirs* pod naslovom *Mor Salkımlı Ev* [Kuća prekrivena glicinijama]. Iako i u prijevodu prvog toma postoje određene modifikacije, turski prijevod drugog toma je do te mjere modificiran da ga se smatra zasebnim djelom. Doista, kritika nacionalne države koja je izražena u *The Turkish Ordeal* izostavljena je u turskoj verziji koja se, naprotiv, više poklapa s patrijarhalnim narativom u *Nutuku*.³⁸⁴ Konkretno, svi opisi negativnih Kemalovih osobina u prijevodu su izostavljeni, a naglašene su pozitivne karakteristike i njegova veličina kao graditelja nacije, dok je uloga ostalih sudionika u ratu minimizirana, čime je turski prijevod potvrdio sliku Atatütka kao neprikosnovenog vođe. Najveća promjena učinjena je u epilogu iz kojeg je izbačeno spominjanje diktatora kao i isticanje da turska borba za slobodu i demokraciju još nije završena.³⁸⁵ Naglašavanje te dvostruke borbe, u prošlosti za nezavisnost i u budućnosti za demokraciju, potpuno je izgubljeno, što potvrđuje i promjena naslova koji gubi svoje dualno značenje jer se „kušnja“ u novom naslovu odnosi isključivo na borbu za nezavisnost koja je već prevladana.³⁸⁶

Ono što ostaje jest pitanje koji su razlozi takvog „prevođenja“. Prije svega, treba napomenuti da svako prevođenje vlastitog teksta ne znači samo tekstualnu migraciju između kultura nego i konstrukciju sebe u činu prevođenja, zbog čega prevođenje nužno uključuje manipulaciju tekstom kako bi on ostvario željenu reprezentaciju. Prilagođavanje teksta u skladu s tim vuče za sobom pitanje cenzure i autocenzure i jesu li one produkt vanjskog ili unutarnjeg pritiska.³⁸⁷ Hülya Adak smatra da je za takvo „prevođenje“ odgovaran isključivo Vedat Günyol, Halidin prijatelj još iz vremena kada je živjela u Parizu koji je bio njezin suradnik u prevođenju i koji

³⁸² Günay-Erkol, „One Nation, Two Exiles,“ 212.

³⁸³ Nagihan Haliloğlu, „Halide Edib: Writer, warrior, exile, teacher,“ *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/arts-culture/2017/03/25/halide-edib-writer-warrior-exile-teacher> (posjet 30. 7. 2024).

³⁸⁴ Adak, „An Epic for Peace,“ xiii–xiv; Gökner, „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy,“ 39.

³⁸⁵ Özdemir, „Self-Translation as Testimony,“ 79–81; Adak, „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom,“ xxiv–xxv.

³⁸⁶ Adak, „National Myths and Self-na(rra)tions,“ 524.

³⁸⁷ Özdemir, „Self-Translation as Testimony,“ 72–73.

je preuzimao posao u trenucima kada je bila bolesna. Uostalom, Halide je tad već bila u poznim godinama pa ne čudi da je u tom velikom pothvatu imala pomoćnika. Ono što Adak navodi kao mogući razlog za takvo postupanje Günyola je činjenica da je na snazi i dalje bio zakon protiv vrijeđanja Atatürka pa se bojao da vjerodostojni prijevod ne dovede do optužbe za *lese-majeste*. No, s druge strane, Günyol je 1964. nakon Adıvarine smrti objavio članak u kojem je naveo kako je prijevod cenzurirala ona sama, što je ponovio i dugo godina poslije u intervjuu iz 2002. kada je naglasio i kako je on samo pisao ono što je ona diktirala.³⁸⁸ Osim toga, u obzir treba uzeti i kontekst vremena u kojem je započelo prevođenje. Naime, kako je 1960. izbio državni udar kojim su svi zastupnici DP-a uhićeni uključujući predsjednika države Celala Bayara i premijera Adnana Menderesa, moguće je razumjeti sumnju u državni pritisak izdavačima prijevoda njezinih memoara u vremenu kada je CHP ponovo zadobio vlast i popularnost kemalizma nije se smjela ugroziti. No, isto tako, ne smije se zaboraviti da se Adıvar već davno povukla iz politike i da tijekom državnog udara nije objavila nikakav komentar vezan uz ta događanja. Štoviše, nasuprot njezine slike kao izdajice u 20-ima, u 60-ima je na konto rada na sveučilištu vraćen imidž domoljubne i ugledne autorice.³⁸⁹ Prema svemu navedenom, mišljenja sam da se ustvari radi o kombinaciji cenzure i autocenzure. Svakako da kritika Atatürka 60-ih nije bila poželjna, ali tvrdnje da Adıvar nije znala kako su joj prevedeni memoari ili da je tekst cenzurirala zbog straha ne zvuče uvjerljivo. Nasuprot tome, vjerojatnije da je autocenzuru napravila svjesno, čemu u prilog ide i predgovor turskoj verziji u kojem sama ističe kako memoare nije prevela, nego preradila. Prikazavši se u prerađenoj verziji isključivo kao nacionalna figura bliska Kemalu, Halide si je osigurala očuvanje vraćenog statusa heroine, a otvoreno govoreći da je to prerada istodobno osigurala i autentičnost engleske verzije čime je pokazala svoju odanost originalu.³⁹⁰ Prerada memoara zasigurno je jednim dijelom zaslužna za očuvanje pozitivnog sjećanja na njeno ime u nacionalnim okvirima.

Neposredno prije smrti, njezini prijatelji i rodbina objavili su da je ponovo doživjela živčani slom, od čega je patila još od mladosti, i da je u tom stanju spalila svoje bilješke i nacрте na kojima je bila radila. Umrla je 6. siječnja 1964. u Istanbulu.³⁹¹

³⁸⁸ Adak, „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom,“ xxiii; Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile,“ 58–59.

³⁸⁹ Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile,“ 54, 58.

³⁹⁰ Özdemir, „Self-Translation as Testimony,“ 87–88; Kürük, „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile,“ 64–65.

³⁹¹ Adak, „An Epic for Peace,“ xviii.

5.2. Drama: Masks or Souls?³⁹²

Za književnu praksu Halide Edip, kako smo dosada vidjeli, nije bilo karakteristično pisanje drame. Iako je drama, kao i roman, žanr posuđen sa Zapada, u Osmanskom Carstvu postojala je duga tradicija kazališta pa su tako u 19. stoljeću supostojale tri vrste kazališta. Uz europski tip, dominantni su bili kazalište sjena zvano *karadžoz* (*karagöz*) te *orta oyunu*, svojevrsna farsa koja se temeljila na improvizaciji.³⁹³ Bez obzira na rastuću popularnost kazališta nakon obnove Ustava 1908., Adivar se dominantno bavila pisanjem proze. Njezino dramsko pisanje uz *Masks or Souls?* ograničeno je na ranu dramu *Kenan Çobanları* [Kanaanski pastiri]³⁹⁴ iz 1916., no oba djela poprilično su zanemarena.³⁹⁵

Zašto onda uzimam dramu kao reprezentativno djelo četvrte faze Adivarine književne i političke prakse? Čak i više od toga, držim da ovo djelo odražava ukupnost njezinog djelovanja, njezine stavove jednako prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti te prema turskoj i svjetskoj politici. Tome u prilog ide saznanje da je ideja za dramu konceptualizirana već 1920-ih iako je prvi put objavljena u nastavcima 1937. pod nazivom *Maskeli Ruhlar* [Maskirane duše] u spomen na poznatog turskog dramatičara Abdülhaka Hamida Tarhana koji je umro te godine. Djelo je modificirano i 1945. objavljeno kao knjiga *Maske ve Ruh* [Maska i duša], da bi 1953. ponovna modifikacija bila objavljena kao *Masks or Souls?* Ono što je ključno jest da modifikacije nisu samo produkt prilagodbe ciljanoj publici, nego i promjenama političkog konteksta. Na taj način autorica uspijeva kritizirati međuratnu politiku u Turskoj (Kemalova autokracija) i Europi (totalitarni režimi u Italiji, Njemačkoj i SSSR-u), ali i ratnu dehumanizaciju (Drugi svjetski rat) te prve godine Hladnog rata.³⁹⁶ Eksperimentirajući s književnom formom netipičnom za njeno stvaralaštvo, Adivar se pokazala vrlo inovativnom.

³⁹² Postoji nekoliko verzija ove drame. Na turskom jeziku objavljene su dvije verzije, *Maskeli Ruhlar* 1937. i *Maske ve Ruh* 1945., a na engleskom jedna verzija, *Masks or Souls?* iz 1953. i ta je verzija korištena u ovom radu. Iako je drama prvi put objavljena 1937., vjerojatno je ta turska verzija prijevod originalnog teksta na engleskom koji je Halide Edip napisala 1935., ali taj tekst nikada nije objavljen. O postojanju tog teksta saznajemo posredno iz uvodnika koji je za Adivarino djelo *Inside India* napisao Mushirul Hasan u kojem on navodi da je u korespondenciji s M. Gandhijem spomenula da je napisala dramu *Masques and Souls*.

³⁹³ Faroqi, *Sultanovi podanici*, 310. Više o razvoju kazališta od 19. st. do danas u Turskoj u Hülya Adak i Rüstem Ertuğ Altınay, „Introduction: Theatre and Politics in Turkey and Its Diasporas,” *Comparative Drama* 52/3-4 (2018): 185–214.

³⁹⁴ Drama se temelji na biblijskoj priči o Josipu i njegovoj braći koja je trebala poslužiti kao alegorija Osmanskog Carstva tijekom Prvog svjetskog rata. Najveća važnost djela leži u tome što se radi o jednom od prvih dramskih tekstova koje je napisala žena, no popularnost i recepcija djela nisu dovoljno istraženi.

³⁹⁵ Adak i Altınay, „Introduction: Theatre and Politics in Turkey and Its Diasporas,” 193; Hülya Adak, „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd: Halide Edib's *Masks or Souls?* and Its Other Lives,” *Comparative Drama* 52/3-4 (2018): 277.

³⁹⁶ Adak i Altınay, „Introduction: Theatre and Politics in Turkey and Its Diasporas,” 207; Adak, „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd,” 277–279.

Iako u formi tipična europska drama u pet činova (utjecaj Shakespearea), radnjom se ona može klasificirati u dramski smjer teatra apsurdna. Budući da likovi samo filozofiraju o problemima čovječanstva bez da išta čine po tom pitanju, to podsjeća na razumijevanje apsurdna kakvo je predstavio Samuel Beckett u čijim dramama likovi nisu sposobni čini ništa smisleno.³⁹⁷ Međutim, Halide Edip svoju je dramu osmislila, napisala i objavila puno prije nego što su izašla djela autora koji se smatraju predstavnicima teatra apsurdna, što poljuljava ne samo eurocentrično privatiziranje uvođenja teatra apsurdna nego i narušava orijentalistički stav da Europa uvodi trendove za kojima neeuropske zemlje kaskaju.³⁹⁸ Time je vrijednost ovog djela još veća i zaslužuje pažnju.

Drama započinje predstavljanjem neobičnog spoja likova – Nasredin-hodža (junak iz popularnih turskih satiričnih pripovijesti), Ibn Haldun (arapski polihistor), Tamerlan (turko-mongolski vladar) i William Shakespeare, koji se dakako čini kao uljez među imenima koji predstavljaju duhovno, znanstveno i vojno dostignuće Istoka u srednjem vijeku. No uvođenje Shakespeare ne iznenađuje, ne samo zbog Adıvarine fascinacije tim piscem nego i zato što se od nje i očekuje kombinacija „zapadnih“ i „istočnih“ likova. Ono što će Shakespearea povezivati s Nasredin-hodžom je sličnost njegovog spajanja poučnosti i šaljivosti sa Shakespeareovim tipičnim likom mudrog budale.³⁹⁹ Ipak, ne može se poreći neobičnost odabira likova iz 13. i 14. stoljeća, čega je očito i sama autorica bila svjesna pa je u predgovoru izdanju iz 1945. objasnila kako je došla na tu ideju. Posjetivši 1935. Akşehir, rodni grad Nasredin-hodže, gdje se nalazi i njegovo turbe (mauzolej), uočila je kako ljudi tamo još uvijek u sebi nose tragove hodžinog tolerantnog duha, ono što će čovječanstvo izgubiti u katastrofi Drugog svjetskog rata, stoga njegov lik predstavlja nadu u povratak mira i omogućuje čitanje pacifističke poruke djela.⁴⁰⁰ U istoj godini u kojoj je posjetila Akşehir, Edip je neko vrijeme boravila i u Indiji gdje se susrela s Mahatmom Gandhijem koji ju je oduševio svojim pacifističkim nacionalizmom. U intervjuu u kojem je s njim razgovarala o štetnim učincima mehanizacije po društvo koje gubi dušu, upravo se u njegovom inzistiranju na nenasilju kao

³⁹⁷ Murat Öğütçü, „Shakespeare, Halide Edip Adıvar, and the Masks or Souls,” *Turkish Shakespeares*, <https://turkishshakespeares.wordpress.com/2021/05/14/shakespeare-halide-edip-adivar-and-the-masks-or-souls/> (pristup 30. 7. 2024).

³⁹⁸ Adak i Altınay, „Introduction: Theatre and Politics in Turkey and Its Diasporas,” 207; Adak, „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd,” 275.

Doista, glavnim predstavnicima teatra apsurdna smatraju se Samuel Beckett s djelom *U očekivanju Godota* (1952.) i Eugène Ionesco s djelima *Čelava pjevačica* (1950.), *Stolice* (1952.) i *Nosorog* (1959.), sva objavljena nakon Drugog svjetskog rata.

³⁹⁹ Bernadette Andrea, „Dialogism between East and West: Halide Edib’s *Masks or Souls*?,” *Journal for Early Modern Cultural Studies* 6/2 (2006): 5–6.

⁴⁰⁰ Özlem Ezer, „*Masks Or Souls?*: Halide Edib’s Politics and Her Pacifism as a Playwright,” *Ariel: a review of international english literature* 43/4 (2013): 98, 105–106.

ispravnom obliku borbe može vidjeti još jedan utjecaj u oblikovanju njenog pacifističkog stava koji se vidi u djelu.⁴⁰¹ Stoga kako bi poslala univerzalnu poruku mira odlučuje kritiku problemima čovječanstva uputiti kroz duhovitost, za što je prikladan upravo Nasredin-hodža.⁴⁰²

Kao glavni problem čovječanstva u drami je predstavljeno otuđenje čovjeka od svoje duše što je posljedica opresivnog karaktera modernih nacionalnih država.⁴⁰³ I ta tema nagovještava se u prologu drame: *Maske ili duše, je li plemenitije držati se maske od mesa i kostiju od kolijevke do groba ili prihvatiti izazov duše kojoj prijeti vječni život, to je pitanje.*⁴⁰⁴ Osim što upućuje na borbu između maske i duše, odnosno stroja i čovjeka, ovaj početak pokazuje i autoričino korištenje intertekstualnosti jer je rečenica zapravo parafraza suštinskog pitanja iz Shakespeareova *Hamleta*.⁴⁰⁵ To pitanje duhovito je preformulirano već u prvom činu kada se umirući Nasredin-hodža pita može li kao pratitelja na nebo umjesto duha svoje zle žene povesti najboljeg prijatelja – magarca. Želja mu nije ostvarena, a u drugoj sceni njegova duša putuje prema nebu i čitatelj saznaje da će se radnja zapravo odvijati na nebu gdje žive duše. U drugom činu, kada je već stigao na nebo, hodža saznaje da postoji odvojeno nebo za crne duše, u kojem se one odmaraju nakon teškoća druženja s bijelcima na Zemlji, što je posebno naglašeno u engleskoj verziji jer je označilo kritiku rasno segregiranom američkom društvu.

U nastavku čina Nasredin na nebu susreće Shakespearea i te dvije duše razgovaraju o procesu dehumanizacije čovjeka na Zemlji. Potencijalni antagonizam između dviju kulturno različitih duša brzo je premošten i oni su se uspjeli razumjeti upravo pomoću humora koji je autorica predstavila kao njihovu zajedničku točku.⁴⁰⁶ Problemi o kojima su oni raspravljali bili su glavna tema „Lige za ljudske poslove“ čiji je glavni tajnik duša Ibna Halduna i čiji je zadatak bio raspraviti zemaljske probleme te poslati duše natrag na Zemlju kako bi ih riješili. Bila je to dakako aluzija na Wilsonovu Ligu naroda koja kao ni u stvarnosti, ni u djelu nije uspijevala riješiti nijedan problem. Zaključak „Lige za ljudske poslove“ bio je da su srednjovjekovne duše poput Tamerlana koje su sišle na Zemlju narušile kvalitetu čovječanstva pa su poslali Nasredina i Shakespearea na Zemlju kako bi istražili žele li ljudi sačuvati svoju dušu.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Ezer, „*Masks Or Souls?: Halide Edib’s Politics and Her Pacifism as a Playwright*,“ 103–104.

⁴⁰² Neslihan Albay, „Halide Edib’s Anti-War Stance in *Masks or Souls*,“ *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4/4 (2020): 836.

⁴⁰³ Isto, 839.

⁴⁰⁴ Halide Edip Adivar, *Masks or Souls?: A Play in Five Acts* (London: Allen & Unwin, 1953), 12.

⁴⁰⁵ Andrea, „Dialogism between East and West,“ 9.

⁴⁰⁶ Isto, 9–11.

⁴⁰⁷ Andrea, „Dialogism between East and West,“ 11; Ezer, „*Masks Or Souls?: Halide Edib’s Politics and Her Pacifism as a Playwright*,“ 105, 113.

Međutim, nesposobnost „Lige za ljudske poslove“ prikazana je u trećem činu koji počinje prikazom triju grupa koje kradu demokratski duh nebeske Lige. Bile su to Crvena, Bijela i Crna grupa koje su sve bile za uništenje ljudske duše, a simbolizirale su redom sovjetski komunizam, američki kapitalizam i europski fašizam. K tome, Crvena grupa također može simbolizirati i kemalizam, s obzirom na način na koji u djelu zagovara dokinuće duša pojedinaca⁴⁰⁸: *Prvo, istrebljenjem religije. (...) Drugo, uništavanjem svih tragova prošlosti. Treće, istrebljenjem stare kulture koja je svojom kompleksnošću odgovorna za stvaranje različitosti i time uvjeta za individualnost duše.*⁴⁰⁹ U tome se dakle vidi i kemalistička ideologija protiv islama i osmanskog nasljeđa. Tako jedini koji se protive destrukciji ljudske duše ostaju Nasredin, Shakespeare, Ibn Haldun i Sokrat, čija se duša također pojavljuje u nebeskoj Ligi.⁴¹⁰

U četvrtom činu radnja se seli s vječnog neba na Zemlju sredinom 20. stoljeća na koju se spuštaju duše tako što se događa metempsihoza, odnosno seljenje duše u novo tijelo na Zemlji. Tako duša Nasredin-hodže prelazi u tijelo mladog diplomata Nassira, Shakespearea u novinara Willa Shakea, Tamerlana u g. Timura, a hodžinog magarca u Nassirovog nećaka Mahira. U ovom dijelu razlikuju se turska i engleska verzija pa u prvoj oni odlaze u izmišljen grad robota Kalopatyu, dok u drugoj odlaze u New York. U obje verzije ta su mjesta bila idealna za istraživanje kako uništiti duše.⁴¹¹ Kako bilo, lik koji je tu najviše kritiziran je g. Timur u kojem treba vidjeti reprezentaciju Atatürka (ili u drugim verzijama Hitlera i Mussolinija). *Nitko ne može čitati stare stvari. Promijenili smo pismo i suzdržali se od stavljanja starog u novo koliko god smo mogli. Naša prošla kultura leži u prašnjavim zbirka muzeja. (...) Kontroliramo sve misli, čak pišemo povijest koju želimo poučavati prema vlastitim hirovima,*⁴¹² riječi su koje izgovara Timur u čemu vidimo autoričinu sarkastičnu aluziju na Kemalove reforme. Da bi se stvorio potpuni dojam apsurdna, Timur se na kraju u djelu cinično predstavlja kao najveći protivnik reformi.⁴¹³

Vidjevši sve to, Nassir (reinkarnacija Nasredina) zaključuje da je stanje na Zemlji nepopravljivo, a to će dodatno poduprijeti njegova ekskomunikacija, novi Timurov zakon koji je trebao ubiti duše bez smrtno kazne. Budući da mu se to dogodilo zbog izdaje Mahira (reinkarnacija magarca) i spletke koju mu je namjestila američka žena (reinkarnacija njegove

⁴⁰⁸ Andrea, „Dialogism between East and West,“ 12.

⁴⁰⁹ Edip Adivar, *Masks or Souls?*, 54.

⁴¹⁰ Andrea, „Dialogism between East and West,“ 12.

⁴¹¹ Adak, „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd,“ 278–279; Andrea, „Dialogism between East and West,“ 13.

⁴¹² Edip Adivar, *Masks or Souls?*, 84–85.

⁴¹³ Adak, „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd,“ 286–287.

zle supruge), Nasredin odlučuje da se neće vratiti na Zemlju. U tome se mogu iščitati i autobiografski elementi jer je i Halide Edip provela dugo vremena u političkom egzilu pa je kroz lik Nasredin-hodže moguće vidjeti i izraz njenog vlastitog duševnog stanja.⁴¹⁴ Kako bilo, ono što je važno jest da peti čin započinje odgovorom na egzistencijalno pitanje s početka. Budući da je to bila aluzija na Hamletovo „Biti ili ne biti“, vidimo da je Nasredinov odgovor negativan jer se zbog svega doživljenog odbija vratiti na Zemlju čime odabire prestati postojati.⁴¹⁵ Za razliku od turske verzije u kojoj je kraj optimističan jer se Nasredin i Shakespeare žele vratiti na Zemlju, u engleskoj verziji završna scena predstavlja distopiju jer je ljudski element potpuno izbrisan, a Zemlju su preuzeli roboti.⁴¹⁶

Međutim, ono što ne može nestati upravo je duša i autorica taj stav izražava kroz naslov drame. Naime, činjenica da se dihotomija ne stvara između duše i tijela, nego duše i maske govori da ništa ne može uništiti ljudsku dušu već samo izbrisati izraz ljudskog bića koje je prekriveno maskom. Tako se zapravo djelo može shvatiti kao borba maskiranih duša da ostanu na Zemlji usprkos svim nedaćama kojima svjedoče.⁴¹⁷ Ako pretpostavimo da je kroz lik Nasredin-hodže doista progovarala autorica, onda njegovu nemogućnost da ostane na Zemlji možemo vidjeti i kao njezin pesimizam glede budućnosti čovječanstva. Ipak, bez obzira na pesimističan kraj djela, ono što je uspjela jest pomiriti dilemu Istok-Zapad koja ju je proganjala čitav život. Ta tema koja je ostala otvorena na kraju romana *Rabija*, sada je čini se napokon zatvorena. Sinteza Istoka i Zapada nije postignuta samo odabirom likova Nasredina i Shakespearea, čak ni time da oni na kraju djela postaju doslovno srodne duše. Potpuna sinteza postignuta je u epilogu kada se Shake (reinkarnacija Shakespearea) vraća na nebo. Shakespeareova transpozicija u Shakea, što je homonim za šeika, nije slučajna jer se spajanjem Shakea i Šeika u zadnjoj sceni drame briše binarnost Istok-Zapad.⁴¹⁸

Na kraju, nameću mi se dva pitanja. Zašto ova kompleksna drama nikad nije uprizorena i zašto je u odnosu na druga djela prilično zanemarena? Na prvo je lakše odgovoriti. Već smo spominjali da je na snazi bio zakon protiv uvrede Atatürkovog imena, a k tome je i kazalište u Turskoj bilo važna karika državnog aparata za indoktrinaciju. Što se tiče inozemstva, navodno

⁴¹⁴ Ezer, „*Masks Or Souls?*: Halide Edib’s Politics and Her Pacifism as a Playwright,“ 114; Andrea, „Dialogism between East and West,“ 14.

⁴¹⁵ Andrea, „Dialogism between East and West,“ 15.

⁴¹⁶ Adak, „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd,“ 279–280.

⁴¹⁷ Albay, „Halide Edib’s Anti-War Stance in *Masks or Souls*,“ 843.

⁴¹⁸ Albay, „Halide Edib’s Anti-War Stance in *Masks or Souls*,“ 841, 848; Andrea, „Dialogism between East and West,“ 15.

je izvedena proba drame u New Yorku 1997./98., ali ipak nije uprizorena.⁴¹⁹ Na drugo pitanje je teže odgovoriti, poglavito zbog toga što je pristup djelu bio populistički pa bi se očekivalo da će biti široko prihvaćeno među čitateljstvom. Odabir glavnog lika pokazuje njenu privrženost popularnoj narodnoj kulturi, zbog čega se isticala među piscima svoje generacije i zbog čega su njezina djela bila čitljiva široj publici. Štoviše, u ovom se djelu koristila i intertekstualnošću pa su reference na druge tekstove trebale biti prikladne za elitni krug čitatelja. Stoga vidimo da je u jednom djelu uspješno integrirala visoku elitnu i popularnu narodnu kulturu.⁴²⁰ Iako je drama imala potencijal obuhvatiti široko čitateljstvo, to se nije desilo. Razlog tome vjerojatno je činjenica da je prevladavajuća slika Halide Edip koja proizlazi iz tog djela kontradiktorna dotadašnjem dominantnom imidžu.⁴²¹ Umjesto žestoke nacionalistkinje, *Masks or Souls?* pokazuje pacifistički stav i razočaranje u tursku i svjetsku politiku. No čini se da tursko društvo nije bilo spremno prihvatiti drukčiju sliku Halide Edip Adıvar.

⁴¹⁹ Adak, „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd,“ 294; Adak i Altınay, „Introduction: Theatre and Politics in Turkey and Its Diasporas,“ 195.

⁴²⁰ Ezer, „*Masks Or Souls?*: Halide Edib’s Politics and Her Pacifism as a Playwright,“ 105; Andrea, „Dialogism between East and West,“ 16.

⁴²¹ Ezer, „*Masks Or Souls?*: Halide Edib’s Politics and Her Pacifism as a Playwright,“ 116.

6. Zaključak

Što možemo zaključiti o književnoj i političkoj praksi Halide Edip Adivar? Prije svega, pokazala je da je u svakom trenutku bila spremna odgovoriti, bilo prilagodbom bilo otporom, na izazove koje su pred nju donosile doista epohalne povijesne promjene kojima je svjedočila. Mladoturska revolucija, Balkanski ratovi, Prvi svjetski rat i raspad Osmanskog Carstva, Turski rat za nezavisnost i uspostava Republike Turske, dugogodišnji politički egzil i svjedočenje međuratnim totalitarnim režimima, Drugi svjetski rat, političke promjene u Turskoj nakon Atatürkove ere. Sagledati toliki period povijesti iz perspektive jedne osobe doista može biti značajno jer na njenim praksama možemo pratiti i promjene u strukturama. U svrhu ilustriranja promjena u praksama na početku sam navela da je djelovanje Halide Edip podijeljeno u četiri faze koje su zbog strukturne jasnoće rada nužno omeđene godinama, no dakako da kada govorimo o kontinuitetima i diskontinuitetima ne postoje prijelomi, već samo pretapanje. Na taj način sam i pristupila sagledavanju njene književne i političke prakse.

U prvom razdoblju tijekom kasnog Osmanskog Carstva prihvatila je ideologiju turanizma koja se može nazvati nacionalističkom iako je u teoriji utopijska. Bio je to odgovor na sve jaču prijetnju propasti Carstvu za koji su se odlučili mnogi intelektualci. Iskazala je to i u književnosti kroz roman *Novi Turan* koji je bio u službi političkog opredjeljenja. U drugom razdoblju kada je bilo jasno da se Carstvo ne može spasiti, Adivar je odgovorila prihvaćanjem turskog nacionalizma i zagovaranjem uspostave Republike na prostoru Male Azije. Roman *Plamena košulja* koji je tada napisala tematizirao je upravo Turski rat za nezavisnost. Ono što je razvidno jest da u prvom i drugom razdoblju književna praksa ne samo da je komplementarna političkoj nego je u potpunosti u njenoj službi. Bourdieuovim rječnikom, Halide Edip bila je tada tipični heteronomni pisac. Njezina književnost imala je isključivo utilitarnu svrhu. Usporedivši romane *Novi Turan* i *Plamenu košulju*, osim što su oba isključivo politički motivirana, možemo uočiti i sličnu pripovjednu tehniku. U oba romana pripovjedač je muški sporedni lik koji govori u prvom licu i čiji se odnos prema glavnoj junakinji od početka do kraja djela transformira iz negativnog u pozitivan. Sličnost je vidljiva i u karakterizaciji glavnih junakinja, Kaye i Ayşe, koje su obje tipične *alaturca* aseksualne heroine predane nacionalnom cilju. Također, teme je za oba romana preuzela iz vlastite realnosti s ciljem poruke za budućnost. I dok je u *Novom Turanu* čak i sama radnja smještena u budućnost, u *Plamenoj košulji* smještena je u sadašnjost s aluzijom na budućnost. Takve sličnosti daju naslutiti izvjesni kontinuitet Adivarine prakse prvog i drugog razdoblja, što potvrđuje i činjenica da uviđamo i kontinuitet u strukturama između mladoturske i kemalističke vlasti pa nije bilo ni potrebe za promjenom

praksi. Samo se tematika malo modificirala s obzirom na trenutne događaje pa je u drugom razdoblju naglašena i ratna tematika.

U trećem razdoblju okolnosti su se uvelike promijenile. Njezino neslaganje s Mustafom Kemalom koji je bio dovoljno moćan da porazi svu svoju opoziciju rezultiralo je u 14-godišnjem političkom egzilu. Nova situacija zahtijevala je promjenu književne i političke prakse kako bi odgovorila na Atatürkove optužbe. Sada se u njezinoj praksi očitovao otpor dominirajućim strukturama kojima je prije bila naklonjena. Iako u ovom slučaju promjena njezine prakse nije indikator promjena struktura, zapravo je indikator očuvanja struktura jer devijacija u odnosu na dominantnu strukturu također potvrđuje postojanje te strukture. Njezin otpor očituje se u novim žanrovima pisanja. Uz tekstove sveučilišnih predavanja u SAD-u i Indiji koji su prepuni kritika Atatürkovih reformi, posebna je važnost memoarskih tekstova koji su fikcionalno napisani i čija je svrha bila opravdati svoju poziciju i ponuditi alternativnu verziju turske povijesti nasuprot službene Kemalove. Čini da se književnosti u ovoj fazi posvetila tek kada je razriješila neriješene račune. Međutim, ovaj puta književnost nije bila potpuno u službi politike. Iako i u romanu *Rabija* nalazimo kritiku Atatürkove politike, on se ipak razlikuje od prethodnih faza. Prije svega, autorica je veću pažnju obratila umjetničkom aspektu djela, stoga je postignuta ravnoteža između utilitarizma i larpurlartizma, a također se na relaciji heteronoman-autonoman pisac pomaknula prema sredini. Nadalje, pripovjedač je u *Rabiji* u trećem licu, a radnja smještena u prošlost što ukazuje na nostalgiju za tim vremenima, dok je kritika upućena sadašnjosti. Premda je i radnja ovog djela temeljena na realnosti, Adıvar uvodi mističnu duhovnu komponentu i dublju psihološku karakterizaciju likova.

Četvrto razdoblje ne predstavlja kontinuitet praksi s trećim, kao što drugo predstavlja s prvim. Okolnosti su se ponovo promijenile. Smrću autokrata otvorila se mogućnost za političke promjene u Turskoj i Edip će iskoristiti tu šansu da se okuša u ostvarenju tih promjena. Uvidjevši da do promjena struktura ipak neće doći, s političkom praksom potpuno je završila u 70-oj godini. Književna praksa ovog razdoblja dosta se razlikuje od prethodna tri. Prije svega, radi se o pisanju netipičnog žanra, a osim toga drama *Masks or Souls?* iako kritizira političke sustave ne temelji se na realnosti kao dosadašnja djela. U drami je dodatno narušen kronotop jer se vrijeme radnje iz 13. st. prebacuje u 20. st., dok mjesto radnje prelazi s neba na Zemlju. Suprotno romanima iz prethodnih razdoblja, u drami je kao glavni istaknut muški lik, a žene se pojavljuju samo kao sporedne. Isto tako, ovo djelo, premda u njemu ne izostaju reference na politiku, nije u funkciji praćenja njezine političke prakse, već više predstavljanja sebe kao pacifistkinje. Tom dramom još se više pomaknula prema autonomnom polu hijerarhije pisaca.

Književni put od *Novog Turana* do *Masks or Souls?* mogao bi se nazvati putom od utopije do distopije, što daje naslutiti da je Adivar prošla put od idealista do pesimista.

Sagledavajući sva četiri razdoblja književne i političke prakse Halide Edip, postavlja se pitanje postoji li nešto što je konstanta kroz sva četiri razdoblja. Držim da to mogu biti dva elementa. Prvi je vezan uz pitanje odnosa Istoka i Zapada u njezinoj praksi. Kroz cijeli život pokazala je da u sebi može spojiti obje civilizacije tako da taj odnos i u književnoj i u političkoj praksi smatram uravnoteženim. I dok je s jedne strane zagovarala zapadne koncepte demokracije i slobode, protivila se radikalnoj vesternizaciji koja će uništiti tradicionalnu kulturu. Kako smo već rekli, Turska pripada zapadnoj civilizaciji, ali istočnoj kulturi. Drugi element koji je konstantan je pacifizam, premda je to očigledno samo u posljednjoj fazi. No pacifistički stav provlači se zapravo kroz sva razdoblja, samo što ga u prvim dvama razdobljima možemo nazvati latentnim pacifizmom jer je zbog pragmatične prilagodbe praksi ostao prikriven. Ali njezina kritika ratnih tragedija nikada nije izostala. Uostalom, prisjetimo se da je ideju za pacifističku dramu čuvala još od 1920-ih.

Na kraju, ono što znamo jest da je Halide Edip Adivar ostala popularna autorica u Republici Turskoj i da sjećanje na njezino ime nije izbljedjelo. Međutim, ostala je upamćena kao nacionalistički pisac zbog čega su njezina djela nacionalne tematike, prvenstveno *Plamena košulja*, proglašena klasikom. Takav status potvrđuje i bista podignuta 1970. na kojoj stoji poruka: *Turske žene odaju poštovanje prema Halide Edip Adivar, ženi koja je simbol rata za nezavisnost*. Predimenzionirane naočale na toj bisti postale su njezin zaštitni znak, a poruka na bisti pokazuje da je njeno ime ušlo u besmrtnost. No bista je ipak uništena, a pravi prijevod njenih memoara na turski jezik još se čeka. Tako da na koncu nije moguće jednostrano ocijeniti kako je Halide Edip Adivar ostala upamćena. Zapela negdje između heroine i izdajice, između književnog klasika i nepoželjnih memoara – turska intelektualka osjetila je posljedice života na razmeđu epoha.

7. Bibliografija

Izvori

Adıvar, Halide Edip. *Novi Turan*. Preveo Ivo Kršić. Zagreb: J. Čaklović, 1920.

_____. *Memoirs of Halide Edib*. New York, London: The Century Co., 1926.

_____. *The Turkish Ordeal: Being the further memoirs of Halide Edib*. New York, London: The Century Co., 1928.

_____. *Plamena košulja*. Preveo Jakša Sedmak. Zagreb: Zaklada Tiskare Narodnih novina, 1930.

_____. *Turkey Faces West*. New Haven: Yale University Press, 1930.

_____. *Conflict of East and West in Turkey*. Delhi: Jamia Press, 1935.

_____. *Masks or Souls?: A Play in Five Acts*. London: Allen & Unwin, 1953.

_____. *Rabija*. Preveo Hamid Hadžibegović. Sarajevo: Svjetlost, 1959.

Akşam, 9. 5. 1950.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Leipzig: K.F. Koehler, 1929.

Vakit, 26. 4. 1950.

Literatura

Abadžić Navaey, Azra. „Od nove osmanske do suvremene turske književnosti.“ *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost* 46/173 (2014): 23–32.

Adak, Hülya. „National Myths and Self-na(rra)tions: Mustafa Kemal's *Nutuk* and Halide Edib's *Memoirs* and *The Turkish Ordeal*.“ *The South Atlantic Quarterly* 102/2 (2003): 509–527.

_____. „An Epic for Peace (Introduction to Halide Edib's *Memoirs*).“ U: *Memoirs of Halide Edib*. Piscataway: Gorgias Press, 2005.

_____. „Suffragettes of the Empire, daughters of the Republic: Women auto/biographers narrate national history (1918-1935).“ *New Perspectives on Turkey* 36 (2007): 27–51.

- _____. „A Valediction to the 'Interdiction of Mourning' of World War I; or, Walking with Halide Edib through Ambiguous Terrains beyond the Catastrophic Divide.“ U: *Gender, Ethnicity and the Nation-State: Anatolia and its Neighboring Regions*, ur. Leyla Keough, 21–29. Istanbul: Sabanci University, 2011.
- _____. „The Independence War (1919-1922) and the Ordeal for Freedom: Introduction to Halide Edib's *The Turkish Ordeal*.“ U: *The Turkish Ordeal*. New York, London: The Century Co., 1928. [2013].
- _____. „Unsettling the Canon of the Theatre of the Absurd: Halide Edib's *Masks or Souls?* and Its Other Lives.“ *Comparative Drama* 52/3-4 (2018): 275–300.
- Adak, Hülya, Rüstem Ertuğ Altınay. „Introduction: Theatre and Politics in Turkey and Its Diasporas.“ *Comparative Drama* 52/3-4 (2018): 185–214.
- Akcalı Yılmaz, Öznur. „Turkish National Identity and Its Others: An Analysis of the Early Republican Novels.“ Ph.D. diss., Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, 2022.
- Akşit, Elif. „Being a Girl in Ottoman Novels.“ U: *The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy*. Vol. 59. *Childhood in the Late Ottoman Empire and After*, ur. Benjamin C. Fortna, 93–114. Leiden, Boston: Brill, 2015.
- Albay, Neslihan. „Halide Edip Adivar and Lady Augusta Gregory: Literary Configurations of Nation-state Identity.“ Ph.D. diss., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- _____. „Halide Edib's Anti-War Stance in *Masks or Souls*.“ *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4/4 (2020): 833–850.
- Andrea, Bernadette. „Dialogism between East and West: Halide Edib's *Masks or Souls?*.” *Journal for Early Modern Cultural Studies* 6/2 (2006): 5–21.
- Arnakis, George G. „Turanism: An Aspect of Turkish Nationalism.“ *Balkan Studies* 1/1 (1960): 19–32.
- Bademkiran, Derya. „A comparative study of Turkey and Turkishness as a subject of English language fiction in the novels of the *Shirt of Flame* and *Birds Without Wings*.“ M.A. Thesis, Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- Basmaz, Özgün. „‘The Rebellious Daughter of the Republic’ or ‘The Mother of the Turks’: Re-considering the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic Through the Politics of Halide Edip Adıvar.” M.A. Thesis, The University of Akron, 2008.
- Biagini, Antonello. *Povijest moderne Turske*. Preveli Šenol Selimović i Nella Popović. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Blažević, Zrinka. „Historical actor/agency from a praxeological perspective.“ *Narodna umjetnost* 48/1 (2011): 55–64.
- _____. *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. New York: Columbia University Press, 1993.
- _____. „Outline of the Theory of Practice: Structures and the habitus.“ U: *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, ur. Gabrielle M. Spiegel, 174–194. New York, London: Routledge, 2005.
- _____. *Znanost o znanosti i refleksivnost*. Preveo i pogovor napisao Rade Kalanj. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo, 2014.
- Cebeci, Oğuz. „A Unique Genre in English Letters: The Memoirs Of Ottoman Women.“ *Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies* 16 (2004): 49–60.
- Çayır, Kenan. *Islamic Literature in Contemporary Turkey: From Epic to Novel*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Ekmekçioğlu, Lerna. „A Climate for Abduction, a Climate for Redemption: The Politics of Inclusion During and After the Armenian Genocide.“ *Comparative Studies in Society and History* 55/3 (2013): 522–553.
- Elaman, Sevinç. „A Feminist Dialogic Reading of the New Woman: Marriage, Female Desire and Divorce in the Works of Edith Wharton and Halide Edib Adıvar.“ Ph.D. diss., The University of Manchester, 2012.
- Elaman-Garner, Sevinç. „The image of ‘ideal’ Turkish womanhood? a Bakhtinian approach to Halide Edib Adıvar’s Raik’in Annesi (Raik’s Mother) (1909).“ *Journal of Gender Studies* 26/4 (2017): 432–445.

- Erol, Sibel. „Introduction.“ U: *House with Wisteria: Memoirs of Turkey Old and New*. London, New York: Routledge, 2009.
- European History Online*. „Pan-Turkism.“ https://ieg-ego.eu/en/threads/transnational-movements-and-organisations/international-organisations-and-congresses/pan-ideologies/berna-pekesen-pan-turkism#section_5 (posjet 24. 6. 2024).
- Ezer, Özlem. „Masks Or Souls?: Halide Edib’s Politics and Her Pacifism as a Playwright.“ *Ariel: a review of international english literature* 43/4 (2013): 97–122.
- Faroqhi, Suraiya. *Sultanovi podanici. Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*. Prevela Tatjana Pajić-Vukić. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.
- Gökner, Erdağ. „The novel in Turkish: narrative tradition to Nobel prize.“ U: *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 4. *Turkey in the Modern World*, ur. Reşat Kasaba, 472–503. New York: Cambridge University Press, 2008.
- _____. „Turkish-Islamic Feminism Confronts National Patriarchy: Halide Edib’s Divided Self.“ *Journal of Middle East Women’s Studies* 9/2 (2013): 32–57.
- Gözdaşoğlu Küçükalioglu, Elif. „The Representation of Women as Gendered National Subjects in Ottoman–Turkish Novels (1908–1923).“ *Journal of Gender Studies* 16/1 (2007): 3–15.
- Grigoriadis, Ioannis N., Arzu Opçin-Kıdal. „Imagining Turan: Homeland and Its Political Implications in the Literary Work of Hüseyinzade Ali [Turan] and Mehmet Ziya [Gökalp].“ *Middle Eastern Studies* 56/3 (2020): 482–495.
- Günay-Erkol, Çimen. „One Nation, Two Exiles: Displacement of Halide Edip Adıvar and Suat Derviş from Turkey’s Literary Scene.“ U: *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi Bildiriler Kitapçığı*, 208–218. İzmir, 2011.
- Gürova, Ercan. „An Analysis of Culture-Specific Items in the Turkish Translation of Shakespeare’s *As You Like It* by Halide Edip Adıvar and Vahit Turhan.“ *Istanbul University Journal of Translation Studies* 19 (2023): 164–175.
- Güven, Funda. „Imagined Turks: The Tatar as the Other in Halide Edip’s Novels.“ *Ottomans—Crimea—Jochids: Studies in Honour of Mária Ivanics* (2020): 133–143.

- Halavut, Hazal. „Towards a literature of absence: Literary encounters with Zabel Yesayan and Halide Edib.“ M.A. Thesis, Istanbul Bilgi University, 2012.
- Haliloğlu, Nagihan. „Halide Edib: Writer, warrior, exile, teacher.“ *Daily Sabah*. <https://www.dailysabah.com/arts-culture/2017/03/25/halide-edib-writer-warrior-exile-teacher> (posjet 30. 7. 2024).
- Halman, Talat Sait. *A millennium of Turkish literature: a concise history*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2011.
- Hanioglu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- _____. *Atatürk: An Intellectual Biography*. New Jersey: Princeton University Press, 2011.
- Havlioğlu, Didem. „On the margins and between the lines: Ottoman women poets from the fifteenth to the twentieth centuries.“ *Turkish Historical Review* 1/1 (2010): 25–54.
- _____. „The Writing Subjects: Halide Edip and Assia Djebar.“ *Journal of Middle East Women's Studies* 12/2 (2016): 291–295.
- Herper, Metin, Nur Bilge Criss, ur. *Historical Dictionary of Turkey*. Lanham, Maryland: The Scarecrow Press, 2009.
- İmşir, Şima Begüm. „Hide and Seek: On Trail of Women Writers.“ *Journal of Research in Gender Studies* 4/1 (2014): 376–388.
- Iner, Derya. „Halide Edibe Adıvar's Role as Social Reformer and Contributor to Public Debate on Constitutionalism, Status of Women, Educational Reform, Ottoman Minorities, and Nationalism During the Young Turk Era (1908-1918).“ Ph.D. diss., University of Wisconsin-Madison, 2011.
- _____. „Gaining a Public Voice: Ottoman Women's Struggle to Survive in the Print Life of Early Twentieth-Century Ottoman Society, and the Example of Halide Edib (1884–1964).“ *Women's History Review* 24/6 (2015): 965–984.
- Janković, Branimir. „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji.“ U: *Dijalog s povodom 6. Intelektualna historija*, priredio Branimir Janković, 11–77. Zagreb: FF Press, 2013.

- Kaplan, Muharrem, Aziz Çankaya. „The Direct Effect of American Literature on Turkish Literal Figures.“ *International Journal of Arts & Sciences* 4/14 (2011): 247–254.
- Khachatryan, Shushan R. „Halide Edip and the Turkification of Armenian Children: Enigmas, Problems and Questions.” *International Journal of Armenian Genocide Studies* 6/1 (2021): 49–79.
- Kürük, Nur Zeynep. „The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile, Self-translated Under Ideological Embargo.“ M.A. Thesis, Boğaziçi University, 2017.
- Mango, Andrew. *Atatürk. Biografija tvorca moderne Turske*. Preveo Dino Mujadžević. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2011.
- Morat, Daniel. „Intelektualci i intelektualna historija.“ U: *Dijalog s povodom 6. Intelektualna historija*, priredio Branimir Janković, prevela Ivana Cvijović Javorina, 81–101. Zagreb: FF Press, 2013.
- Nişanyan, Rehan. „Early Years of the Young Turk Revolution (1908-1912) as Reflected in the Life and Works of Halide Edib.“ M.A. Thesis, Institute of Islamic Studies, McGill University, 1990.
- Nomer, Nedim. „Ziya Gökalp’s idea of cultural hybridity.“ *British Journal of Middle Eastern Studies* 44/3 (2017): 408–428.
- Oğuz, Çiğdem. „'The Homeland Will Not be Saved Merely by Chastity': Women's Agency, Nationalism, and Morality in the Late Ottoman Empire.“ *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 6/2 (2019): 91–111.
- Olszowska, Karolina Wanda. „On the Ruins of Ottoman Empires: Edip Adıvar’s Narration of the War of Independence.“ *Historyka Studia Metodologiczne* 52 (2022): 247–259.
- Orlovskaia, Anastasiia. „Ways of Building a State Ideology in the Novel by Halide Edip Adıvar 'Yeni Turan' ('New Turan').“ *Turkophone* 9/2 (2022): 68–85.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlije. Posljednja imperija*. Preveo Mirsad Turanović. Sarajevo: Connectum, 2013.
- Öğütçü, Murat. „Shakespeare, Halide Edip Adıvar, and the Masks or Souls.” *Turkish Shakespeares*. <https://turkishshakespeares.wordpress.com/2021/05/14/shakespeare-halide-edip-adivar-and-the-masks-or-souls/> (pristup 30. 7. 2024).

- Özensoy, Bilge. „(Self-)representations of Women at the Dawn of a Nation State: The Autobiographies of Selma Ekrem and Halide Edib.“ M.A. Thesis, Sabancı University, 2021.
- Özcan, Ayşe. „Between Tradition and Liberalism: Identity Crises in Henry James’s *The Ambassadors* and Halide Edip Adivar’s *The Clown and His Daughter*.“ M.A. Thesis, Dogus University, 2006.
- Özdemir, Mehtap. „Self-Translation as Testimony: Halide Edib Rewrites *The Turkish Ordeal*.“ U: *Self-Translation and Power: Negotiating Identities in European Multilingual Contexts*, ur. Olga Castro, Sergi Mainer i Svetlana Page, 71–92. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Poulton, Hugh. *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*. New York: New York University Press, 1997.
- Reckwitz, Andreas. „Toward a theory of social practices: a development in culturalist theorizing.“ U: *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, ur. Gabrielle M. Spiegel, 241–259. New York, London: Routledge, 2005.
- Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Vol. 2. *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. New York: Cambridge University Press, 1977.
- Shaw, Stanford J. „Halide Edib (Adivar)'s Appeal to the American Public for Justice for the Turks.“ *Belleten* 67/249 (2003): 531–539.
- Sönmez, Emel. „The Novelist Halide Edib Adivar and Turkish Feminism.“ *Die Welt des Islams* 14/1-4 (1973): 81–115.
- Stoddard, T. Lothrop. „Pan-Turanism.“ *The American Political Science Review* 11/1 (1917): 12–23.
- Subaşı Nazlipinar, Muzaffer Derya. „Halide Edip Adivar and Her Perception of the ‘New Woman’ Identity.“ *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 1/2 (2018): 374–382.
- Üstün Kaya, Senem. „Women Behind the Pens: A Comparative Analysis of Turkish Female Authors from Reform Period to Modernism.“ *The Online Journal of Science and Technology* 11/4 (2021): 133–141.

- White, Jenny B. „State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman.“ *NWSA Journal* 15/3 (2003): 145–159.
- Wirtz, Philipp. „Presenting Ottoman Childhoods in Post-Ottoman Autobiographies.“ U: *The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy*. Vol. 59. *Childhood in the Late Ottoman Empire and After*, ur. Benjamin C. Fortna, 223–249. Leiden, Boston: Brill, 2015.
- Yalçındağ, Ayşe Sırma, Ayşe Banu Karadağ. „Back and Forth: The Curious Case of the Translations of Halide Edib Adivar’s *The Clown and His Daughter*.“ *transLogos: Translation Studies Journal* 3/2 (2020): 41–61.
- Yeghenian, Aghavnie. „The Turkish Jeanne D'arc: An Armenian Picture of Remarkable Halide Edib Hanoum.“ *New York Times*, 17. 9. 1922.
- Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*. Prevela Mirjana Paić Jurinić. Zagreb: Ženska infoteka, 2004.
- Zürcher, Erik J. *Turkey: A Modern History*. 3. ed. London: I.B. Tauris, 2004.
- _____. *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk’s Turkey*. London, New York: I. B. Tauris, 2010.

Sažetak:

Halide Edip Adivar (1884. – 1964.) turska je intelektualka koja je živjela u vrlo burnom povijesnom periodu te je kao politički aktivna književnica svjedočila epohalnim povijesnim promjena na nacionalnoj i svjetskoj razini. U ovom radu sagledavaju se njezina književna i politička praksa te promjene koje se u tim praksama događaju, što predstavlja njezin odgovor na izazove povijesnih prekretnica. Književna i politička praksa Halide Edip podijeljene su tako u četiri razdoblja koja na mikro- i makrorazini čine smislenu cjelinu: razdoblje kasnog Osmanskog Carstva (1884. – 1918.), razdoblje Turskog rata za nezavisnost i rano republičko razdoblje (1919. – 1924.), razdoblje provedeno u egzilu (1925. – 1938.) te razdoblje nakon povratka u Republiku Tursku (1939. – 1964.). Prvo razdoblje obilježeno je ideologijom turanizma, a drugo turskim nacionalizmom čime se uviđa kontinuitet između prvih dvaju razdoblja. Treće je razdoblje pak obilježeno političkim egzilom i kritikom Atatürka kroz sveučilišna predavanja i memoare, a četvrto je pokazalo pacifistički stav autorice i njezin posljednji pokušaj u političkoj demokratizaciji i liberalizaciji Turske.

Ključne riječi: Halide Edip Adivar, književna praksa, politička praksa, Osmansko Carstvo, mladoturci, Republika Turska, Atatürk, politički egzil, memoari

A Turkish intellectual between epochs: literary and political practice of Halide Edip Adivar

Abstract:

Halide Edip Adivar (1884-1964) is a Turkish intellectual who lived in a very turbulent historical period and as a politically active writer she witnessed epochal historical changes at the national and global level. This paper examines her literary and political practice, along with the changes that occur in these practices, which represent her response to the challenges of historical milestones. The literary and political practice of Halide Edip is thus divided into four periods that provide a coherent body at the micro- and macro level: the period of the late Ottoman Empire (1884-1918), the period of the Turkish War of Independence and the early republican period (1919-1924), the period spent in exile (1925-1938), and the period after the return to the Republic of Turkey (1939-1964). First period was marked by the ideology of Turanism and the second one by Turkish nationalism, which shows continuity between the first two periods. Third period was marked by political exile and criticism of Atatürk through university lectures and memoirs, and the fourth showed author's pacifist attitude, as well as her last attempt at political democratization and liberalization of Turkey.

Keywords: Halide Edip Adivar, literary practice, political practice, Ottoman Empire, Young Turks, Republic of Turkey, Atatürk, political exile, memoirs